

“Hikâye uzun tabii”:
**Çevre Adaletini
Hukuk Yoluyla
Aramak**

"Hikâye uzun tabii":

ÇEVRE ADALETİNİ HUKUK YOLUYLA ARAMAK

OCAK 2024

Yayımlayan

Mekânda Adalet Derneği

Proje Ekibi

Cemre Kara ve Özlem Zingil

Editör

Ceren Yartan

Tasarım

Duygu Dağ

Dizgi

Alp Şerif Besen

Mekanda Adalet Derneği

Kemankeş Karamustafapaşa Mah. Halil Paşa Sok.

Ömer Abed Han 23/2 Kat:4 No:416 Karaköy

34425, Beyoğlu, İstanbul

mekandaadalet.org

info@mekandaadalet.org

Teşekkür

Bu çalışmanın hayata geçirilmesindeki emekleri için Duygu Dağ, Yağız Eren Abanur ve Sena Nur Gölcük'e, araştırma desteği için Fatmanur Caygın'a, son okuma desteği için Mümtaz Murat Kök'e, arama toplantısı ve odak grup görüşmelerine katılarak çalışmamızı zenginleştiren tüm katılımcılara çok teşekkür ederiz.

Bu yayında yer verilen tebliğlerin içeriğinin sorumluluğu tamamen yazarlarına ait olup, Mekânda Adalet Derneği'nin ve/veya tebliğlerin yayınlanmasına mali destek sunan kurumların görüşlerini yansıtmaz.

İçindekiler

4	Kısaltmalar	41	Değerlendirme
5	Sözlük	44	Çevre Mücadeleleri Kronolojisi
9	Sunuş	54	Sonnotlar
12	Giriş	58	Çevre Adaletini Hukuk Yoluyla Aramak: Direniş İmkânları, Sınırlar, Yeni Ufuklar
21	Çevre Adaletini Hukuk Yoluyla Aramak	60	Çevre adaleti mücadelesini toplumsallaştırmak ve karşı yasal stratejiler
23	A. Hukuki Boyutun Aktörleri	60	Bir yeri savunmak: Mekân, çevre ve hukuk bilinci Rüya Yüksel
24	B. Araçlar	78	Çevre mücadelesinde bir yıldırma aracı: 2009/7 Genelgesi İpek Sezgin
24	İdare Davaları	92	Çevre adaleti arayışının farklı hukuki araçları ve yeni ufuklar
25	Hukuk Davaları	92	Türkiye’de bir iklim davası: Marmara Gölü balıkçılarının hukuk mücadelesi Özlem Altıparmak
26	Ceza Davaları	108	Jeotermal enerji santrallerine ilişkin çevre adaleti mücadelelerinde Aydın ili örneği: Hukukun imkânları ve sınırlılıkları Kutay Kutlu
27	Bilgi Edinme Başvuruları		
28	C. Engeller		
28	2009/7 Sayılı Genelge		
30	Acele Kamulaştırma		
31	Yatırımların Yapılmasını Kolaylaştıracak Şekilde Değiştirilen Mevzuat		
32	Mahkeme Kararlarının Uygulanmaması		
34	Menfaat Kavramının Yorumuna Dair İçtihat Değişikliği		
34	Yüksek Yargılama Giderleri		
35	İdari ve Yargısal Taciz		
36	D. Kazanımlar, İmkanlar		
40	E. Yeni Ufuklar		

Kısaltmalar

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
BM	Birleşmiş Milletler
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirme
EGEÇEP	Ege Çevre ve Kültür Platformu
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
HES	Hidroelektrik Santrali
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İDK	İnceleme Değerlendirme Komisyonu
İYUK	İdari Yargılama Usulü Kanunu
JES	Jeotermal Enerji Santrali
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
RES	Rüzgâr Enerjisi Santrali
SLAPP	Strategic Lawsuits Against Public Participation (Kamu katılımına karşı stratejik dava)
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TCK	Türk Ceza Kanunu
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

Sözlük

Adli Yardım: Adli yardım, mali olanakları yetersiz olan kişilerin yapılacak tüm yargılama ve takip giderlerinden geçici olarak muaf tutulması, yargılama ve takip giderleri için teminat göstermekten muaf tutulması, dava ve icra takibi sırasında yapılması gereken tüm giderlerin Devlet tarafından avans olarak ödenmesi, davanın avukat ile takibi gerekiyorsa, ücreti sonradan ödenmek üzere bir avukat temini gibi imkânlar sağlar.

Acele Kamulaştırma: 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'nun 27. maddesinde tanımlanmış olan çok özel ve istisnai bir kamulaştırma yöntemidir. Olağanüstü hâl ve savaş dönemleri gibi aciliyetine Bakanlar Kurulu'nun karar verdiği istisnai durumlarda yasal olarak uygulanır ve bu yöntemle idare kişilerin taşınmazlarına derhal el koyabilir.

ÇED: Gerçekleştirilmesi planlanan projelerin, uygulanması ile yaratacağı çevresel etkileri en aza indirme maksadıyla başlayan süreçtir. “Çevresel Etki Değerlendirmesi Gereklidir” kararı verilen bir proje için Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş kurum veya kuruluşlar “Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu” hazırlar. Komisyon üyeleri ve halkın görüşleri dikkate alınarak nihai hâlini alır. Komisyon; ilgili kamu kurum ve kuruluş temsilcileri, bakanlık yetkilileri, proje sahibi ve ÇED firmalarından oluşur.

ÇED Gerekli Değildir: Bir projenin çevre üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerinin, alınacak önlemler sonucu ilgili mevzuat ve bilimsel esaslara göre kabul edilebilir düzeylerde olduğunun belirlenmesi üzerine projenin gerçekleşmesinde çevre açısından sakınca görülmediğini belirten karardır.

ÇED Olumlu/ÇED Olumsuz: Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın, komisyonun rapor hakkındaki çalışmaları ve halkın görüşlerini dikkate alarak nihai ÇED raporlarına dair aldığı olumlu veya olumsuz karardır. "ÇED Olumlu" kararıyla yedi yıl içerisinde yatırıma başlanması gerekir. "ÇED Olumsuz" kararıyla yatırım gerçekleştirilemez, fakat projeler için bu karara sebep olan faktörler değiştirilerek yeniden ÇED başvurusunda bulunulabilir.

El Atmanın Önlenmesi (Müdahalenin Men'i) Davası: Taşınır veya taşınmaz bir malın sahibi tarafından bu mal üzerindeki haksız müdahalenin sona erdirilmesine yönelik açılan davadır.

Halkın Katılımı Toplantısı: Halkın ilgili projeye dair görüş ve önerilerini alarak karar alma sürecine katılımını sağlamak amacıyla yapılan toplantıdır. "Halkı Bilgilendirme Toplantısı" olarak da anılır. ÇED Yönetmeliği'ne göre "Halkı yatırım hakkında bilgilendirmek, projeye ilişkin görüş ve önerilerini almak üzere; Bakanlıkça yeterli verilmiş kurum/kuruluşlar ve proje sahibinin katılımı ile Bakanlıkça belirlenen tarihte, projeden en çok etkilenmesi beklenen ilgili halkın kolaylıkla ulaşabileceği il müdürlüğü tarafından belirlenen merkezi bir yer ve saatte halkın bilgilendirilmesi ve sürece katılımı toplantısı düzenlenir." Uygulamada her ne kadar öyle hareket edilse de bu toplantının tek amacı, halkı yatırım ve proje hakkında bilgilendirmek değildir.

İhtiyat İlkesi: Bir faaliyetin zararlı olduğunun ispatlanmasından sonra alınacak tedbirler geç kalmış olma sonucu doğurabileceğinden ihtiyat ilkesi, bir faaliyetin çevre açısından olumsuz etkiler doğuracağı konusunda ciddi bir şüphenin varlığı hâlinde o konuda bilimsel bir kanıt beklemeksizin önleyici tedbirlerin alınmasını öngörür.

İlke Kararı: Mevzuatın uygulanmasına ilişkin olarak genel ve yol gösterici nitelikteki kararlardır.

İnceleme Değerlendirme Komisyonu (İDK) Toplantısı: ÇED başvuru dosyasının ÇED genel formatına uygun bulunması sonrasında oluşturulan komisyon üyelerinin, temsil ettikleri merkezi veya yerel kurum ve kuruluşlar adına ÇED raporu hakkındaki görüşlerini paylaştıkları toplantıdır. Toplantının ilk oturumu halka açıktır; yurttaşlar toplantının gerçekleştirildiği yere giderek ilk oturumunda proje hakkındaki görüş ve önerilerini komisyonla paylaşabilirler.

İptal Davası: Bir idari işlemde hukuki menfaatlerinin olumsuz etkilendiğini ileri süren kişilerin açtığı, işlemin yetki, şekil, sebep, konu veya amaç unsurlarından birinin hukuka aykırılığı nedeniyle iptalinin talep edildiği idari dava türüdür.

İvedi Yargılama Usulü: Hızlandırılmış yargılama usulüdür. İvedi yargılama usulünde dava açma ve dilekçe süreleri kısaltılmıştır, yürütmenin durdurulması talepleri itirazsız sonuçlandırılır. 2014 yılında yapılan yasa değişikliğine göre Çevre Kanunu uyarınca idari yaptırım kararları hariç ÇED sonucu alınan kararlar ile acele kamulaştırma işlemleri ivedi yargılama usulüne tabidir.

Kamu Yararı: Kişisel yararın üzerindeki yarardır. İdarenin yürüttüğü kamusal faaliyetlerde amaç kamu yararının gerçekleştirilmesidir. Kamu yararının gerçekleştirilmesi dışında bir amacın ön plana çıktığı kamusal görevler hukuka uygun değildir.

Kovuşturmaya Yer Olmadığına Dair Karar (Takipsizlik Kararı): “Kovuşturmaya yer olmadığına dair karar”, bilinen diğer adıyla takipsizlik kararı, cumhuriyet savcısı tarafından yürütülen soruşturma sonucunda şüpheli kişi hakkında yargılama yapma olanağı bulunmadığını veya savcılığın toplanan delilleri değerlendirerek soruşturma işlemlerini sona erdirmeye ve soruşturma dosyasını kapatma kararı aldığını gösterir.

Kümülatif Etki Değerlendirme: ÇED Yönetmeliği'ne göre “Yapılması planlanan projenin, planlandığı alan ile projeden doğrudan etkilenecek alanlar veya kaynaklar üzerinde oluşturabileceği çevresel risk ve etkilerinin; mevcut, planlanan veya proje ile doğrudan ilgisi olabilecek diğer faaliyetlerle birlikte belirlenmesi ve analiz edilmesi”dir.

Önleme İlkesi: Önleme ilkesi, idarenin çevresel sorunların giderilmesini değil, henüz ortaya çıkmadan harekete geçerek engellenmesini öngörür. Önleme ilkesi ve ihtiyat ilkesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Önleme ilkesi, yasaklama, izne bağlama, planlama, ÇED ve bildirim yükümlülükleri gibi yöntem ve araçla hayata geçirilir.

Özel Format Belirleme: ÇED raporunda hangi konuların irdeleneceği, raporu hazırlayacak uzmanların hangi mesleki disiplinlerden olacağı gibi hususların belirlendiği aşamadır. Halkın Katılımı Toplantısı sonrasında Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, ÇED başvuru dosyasının ÇED genel formatına uygun bulunması sonrasında oluşturulan komisyon üyelerinin önerileri ile halktan gelen görüş ve öneriler doğrultusunda ÇED raporu özel formatını hazırlar. ÇED Yönetmeliği'ne göre özel format, “ÇED Raporunun hazır-

lanmasında esas alınmak üzere; Komisyon tarafından projenin önemli çevresel boyutları ile Halkın Katılımı Toplantısındaki görüş ve öneriler göz önüne alınmak suretiyle Ek-3'teki Çevresel Etki Değerlendirmesi Genel Formatında belirtilen ana başlıklar altında ele alınması gereken konuları tanımlayan format"tır.

SLAPP (Kamu katılımına karşı stratejik dava): Bu çalışma kapsamında "kamu katılımına karşı stratejik dava" (veya İngilizcedeki kısaltılmasıyla SLAPP), bir şirketin faaliyetleriyle ilgili itiraz veya eleştirilerini dile getiren, karar alma süreçlerine katılım hakkını, ifade özgürlüğünü veya toplanma ve gösteri özgürlüğünü kullanan hak savunucularını susturmak, sindirmek ve onları vazgeçirmek amacıyla bu şirket veya yetkilileri/çalışanları tarafından başlatılan yargısal işlemleri ifade eder.

Stratejik Dava: Stratejik dava, hukuk sisteminde, uygulamasında ya da kamuoyunda önemli değişiklikler yaratabilecek olan ve bu nitelikleriyle seçilerek açılan davadır.

Tam Yargı Davası: İdari işlem ve eylemler nedeniyle kişisel haklarının doğrudan ihlal edildiğini ileri süren kişilerin açtığı idari dava türüdür.

Yürütmeyi Durdurma Talebi ve Kararı: İdari bir işlem (örneğin, ÇED olumlu/ÇED gereklı değildir kararı) aleyhine açılan bir idari davada, iptali istenen idari işlemin uygulanmasının (yürütülmesinin) açılan davanın sonuna kadar durdurulması ve dava konusu idari işlemin tüm hukuki sonuçlarının askıya alınması talebini ifade eder. Bu talebin kabul edilmesi durumunda verilen "yürütmenin durdurulması kararı" tedbir niteliğinde bir karardır ve söz konusu idari işlemin davanın sonucunu beklemeden uygulanmasını önler.

Sunuş

Mekânda Adalet Derneği (MAD) olarak daha adil, demokratik, ekolojik kentsel ve kırsal mekânlar için çalışıyor, kamusal bilgi üretip yaymayı amaçlıyoruz. Çevre Adaleti Programı'mızda ise giderek yaygınlaşan çevresel ihtilafları belgeliyoruz. Yerel çevre hareketleriyle temas ederek çevresel sorunların diğer toplumsal sorunlarla bağını gösterebilmeye, mücadele sürdüren yerel aktörlerin sesini çoğaltmaya ve bu mücadeleler için kullanışlı kavram ve yöntemler üretmeye çalışıyoruz.

Çevre mücadelesinin hukuki ve toplumsal boyutunu daha iyi kavramak adına hukuki süreçlerin belgelenmesi, çevre ihtilaflarındaki önemli bir aktör olan şirketlerin hesap verebilirliği için farklı araç ve yöntemlerin kullanımının yaygınlaştırılması, dünya deneyiminden yararlanmak, uluslararası dayanışmanın kurulması ve baskılara maruz kalan çevre hak savunucularının savunulması çalışmalarımızın bu boyutunu oluşturuyor.

Kentsel ve kırsal yaşam alanları üzerinde olumsuz etkileri olan projelere karşı yürütülen mücadelelerin Türkiye'de köklü bir tarihi var. Hukuki yollara başvurarak yaşam alanlarına ve temel haklara sahip çıkmak ise oldukça merkezi bir yerde duruyor. Ekolojik yıkıma paralel olarak Türkiye'nin farklı yerlerinde açılan çevre davalarının sayısı da artıyor. Ağır-lıklı olarak plan, ruhsat veya izin iptali için ya da ÇED raporlarına karşı açılan bu davalar çevre adaletiyle ilişkili sorular da sorduğu, toplumsal yararı talep ettiği ve savunduğu için özellikle önemli. Diğer yandan, bu davalar temel haklara, doğal alanlara ve kentlere sahip çıkılmasını ifade etmede, demokratik katılımı, toplumsal adaleti ve hatta toplumsal hareketleri güçlendirmede ve ilerletmede önemli bir role sahip.

2023 yılında başladığımız *Çevre Adaleti Davaları* çalışmamız, Türkiye'nin uzun soluklu çevre mücadelesinin hukuki boyutuna odaklanıyor. Bu çalışmada yüzümüzü 1990'lara döndük ve 1990'lardan başlayarak hukuki boyuttaki mücadeleyi, kazanımları olduğu kadar deneyimleri ile birlikte hatırlamak ve hatırlatmak için yola çıktık.

Bunu mümkün kılabilmek için 1990'lardan bugüne çevre ihtilaflarını, çevre hareketlerinin kullandıkları mücadele araçlarını ve yöntemlerini belirledik.¹ Çalışmaya dayanak olan veriler, masabaşı araştırması sonucunda hak temelli STK'lar tarafından yayımlanan raporlar, basın açıklamaları, makaleler, yazılı basında, çevrimiçi haber portallarında ve dijital yayın platformlarında yer alan haberlerin taranması yoluyla toplandı.

Yaşam alanlarını korumak üzere 1990'ların başlarından başlayarak Türkiye'nin farklı yerlerinde özellikle nükleer santral, termik santral ve madencilik projelerine karşı yükselen, HES, JES gibi enerji projeleri karşıtı hareketle genişleyen çevre hareketlerinin yürüttüğü uzun soluklu (uzun soluklu derken bugün hâlâ devam ettiğini de tekrarlamak gerekiyor) mücadelelerin hukuki boyutunu anlamak için çevre hareketi avukatlarıyla arama toplantısı ve bunun ardından da hareketin özneleri, mücadelelerin kendisine ve hukuki süreçlerine katkı sunan bilim insanları, uzmanlar, genç hukukçular ve çevre gazetecileri ile odak grup görüşmeleri gerçekleştirdik. Arama toplantısı ve odak görüş görüşmeleri katılımcıları aktardıkları deneyimleri ve görüşleri ile bu çalışmanın ana hattının kurulmasında belirleyici oldu. Katkıları nedeniyle tekrar teşekkür ederiz.

Çevre Adaleti Davaları çalışmamızın bir parçası olarak, çevre adaleti mücadelesinin hukuki boyutunu geniş bir perspektifle ele alıp disiplinlerarası ve eleştirel bir çerçevede değerlendirmek amacıyla akademisyenlere, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine, bağımsız araştırmacılara, hak savunucularına, aktivistlere ve sivil toplum çalışanlarına açık çağrı yayınladık. Açık çağrı sürecinde, çevre adaleti mücadelesinin hukuki boyutunu farklı bağlamlarda tartışan birbirinden değerli öneriler arasında seçim yapmakta oldukça zorlandık. Açık çağrımıza başvuran, fikirleri ve yaklaşımları ile bizlerin düşünme sürecine katkı sunan tüm başvuruculara teşekkür ederiz.

Açık çağrı sonucu seçilen tebliğlerin yazarları ile birlikte 26 Ocak 2024 tarihinde gerçekleştirdiğimiz çevrimiçi oturumda çevre adaleti mücadelesinin hukuki boyutunu farklı perspektiflerden ele aldık. Araştırma raporumuzu tamamladığımızda, açık çağrı sonucu seçilen tebliğlerde ele alınan meselelerin ve yaklaşımların raporumuzda işaret edilen tespit ve değerlendirmelerle diyalog içerisinde olduğunu fark ettik. Bu nedenle, çevrimiçi

oturumda sunulan tebliğlere bu yayınıımızda yer vermeye karar verdik. Bu vesile ile tebliğ sahiplerine tekrar teşekkür etmek isteriz.

Bu çalışmanın ana hattının kurulmasındaki bir başka belirleyici ise İkizköy – Akbelen mücadelesi oldu. 2023 yılının yaz aylarında bu çalışmamızı yürütürken, 24 Temmuz gününe Muğla'nın Milas ilçesine bağlı İkizköy mevkiinde bulunan Akbelen Ormanı'nda iki yıldır devam eden doğa nöbetine jandarma müdahalesi olduğu haberiyle başladık. Akbelen Ormanı'nda açılmak istenen linyit madeni işletmesine karşı 2019 yılından bu yana hukuki mücadele veren İkizköylülerin, Akbelen Ormanı'nı korumak için tuttıkları 24 saatlik Akbelen Nöbeti iki yaşında olsa da 1990'lı yıllardan başlayarak bugünlere uzanan bir hukuk mücadelesinin parçasıydı. Yeniköy, Kemerköy ve Yatağan Termik Santralleri karşıtı mücadeleden İkizköy – Akbelen mücadelesine uzanan çevre mücadelesinin hukuki seyri çalışmanın akışını belirlerken bize yol gösterdi.

Türkiye'de çevre mücadelesi, hak aramayı zorlaştıran sert bir siyasi iklime rağmen 1990'lardan beridir devam ediyor. Bu mücadeleyi yürüten, parçası olanların her birine derin teşekkürlerimizi sunuyoruz; mücadele sırasında yaşamını yitirenleri saygıyla anıyoruz.

Giriş

Yaşam alanlarını korumak üzere Türkiye'nin farklı yerlerinde madencilik, nükleer santral, termik santral, HES, JES gibi projelere karşı yükselen çevre mücadelelerinin başlangıcı için farklı dönemlendirmeler yapmak mümkün. Tarihsel olarak 1970'lere kadar geriye götürülebilecek olan çevre mücadelelerini ele alan çalışmalarda, çalışmaların ana odağı dikkate alınarak dönemsel tercihler yapılıyor. 2023 yılında yayınlanan *Çevre İhtilaf-larında SLAPP: Kamu Katılımına Karşı Stratejik Dava* başlıklı çalışmamızda biz de araştırmanın zaman kısıtını gözeterek böyle bir dönemsel tercih yapmak durumunda kalmıştık.² Çevre adaleti ve kent hakkı ile ilişkili olarak katılımcılık ve tanınma taleplerinin Türkiye'de daha çok tartışılır hâle gelmesi ve farklı yerlerdeki mücadelelerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerin ve dayanışmanın artması açısından Gezi Parkı eylemlerini önemli bir eşik olarak kabul etmiştik.

Bununla birlikte, 1990'lı yıllardan itibaren turizm, ulaştırma, enerji ve madencilik sektörlerinde yatırım, imar veya plan kararları gibi kamu yararını yakından ilgilendiren meselelerdeki kararların kamu yararı ve yurttaşların karar alma süreçlerine katılımı gözetilmeden alınmasına, bu faaliyetlerin çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkilere karşı kamuoyu yaratma ve yargıya başvurma yollarının kullanılmaya başladığını biliyoruz. Çevre adaleti mücadelesinin toplumsal ve hukuki boyutuna dair ilk çalışmamızda 1995 yılında başlayan Cerattepe Altın Madeni karşıtı mücadeleyi odağımıza almıştık.³

Bu çalışmamızla yüzümüzü 1990'lara dönerek karar süreçlerine katılım, tanınma talepleri ile temelde yaşam alanlarını, insan haklarını ve demokratik süreçleri savunan her türlü yerel tepkiye, protestoya ve yerelden yükselip ulusal düzeyde ilişki kurabilen grupların

itirazlarına odaklanıyoruz. Bunların her birini bir “çevre ihtilafı” olarak ele alıyoruz. Çevre ihtilaflarına karşı gelişen toplumsal mücadeleleri “çevre mücadelesi” olarak adlandırıyoruz.

Farklı anlam ve ideolojilere denk düşen ‘çevre’ ve ‘ekoloji’ kavramları genellikle birbiriyle değiştirilebilir kullanılıyor. Çevre adaleti etrafında yürüttüğümüz çalışmalarda, yerle temaslarımızda çevresel ya da ekolojik tahribata neden olan projelere karşı çıkan, bunları engellemeye çalışan grupların mücadelelerinde bu kavramsal ayrımlarla ilgilenmediğini görüyoruz. Çevre kelimesinin yaygın kullanımını nedeniyle bu çalışmada “çevre” ifadesini kullanıyoruz.

“Hikâye uzun tabii...”

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirdiğimiz odak grup görüşmesinde çevre mücadelesinin öznelerinden bir katılımcı, dahil olduğu mücadeleden bahsederken söze böyle başlamıştı: “Hikâye uzun tabii...” Çevre adaletini hukuk yoluyla aramanın Türkiye’deki hikâyesi hem geçmişini bakımından hem de sürecin kendisi bakımından uzun.

1980’lerin başlangıcı çevre hakkının anayasal düzende tanındığı ve korunduğu, mevzuatının da oluştuğu bir dönemi ifade ediyor. Özü, liberal anayasalardan farklı olarak özgürlük ve demokrasi yerine devlet ve otorite olan 1982 Anayasası’nda⁴ temel hak ve özgürlükler olabildiğince sınırlandırılırken 56. maddede herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu ve çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemenin devletin ve vatandaşların ödevi olduğu düzenlenmişti. Ayrıca, 43. madde (Kıyılarından yararlanma), 44. madde (Toprak mülkiyeti), 63. madde (Tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması), 168. madde (Tabii servetlerin ve kaynakların aranması ve işletilmesi) ve 169. madde (Ormanların korunması ve geliştirilmesi) de çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemeler yer almaktaydı. Çevrenin korunmasına ilişkin temel yasal çerçeve olan 2872 sayılı Çevre Kanunu ise 1983 yılında kabul edilmişti.

1980’lerin ortalarına gelindiğinde, Gökova’da termik santral kurulması ile Dalyan İztuzu’na yapılması planlanan bir turizm kompleksinin deniz kaplumbağalarına vereceği zarara tepki olarak gerçekleştirilen eylemler, çevre sorunları etrafında kamuoyu oluşturmaya başlamıştı. Bu dönemde bugün bilinen anlamıyla *yeşiller* toplumsal bir hareket olarak kendini göstermiş, 1988 yılında da Yeşiller Partisi kurulmuştu.⁵

Çevre mevzuatı uygulamasının yeni yeni yerleştiği bir dönem olarak tanımlanan bu dönemde *çevre hareketi avukatları* da boy veriyordu.⁶ 1990'lı yıllarda artan çevre ihlalleri karşısında pek çok avukat bu ihlallere maruz kalan toplumsal gruplarla birlikte sadece ihlallere değil, devlet ve şirketlerin politikalarına karşı da harekete geçti. Avukat kimliği üzerinden çevre sorunları ve ihlallerine ilişkin davalara bakan 'çevre avukatları' ve avukat kimliğini örgütlü bir mücadele içinde eşit gören 'çevre hareketi avukatları' olmak üzere mücadeleye bakış açısı ve avukatlığın örgütlenmesiyle ilgili bir ayrımı işaret eden iki tür avukatlık eğilimi/yaklaşımı doğdu.⁷

Bu dönemde İzmir Çevre Hareketi Avukatları Grubu'nun başvuruları ve davalarıyla hukuki süreçleri başlayan Bergama Ovacık altın madeni karşıtı mücadele, Türkiye'de çevre mücadelesinin dönüm noktası olarak görülüyor.⁸ Bergamalı köylülerin altın madeni ve siyanür olgusuyla tanışması sonrasında çevre kaygılarıyla başlayan hareket, demokratik taleplerin ve toplumsal muhalefetin dile getirilmesinin zeminine evriliyor. Ayrıca, yargı yollarının bir savunuculuk yöntemi olarak gelişmesinin yolunu açıyor.

1980'lerin sonları, 1990'lı yılların başlarından itibaren endüstriyel kirlilik, tarihi, kültürel ve doğal kaynakların tahribatı ve kirlenmesi, risklilik etrafında Türkiye'nin farklı yerlerinde nükleer santral, termik santral ve maden karşıtı çevre mücadelelerinin yükselmeye başladığını görüyoruz. Bu dönemde başlayan mücadelelerden Mersin Akkuyu'da nükleer santral karşıtı mücadele, İzmir Aliğa'da ve Amasra Bartın'daki termik santral karşıtı mücadeleler, Muğla Deştin Köyü'nde çimento fabrikası karşıtı mücadele, Artvin Cerattepe'de ve Uşak Kışladağ'daki altın madeni karşıtı mücadeleler günümüzde hâlâ devam ediyor. Bu bölümde 1990 yılından 2013'e dek Türkiye'nin farklı yerlerinde ortaya çıkan çevre ihtilaflarına bakacağız.

Nükleer santral sahası için fizibilite ve yer araştırmaları 1970'li yılların başlarında gerçekleştiriliyor ve Akkuyu (Mersin), İnceburun (Sinop) ve İğneada (Kırklareli) en uygun yerler olarak belirleniyor. 1986 yılında Çernobil felaketiyle birlikte nükleer santral proje çalışmaları askıya alınsa da yer lisansı 1976 yılında verilen Akkuyu nükleer santral projesi 1993 yılında tekrar yatırım planına alınıyor ve nükleer santraller yeniden gündem oluyor. Türkiye'nin farklı yerlerinde anti-nükleer platformlar oluşuyor ve bugün nükleer santrallere karşı mücadelede çatı örgüt olan Nükleer Karşıtı Platform öncülüğünde devam ediyor. Nükleer santrallere karşı hukuki mücadeleler 2010'larda başlarken öncesindeki dönemde Türkiye'nin farklı yerlerinde, Bergamalı köylülerden ilhamla sivil itaatsizlik eylemleri ve protestolar gerçekleştiriliyor. Bu dönemde İzmir'de kurulan S.O.S Akdeniz Bürosu, nükle-

er karşıtı hareketin ülke gündemine girmesinde önemli bir rol oynuyor. Greenpeace'i ise nükleer karşıtı kampanyalarda ve eylemlerde aktif bir aktör olarak görüyoruz. Günümüzde Akkuyu nükleer santralının yapımı, bilimsel ve teknik itirazlara ve hukuki aykırılıklara rağmen devam ediyor.

1990'ların hemen başlarında Yeniköy, Kemerköy ve Yatağan termik santralinde çevresel etkiyi göz ardı eden uygulamalara karşı açılan davalar termik santrallere karşı hukuki mücadeleyi başlatıyor. Bu mücadele sonucunda alınan olumlu mahkeme kararları bugün hâlâ uygulanmıyor; mahkeme kararların uygulanmaması Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından "sistemik bir sorun" olarak değerlendiriliyor (Ayrıca bkz. aşağıda "**Mahkeme kararlarının uygulanmaması**"). Yeni planlanan termik santraller etrafında ise çevre ihtilafları oluşmaya başlıyor. 1990'larda Aliağa'da (İzmir), Amasra'da (Bartın) ve Çan'da (Çanakkale) gündeme gelen termik santrallere karşı bu süreçte ağırlıklı olarak protestolar, insan zinciri oluşturulması, konserler, imza kampanyaları gibi eylemsellikler kullanılarak itirazlar dile getiriliyor; hukuki mücadele ise 2000'lerde şekilleniyor. 2000'lerde termik santrallerin gündeme geldiği her yerde, Göynük'te (Bolu), Gerze'de (Sinop), Gemlik'te (Bursa), Karasu'da (Sakarya), Erzincan'da (Hatay), Ayancık'ta (Sinop), Yalova'da, Karabiga'da (Çanakkale) çevre mücadeleleri kendini gösteriyor; protesto ve hukuki mücadele bu mücadelelerde kullanılıyor. Bartın Platformu, Yeşil Gerze Çevre Platformu gibi çok bileşenli platformlar oluşturuluyor ve farklı kesimler bu platformlarda bir araya gelerek mücadeleyi yürütüyor.

Termik santrallere karşı yürütülen hukuki mücadelede çevre hukukunu geliştiren birçok önemli mahkeme kararı alınıyor (Ayrıca bkz. aşağıda "**Kazanımlar, İmkanlar**"). Bu kararların bazıları uygulanmasa da ısrarlı hukuki mücadele, faaliyetin geciktirilmesine, maliyetlerin artmasına ve yatırımcı şirketin yatırımdan vazgeçmesine neden oluyor. 1990'larda termik santrallerin yaratacağı çevre ve hava kirliliği ekseninde temellenen termik santral karşıtı mücadele, 2000'lerde küresel iklim krizine karşı mücadeleyle ilişkilenemeye başlıyor.

Türkiye'de çevre mücadelesinin dönüm noktası olarak adlandırılan Bergama Ovacık altın madeni karşıtı mücadele, toplumsallığı ve geniş eylem repertuarıyla çevre mücadelelerine ilham oluyor. 1990'ların ilk yarısında elde edilen hukuki başarılar Cerattepe altın madeni karşıtı mücadelenin hukuki boyutunun başlamasında işaret fişeği oluyor. 1990'lardan itibaren önce Kanadalı ve ABD'li maden şirketlerinin faaliyetlerine sonra da Türkiye'de maden şirketinin faaliyetine karşı şehirlerine, doğalarına, kültürlerine ve belleklerine yaşam alanlarına sahip çıkan Artvinliler, örgütlenme biçimleriyle de "topyekün çevrecilik" olarak adlandırılan bir mücadele tarzı ile bir örnek ortaya koyuyor.⁹ Günümüzde hâlâ de-

vam eden Artvin'deki maden karşıtı mücadele kadın-erkek, genç-yaşlı, çoluk-çocuk birçok farklı grubun katılımıyla hep birlikte veriliyor. 1995 yılında kurulan Yeşil Artvin Derneği bu mücadelenin merkezinde yer alıyor. Cerattepe mücadelesini takiben Kışladağ'da (Uşak) ve Kazdağları'nda (Çanakkale) günümüze uzanan maden karşıtı mücadeleler başlıyor. Hukuki mücadelede alınan iptal kararlarına rağmen Kışladağ altın madeni 2006 yılında üretime başladı.¹⁰ Uzun süredir devam eden maden karşıtı mücadeleyle, bugün Çanakkale, farklı nedenlerle bir araya gelen farklı çevre örgütlenmelerine ev sahipliği yapıyor.

Madencilik Kanunu'nda 2004 yılında yapılan değişiklikle Türkiye'de her yerin madencilik (altın, bakır, çinko, kalker, kurşun, taş ocağı, mermer ocağı) yapılabilecek alan hâline getirilmesi,¹¹ madencilik yapılabilecek alanların genişlemesi çevre ihtilaflarının sayısını da artırıyor. 2004 yılından başlayarak 2013 yılına kadar Manisa'nın Gördes ve Turgutlu ilçelerindeki nikel madeni, Efemçukuru'nda (İzmir), Havran'da (Balıkesir), Kozak Yaylası'nda (Bergama), Niğde'de ve Arapdağı'nda (İzmir) altın madeni, Gümüşköy'de (Kütahya) gümüş madeni ile Beyyazı'da (Afyon) taş ocağı faaliyetleri karşısında verilen mücadelelerde de hukuki mücadele ve protestolar önemli araçlar oluyor.

Çevre ihtilaflarında Karadeniz Bölgesi ilk olarak akla HES karşıtı mücadeleyle gelse de 1990'larda Samsun'dan Sarp'a kadar bütün Karadeniz sahilini kayalarla doldurarak yapılacak Karadeniz Sahil Yolu Projesi, daha temeli atılmadan çevre ihtilafı başlatıyor. Altı şehri kapsayan Karadeniz Sahil Yolu Projesi'nin geçtiği her yerde yerel mücadeleler boy veriyor. Orduluların 15 bin kişiyle gerçekleştirdiği protesto üzerine projenin Ordu geçişi durduruluyor. Mahkemelerin verdiği yürütmeyi durdurma ve iptal kararlarına rağmen yapımı tamamlanan 542.5 kilometrelik Karadeniz Sahil Yolu, bugün Ordu şehir girişinde daralarak tek şeride iniyor, çıkışında tekrar duble yol hâline dönüşüyor.

HES karşıtı mücadeleler, 1990'ların başlarında tarihi ve kültürel alanları yok olması üzerinden gündeme geliyor. Munzur Vadisi Milli Park üzerinde yapımı planlanan barajlar 10 yıllık mücadele sonunda iptal ediliyor. Bu dönemde, önce Hasankeyf'i sular altında bırakacak olan Ilısu Barajı ve HES projesi çevre ihtilafı ortaya çıkarıyor. Hasankeyf'in sular altında kalmaması için 2006 yılında çok bileşenli Hasankeyf'i Yaşatma Girişimi kuruluyor. Hasankeyf'i Yaşatma Girişimi ve çevre STK'ları tarafından başlatılan kampanyaya, uluslararası doğa koruma örgütlerinin dayanışması ile dünya çapında eylemlerle destek veriliyor. Bu süreçte Hasankeyf'i sular altında bırakacak olan Ilısu Barajı ve HES projesine finansman sağlamak amacıyla oluşturulan çokuluslu konsorsiyum iki defa yeniden oluşturuluyor. 2005 yılında oluşturulan ikinci uluslararası konsorsiyum, 2009 yılında onaylanan ihra-

cat kredi teminatının geri çektiklerini açıklıyor. Daha sonra 2010'larda Ilısu Barajı ve HES projesinin yapımı için ihtiyaç duyulan kredi ikisi özel biri kamuya ait Türkiye'den üç banka tarafından karşılanıyor. Hasankeyf, 2020 yılı Mayıs ayında sular altında bırakılıyor. İzmir'in Bergama İlçesi'nde bulunan Alliano Antik Kenti'ni sular altında bırakacak olan Yortanlı Barajı'na karşı Alliaoni Girişim Grubu'nun EGEÇEP'le birlikte yürüttüğü mücadelede açılan onlarca dava, antik sağlık yurdu olan Alliano Antik Kenti'nin sular altında kalmasını engellemedi. Hukuki mücadelede AİHM'in bilgi edinme hakkı ile ilgili olarak verdiği karar ise çevre adaletini hukuk yoluyla aramada elde edilen önemli kazanımlardan biri olarak kabul ediliyor (Ayrıca bkz. aşağıda "**Kazanımlar, İmkanlar**").

2000'li yıllardan itibaren özelleştirmenin hız kazanması, teşvik ve mevzuat değişiklikleri sonrası madencilik faaliyetlerinde olduğu gibi her vadi, her dere, her ova enerjinin konusu oluyor. Enerji projelerindeki bu artışla başlayan "hücum" dönemleri kırsalda, tarım alanlarında ve ormanlık alanlarda yarattığı tahribatla birlikte çevre ihtilaflarını ortaya çıkıyor ve bunlara karşı mücadeleler filizleniyor.

"HES'lere hücum" diye adlandırılan bu dönemde Rize Çamlıhemşin'de Fırtına Vadisi'nde yapılması planlanan proje, HES karşıtı mücadelede ilk fişek oluyor. Yöre halkının verdiği mücadele sonucu önce projenin yapımı engelleniyor, sonra da Fırtına Vadisi doğal sit alanı ilan ediliyor. Sonraki yıllarda Rize, HES karşıtı çevre mücadeleleri için önemli bir yer olmaya devam ediyor. Fındıklı'daki farklı HES projelerine karşı, İkizdere Vadisi'nde yapılması planlanan toplam 16 regülatör ve HES'e karşı, Çayeli Senoz Vadisi'ndeki farklı HES projesine karşı, Güneysu'da Gürgen ve Başköy dereleri üzerinde kurulması planlanan farklı regülatör ve HES projelerine karşı, Salarha Vadisi'nde planlanan regülatörler ve HES projesine karşı hem hukuki yollarla hem de protestolarla uzun soluklu bir mücadele gerçekleşiyor. Rize Çayeli Senoz Vadisi'nden gençlerin vadilerindeki tahribatı kamuoyuna duyurmak için 2009 yılında İstanbul'da yaptıkları eylem, bugün Karadeniz Bölgesi başta olmak üzere Türkiye'nin her yerindeki ekolojik yıkıma karşı verilen doğa ve yaşam mücadelesine ses veren Karadeniz İsyandır Platformu'nun kurulmasına öncülük ediyor.¹²

HES karşıtı mücadelede Rize'den sonraki önemli durak Artvin oluyor. Şavşat, Borçka ve Hopa'da planlanan HES projeleri etrafında çevre mücadeleleri yürütülüyor. Bu mücadelelerde, Cerattepe mücadelesinin merkezindeki Yeşil Artvin Derneği'ni de görüyoruz.

Rize, Artvin, Gümüşhane, Amasya, Kastamonu, Sinop, Giresun, Ordu ve Trabzon gibi Karadeniz Bölgesi'nde yürütülen HES karşıtı mücadeleler, çevre ve ekoloji gündemi için

çok önemli tartışma alanı barındırıyor. Bu çevre mücadelelerine bir arada bakıldığında doğal kaynakların kim için ve ne pahasına tahrip edildiğini, şirketlerin parçası olduğu ilişki ağlarını sorguladığını; kent ve kır yaşamını yörenin doğası, kültürü ve tarihi ile birlikte tartıştıklarını; hukuku hatırlattıklarını, idareyi hukuka çağırdıklarını ve hukuka zorladıklarını görüyoruz. Bu soru ve itirazları kendiliğinden gelişen protesto şekilleriyle ortaya koyuyorlar. Vadiye, ormana giriliyorsa yolu kesiyorlar, ağaca sarılıyorlar, şirket faaliyete devam ediyorsa çadır kurup nöbet tutuyorlar. Rize Salarha Vadisi'nde yapılması planlanan Ambarlık 1-2 Regülatörleri ve HES projesine karşı mücadele eden 67 yaşındaki Kazım Delal'in yaptığı gibi mahkeme masrafları ile bilirkişi inceleme masraflarını karşılamak için gerektiğinde ineğini satıyorlar. 31 Mayıs 2011 tarihinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2011 genel seçimi kampanyası için Artvin'in Hopa ilçesinde miting yapacağını öğrenen Hopalılar, HES'lerin bölgenin doğası üzerinde yarattığı tahribata dair itirazlarını ve bölgedeki çay üreticilerinin sorunları ile başka sorunlarını duyurmak üzere basın açıklaması yapmaya karar veriyor. Ancak, basın açıklaması başlar başlamaz kolluk kuvvetlerinin sert müdahalesi ile karşılaşılıyorlar. Müdahale sırasında maruz kaldığı yoğun gaz nedeniyle fenalaşan öğretmen Metin Lokumcu, kaldırıldığı Hopa Devlet Hastanesi'nde hayatını kaybetti.¹³

HES karşıtı mücadele, 1990 – 2012 arasındaki dönemde sadece Karadeniz Bölgesi'nin farklı yerleriyle sınırlı kalmıyor; Muğla, Antalya ve Erzurum'da planlanan HES projeleri karşısında da mücadeleler ortaya çıkıyor.

2000'li yıllarda mevzuattaki değişiklikler ve artan teşviklere paralel olarak JES ve RES karşıtı mücadeleler de başlıyor. Hatay Samandağ'da RES'in tarım alanlarına, yerleşim yerlerinin hemen yanına ve inanç merkezlerine kurulması nedenleriyle çevre ihtilafının oluşmasına neden oluyor. Güneyde Batı Akdeniz ve Burdur, kuzeyde Gediz, doğuda Akarçay Havzaları ile çevrelenen Büyük Menderes Havzası ise 2000'lerin ortasından itibaren adeta JES'lerle örülmeye başlıyor. Aydın, Denizli ve Uşak illerinde günümüzde hâlâ devam eden JES karşıtı mücadele kendini göstermeye başlıyor.¹⁴

1990'ların başında kent hakkını savunmak, kentteki doğal alanları korumak için verilen mücadeleler önemli bir yer tutuyor. Bu dönemde İstanbul'da kent silüetine ve yakın çevresindeki alanlara zarar veren, kentsel sit alanları ve endüstri mirası yok eden projeler etrafında oluşan çevre ihtilaflarını görüyoruz. Gümüşsuyu'ndaki Park Otel inşaatına karşı bir mahalle sakininin açtığı davayla başlayan ve Ayaspaşa Çevre Koruma Derneği'nin takip ettiği hukuki mücadele sonucunda Park Otel'e ait 17 kat tıraşlanıyor. Yine 1990'ların başlarında Galataport İstanbul'un bulunduğu alanın Bakanlar Kurulu kararıyla turizm alanı

ilan edilmesinin ardından TMMOB'a bağlı Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, Çevre Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi'nin yanı sıra İBB'nin de açtığı birçok idari dava, imar planı, proje ve yönetmelik iptallerine neden oldu; ancak, yapılan iki önemli mevzuat değişikliği ile proje imkânlı kılındı.¹⁵

Kentsel dönüşüm uygulamaları ilk olarak 1990'larda gecekondular mahallelerini içerecek şekilde "yenileme projeleri" olarak uygulanmaya başlıyor. 2000'lerde ise sağlam ve depreme karşı dayanıklı yapı yapma gereğiyle hız kazanıyor. Her iki dönemde de kentsel dönüşüm uygulamaları kent hareketlerini filizlendiriyor. Ankara Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi Türkiye'de uygulanan ilk kentsel dönüşüm projesi olarak anılıyor. Ardından, Roman Mahallesi ve UNESCO koruması altında olan Sulukule, kentsel dönüşüm kapsamına alınıyor. Sulukule Roman Kültürünü Geliştirme ve Dayanışma Derneği ile Sulukulelilerin hukuki mücadelesinin sonucunda kentsel dönüşüm kararı, 12 yıl sonra iptal edilse de bu tarihte koruma kararları dikkate alınmaksızın Sulukule, mahalle sakinleri karar verme sürecinin dışında tutularak çoktan yıkılmış, Sulukuleliler zorla tahliye edilmişti. Bu dönemlerde Ankara'da Mamak'ta, İstanbul'da ise Ayazma'da, Maltepe Başibüyük'te ve Fener-Balat-Ayvansaray'da yenileme/kentsel dönüşüm kararları ve acele kamulaştırma kararlarına karşı kentsel mücadeleler veriliyor.

1980'li yılların sonlarından itibaren özellikle nükleer ve termik santral karşıtı mücadele ile maden karşıtı mücadelenin çevresel bozulmaya karşı toplumun geniş kesimlerinde oluşturduğu farkındalıkla, Türkiye'deki çevre mücadelesi kuvvetli bir deneyim ve birikimi taşıyor. Bu deneyim ve birikimin bir parçası olarak, 1990'lardan itibaren yaşam alanlarını tahrip eden veya kirleten ya da mülksüzleştiren projelere karşı çıkmanın ne kadar farklı eylemlilik barındırabileceğini görüyoruz. Bugün de sıklıkla gördüğümüz basın açıklamaları, imza kampanyaları, protestolar, nöbetlerin yanı sıra 1989 yılında Türkiye'nin de imzaladığı BM Avrupa Ekonomik Komisyonu Çevre ve Kalkınma Konferansı Sonuç Bildirgesi (Bergen Bildirgesi) uyarınca referandum yapılması ya da mahkeme kararlarının uygulanmaması karşısında nüfus sayımında kendilerini saydırmamak gibi kamu yararı ve yurttaşların karar alma süreçlerine katılımını hatırlatan eylemlere bu dönemde rastlıyoruz.

Bergama Ovacık altın madeni karşıtı mücadeleden beri kadınlar birçok çevre mücadelesinde en önde yer alıyor. Kimi zaman Çamlıhemşin'de ya da Erzurum'da görüldüğü gibi mücadele kadınların bir cümlesiyle ya da eylemiyle anılıyor kimi zaman da Loç Vadisi'ndeki direnişin "sarı yazmalılar" direnişi olarak anılması gibi mücadele en önde yer alan sarı yazmalı kadınlarla özdeşleşiyor. Kadınlar farklı nedenler ve motivasyonlarla yaşam alan-

larını koruyabilmek için çevre ihtilaflarına aktif şekillerde katılıyor. 1990'lardan itibaren Türkiye'nin farklı yerlerinde kimi zaman mücadeleyi örgütleyiyorlar, kimi zaman ellerinde pankartlarla, tuttıkları nöbetlerle, yaptıkları basın açıklamalarıyla aktif olarak direniyorlar; tüm bu süreçlerde yerel mücadele içinde kolektif bir kimlik inşasına katkı sunuyorlar. Deneyimleri, arkadan gelen mücadelelerde büyük önem taşıyor.

Çevre Adaletini Hukuk Yoluyla Aramak

1990'lerden bugüne çevre mücadelelerine baktığımızda hukukun tek başına belirleyici olmadığını görüyoruz. Çevre mücadelelerinin adaleti tesis etmeye yönelik oldukça çeşitli eylemler repertuarı var: Basın açıklaması, sivil itaatsizlik eylemleri, çadır nöbeti, protestolar, konserler... Hukuk da toplumsal mücadelelerin adaleti tesis etmeye yönelik eylemler bütünü'nün bir parçası. İdareyi bir barajın yapılmasına, bir termik santralin inşasına veya bir ormanda madencilik faaliyeti yapılmasına yönelik karardan çadır nöbetiyle de vazgeçirebilirsiniz, toplumsal baskı yaratarak da vazgeçirebilirsiniz hukuk yoluyla da vazgeçirebilirsiniz.

Türkiye'de çevre hareketlerinin yeknesak bir yapısı ve mücadele tarzı bulunmuyor, değişkenlik gösteriyor. Dolayısıyla, hukuk ve çevre mücadeleleri arasındaki ilişki bakımından – hangisinin hareketin başlatıcısı olduğu, hangisinin takipçisi olduğu – tek bir cevap yok. Farklı örneklerde farklı farklı işliyor.¹⁶ Bazı mücadelelerde hareketin kendisi belirleyiciyken bazı mücadelelerde hareket açılan bir davanın üzerinde büyüyor.

Örneğin, Bergama Ovacık altın madeni karşıtı mücadele aslında İzmir Çevre Hareketi Avukatları Grubu'nun açtığı bir dava ile şekillenmeye başlıyor ve büyüyor. Cerattepe altın madeni karşıtı mücadelede ise Artvin-Genya Dağı'nda yapılacak bir orman kesimi ile başlayan yerel örgütlenme, 1990'ların başlarında bölgede yapılacağı duyulmaya başlayan madencilik faaliyetine ilişkin bilim insanlarının paylaştığı bilgiler ışığında yörede kapı kapı gezilerek, herkese ulaşılarak örüldüğü ve bugün hâlâ devam eden maden karşıtı mücadeleye evriliyor. Hukuki mücadele toplumsal hareketin arkasından geliyor. Odak grup görüşmemizde hukuki mücadelenin toplumsal mücadeleye dahil olmasında Bergama'da başlayan hukuksal süreçteki kazanımların etkili olduğu, bu kazanımların duyulması ile birlikte Artvin Barosu'yla temasa geçildiği paylaşıldı.

Bergama örneğinde hukukun önden başlaması toplumsal hareketinin kendisinin asıl aktör olmasını ortadan kaldırmıyor. Bu konuda, yaptığımız görüşmelerde sıklıkla Danıştay 6. Dairesi'nin 1997 yılında kamu yararına ilişkin olarak verdiği önemli kararın Bergamalıların yürüttüğü toplumsal mücadelenin etkinliği sayesinde olduğu ifade edildi (Ayrıca bkz. aşağıda "**Kazanımlar, İmkanlar**").

Zaman içerisinde hukuk ve toplumsal mücadele arasında çok güçlü ilişkiler kurulabiliyor ve birbirinden ayrılmaz bir noktaya gelebiliyorlar. Bu durumlarda hukuk, mücadeleyi süregelen kılan bir "tutkal" oluyor. Yaptığımız görüşmelerde bunun uzun soluklu mücadelelerde görüldüğü paylaşıldı. Görüşmelerin yapıldığı tarihlerde 20. yılına yaklaşan Cerat-

tepe'deki maden karşıtı mücadele, 23. davanın açıldığı Bartın'daki termik santral karşıtı mücadele ve Kaz Dağları'nda ilk açılan davaların bugün yeni kurulan STK'lar tarafından devam ettirilmesi örnekleri verildi.

Bu bölümde, Türkiye'de çevre adaletinin hukuk yoluyla aranması sürecinin aktörlerine, araçlarına, engellerine, kazanımlarına ve yeni ufuklara bakıyoruz.

A. HUKUKİ BOYUTUN AKTÖRLERİ

Çevre mücadelesinin hukuki boyutunun olmazsa olmaz aktörü avukatlar. Ancak hukuki boyut, dar bir anlamda mahkeme - avukatlar arasında cereyan etmiyor; teknik hukukun dışına sığmayan bir yanı da var. Bu bağlamda bilim insanları ve meslek odaları da kritik birer aktör. Hukukun mutlaka başka alanlardan beslenmesi, bilimsel açıdan desteklenmesi ve güçlendirilmesi gerekiyor. Bilimsel raporlar, dava dilekçelerine tutarlılık ve somutluk kazandırıyor.

Bilimsel raporlarla sınırlı olmaksızın STK'ların izleme raporlarını da içerecek şekilde geniş anlamdaki raporlamaların mücadelenin kendisine de katkısını vurgulamak gerekiyor. Raporlamalarla birlikte bilimsel görüşler karşı karşıya kalınan tehlide karşı bir farkındalık sağlanmasını ve mücadelenin önünü açıyor. Bazı durumlarda - Cerattepe buna bir örnek olabilir - mücadele buradan da başlıyor.

Aynı zamanda sahada faaliyet gösteren ya da sahayla teması olan STK'lar izleme ve araştırma raporlarıyla, bilim insanları, meslek örgütleri bilimsel ve teknik raporlarıyla bilgi üretimi sürecine katkıda bulunuyor, bir yandan savunuculuk çalışmalarını bir yandan da avukatları ve davaları destekliyor.

1990'lardan başlayarak Türkiye'de çevre mücadelesine bakıldığında, büyük/çokuluslu şirketlerin dünyaya yönelik tahribatlarına karşı ideolojik bir temelden oluşan hareketleri görmüyoruz. Bir proje türüne karşı çıkmakla oluşan yerel çevre mücadelesi, toplumsallığın kendisini barındırıyor. Hukuki süreçler bu toplumsallığın uzağında yürütüldüğünde hukuk tekniğine hapsolunuyor. Dolayısıyla, kamuoyu baskısını ören mücadelenin öznelere ve onları destekleyen sivil toplumun her biri aktörü de bu aktörler kümesine dahil.

B. ARAÇLAR

Anayasanın çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemenin devletin ve vatandaşların ödevi olduğuna ilişkin düzenlemesi (madde 56/2) ile Çevre Kanunu'nun, çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkesin ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebileceği (madde 30) düzenlemesi çevre sorunlarına ilişkin başvuru ve davaların – hukuki boyutun – temelinde yer alıyor.

Çevre mücadelesinin hukuki boyutu, hukukun tüm alanlarını (idare, hukuk, ceza) içeriyor olmakla birlikte bu alanlar arasında – işin doğasından kaynaklanan – idare hukukunun bir ağırlığı var. Kendine özgü ilke ve kavramlara sahip olan çevre hukuku, idare hukukunun bir alt dalı.

İdare Davaları

Bir çevre ihtilafında çok fazla sayıda idari dava görüyoruz. Yatırımın türüne göre, o yatırım faaliyete başlayana kadar neye ihtiyaç varsa hepsine dava açılıyor; arama toplantısındaki bir katılımcımızın ifade ettiği üzere “etrafi adeta boşluk bırakmayacak şekilde” davalarla örülüyor. Bunun bir nedeni, hak kaybını önlemek. Bir diğer nedeni ise savunma stratejisi olarak farklı işlemler için çok sayıda dava açarak bir yanda hukuki mücadeleyi ve argümanları zenginleştirmek, diğer bir yanda da sonunda faaliyeti iptal ettirilemese de yavaşlatmak, şirket açısından maliyetin artmasını sağlamak. Aşağıda “Engeller” başlığında bahsedilen nedenlerle artık dava açarken daha temkinli davranıldığı ve bir eleme yapıldığı anlaşılıyor.

İdare hukukunda öncelikle ve ağırlıklı olarak, izin aşamasındaki süreçlere müdahale ediliyor. Yani, plan, ruhsat, lisans, ‘ÇED gerekli değildir’ veya ‘ÇED olumlu’ kararlarının iptaline yönelik iptal davası açılıyor. Bunu işletme ve işletme sonrası aşamalar takip ediyor.¹⁷ Eğer kamulaştırma varsa, Kamulaştırma Kanunu'na göre iptal davası açılıyor.

Bunun yanında ÇED Yönetmeliği, Maden Yönetmeliği gibi düzenleyici işlemlerin iptali için de davalar açılıyor. Düzenleyici işlemlere karşı açılacak davaların çok sayıda kişi veya uygulamalar üzerinde yaygın etki doğurabileceği dikkate alındığında bu davaların stratejik dava olma potansiyeline sahip olduğu paylaşıyor.¹⁸

Çevrenin zarar görmesine yol açan idari eylemler nedeniyle veya bir işlemin iptali kararlarından sonra kişisel hak ihlaline uğrayanların tam yargı davası açarak tazminat talebinde bulunabilme, tam yargı davası sonucunda idarenin ödediği tazminatın kusurlu olduğu ölçüde ilgili kamu görevlisinden talep edilebilmesi (rücu) imkânı da söz konusu.

Bu farklı nitelikteki davaların hangi sırayla açılacağı dava konusu işlemin veya faaliyetin hangi aşamada olduğuna ve hangisiyle daha hızlı sonuç alınacağına bağlı olarak değişmekle birlikte örneklere bakıldığında çevre hukukunun temel ilkelerinden olan önleme ilkesi ve ihtiyat ilkesi gereği, öncelikle önleyici olan izin aşamasıyla ilgili davalar açılıyor. Zira, faaliyetin başlamasının önüne geçerek önlenmediğinde çevresel zararların giderilmesi, çok güç veya imkânsız olabilir, uzun yılları alabilir ve yüklü maliyetleri gerektirebilir.

Hukuk Davaları

Delil tespiti, tazminat ya da el atmanın önlenmesi (müdahalenin men'i) davası gibi hukuk davaları da çevre mücadelesinin hukuki boyutunda başvuru olan dava türlerinden.

Hukukun tüm alanlarının kullanıldığı Bergama Ovacık altın madeni karşıtı mücadelede, aralarında eski Bergama Belediye Başkanı Sefa Taşkın'ın da bulunduğu Bergama köylüleri Danıştay 6. Daire'nin 1997 yılında verdiği karara rağmen madenin kapatılmaması üzerine dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, Çevre Bakanı İmren Aykut, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhur Ersümer, Sağlık Bakanı Halil İbrahim Özsoy, Bayındırlık ve İskan Bakanı Yaşar Topçu ile İzmir Valisi Erol Çakır aleyhine manevi tazminat davası açıyor. Ankara 5. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin "istenilen manevi tazminatın şartları oluşmadığı" gerekçesiyle reddetmesi üzerine karar temyiz ediliyor.

Temyiz incelemesi sonucunda Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, "...yargı kararını uygulamak durumunda bulunanların, kararın eksikliğini ya da yanlışlığını tartışma yetkileri bulunmadığı gibi, bu kararları eksik uygulamaları, uygulamış gibi davranarak işleme yapay bir görüntü vermeleri de kararın uygulandığı sonucunu doğurmayacağı, kararın 30 gün içinde uygulanmamış olması kişisel sorumluluk için yeterli sayıldığı"ni belirtiyor ve "bu yasal düzenlemeler ve somut olaydaki olgular birlikte değerlendirildiğinde, yargı kararı gereğinin yerine getirilmemesi biçiminde gerçekleşen (İmren Aykut dışındaki) davalıların haksız eylemi sonucunda, davacıların kişilik haklarının zarar gördüğünün benimsenmesi gerektiği"ne karar veriyor.¹⁹ Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin bozma kararı sonrasında yapılan

yargılamada mahkeme, 68 davacının her biri için dönemin parasıyla 500 milyon lira olmak üzere toplam 34 milyar lira ödenmesini kararlaştırıyor; Bergamalılar tazminatı tahsil etmek için icra takibi başlatıyor ve dönemin Başbakanı Yılmaz ile Bakanlar Topçu, Ersümer ve Özsoy'un maaşlarına haciz konulmasını talep ediyorlar.²⁰

Ceza Davaları

1990'larda yürürlükte olan eski TCK'da çevreyi korumak amacıyla geliştirilmiş düzenlemeler bulunmuyordu. Eski TCK'nın yürürlükte olduğu dönemde çevreyi kirleten, bozan kişi ve kurumlara müdahale etmeyen kamu görevlileri hakkında görevi ihmal, suistimal veya kötüye kullanma suçlarına dayanarak suç duyurularında bulunulduğu görülüyor. Bu suç duyuruları bakımından kamu görevlilerinin soruşturulmalarına izin verilmemesinin önemli bir sorun olduğu anlaşılıyor.²¹

2005 yılında yürürlüğe giren 5237 sayılı TCK'da 'Çevreye Karşı Suçlar' başlığında çevrenin kirletilmesi (madde 181 ve 182), gürlütye neden olma (madde 183) ve imar kirliliğine neden olma (madde 184) suç olarak düzenlendi. Bu suçların yaptırımını olarak hapis cezası öngörülüyor.

Yaptığımız görüşmelerde TCK'nın 'Çevreye Karşı Suçlar' başlığındaki suçların uygulamasının zayıf kaldığı vurgulandı. Bunun temel nedeninin savcılık makamlarının şikâyetçi olunan idarenin görüşünü sorarak, aldığı bilgilerle soruşturmayı tamamlaması olduğu paylaşıldı. Görüşüğümüz otuz yıllık meslek deneyimi olan bir avukat, açığı bir davada çevreyi kirletme suçundan sadece bir defa mahkûmiyet aldığıını, bu cezanın da para cezasına çevrildiğini paylaştı.

TCK'nın 'Çevreye Karşı Suçlar' başlığındaki suçlar kapsamında yapılan suç duyurularına ilaveten, mahkeme kararını uygulamama, görevi kötüye kullanma gibi 'Kamu Görevlilerine Özgü Suçlar' kapsamındaki suçlar kapsamında da ilgili kamu görevlileri hakkında suç duyurularında bulunuyor. Yaptığımız görüşmelerde, savcılıklarca verilen kovuşturmayaya yer olmadığına dair kararların (takipsizlik kararlarının) oranının oldukça fazla olduğu paylaşıldı.

Bununla birlikte ceza davalarının karşı-dava olarak mücadelenin öznelerine, avukatlara, hak savunucularına yönlendirildiğini, çevre mücadelesinin ceza hukuku pratiğinin ter-

sinden yoğunlaştığını görüyoruz. Gerze termik santral karşıtı mücadelenin idare hukuku pratiğinden çok ceza hukuku pratiğinin görüldüğü bir örnek. Açılmış bir idari dava varken mücadelenin öznelerine karşı altı ceza davası açılmış.²²

Mücadelenin öznelerine, avukatlara ve hak savunucuları hakkında genellikle Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet etmekten iddianame hazırlanıyor ve ceza davası açılıyor. Hazırlanan iddianamelerde “görevli memura görevini yaptırmamak için direnme”, “iş ve çalışma hürriyetini ihlal”, “görevli polis memuruna mukavemet etme”, “mala zarar verme”, “işyeri dokunulmazlığının ihlali”, “tehdit ve hakaret edici davranışta bulunma”, “zarar verici eylemde bulunma” gibi suçlamalar da yer alıyor.

Bu ceza davalarının, çevre mücadelesi yürütenlere yönelik yargısal taciz boyutunda olduğunu da söylemek gerekiyor.²³ Haklarında ceza davası açılanlar, bu davaları seslerini yükseltecekleri, kamuoyu oluşturacakları alanlar olarak kuruyor ve ‘sanık’ gibi değil de ‘şikâyetçi’, ‘davacı’ gibi davranıyor.

Bilgi Edinme Başvuruları

Bilgi edinme başvuruları, çevre hakkıyla ilişkisi nedeniyle ayrı bir başlıkta ele almayı gerektiren, çevre mücadelesindeki çok önemli bir hukuki araç.

1990’ların başında, çevre hukuku uygulamaların oldukça yeni olduğu dönemde, 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun’a dayanarak çevreye zarar veren projeleri ve faaliyetleri şikâyet etmek ya da bunlar hakkında bilgi edinmek için başvurular yapıldığını; başvurulara verilen yanıtlar üzerine iptal davaları açıldığını görüyoruz. Örneğin, Yeniköy, Kemerköy ve Yatağan termik santral planına ilişkin santralin kapatılması talebiyle verilen dilekçeye olumsuz yanıt verilmesi üzerine o olumsuz işlemin iptali davası açılmış ve hukuki mücadele böyle başlamış.²⁴ Bergama Ovacık altın madeni karşıtı mücadelede de o zamanki adıyla Çevre Bakanlığı’na yapılan bir başvuruya verilen cevap üzerine ilk dava açılmış.

2004 yılında Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden sonra,²⁵ kimi zaman süre başlatmak kimi zaman da dava konusuyla ilgili veriye ulaşmanın bir yolu olarak bilgi edinme başvuruları avukatlar tarafından sıklıkla kullanılıyor.

Karar alma süreçlerine katılımın ve denetimin de temel unsuru olan bilgi alma hakkı uyarınca yapılan başvuruların sıkça talep edilen bilginin ticari sırna ilişkin olması veya özel bir araştırma gerekmesi gerekçelerine dayanarak reddedildiği belirtiliyor.

Bilgi edinme hakkı bağlamda, avukatın işlevini ele alan önemli bir karar olan AİHM'in *Cangı/Türkiye* kararına aşağıda "Kazanımlar, İmkanlar" başlığında yer vereceğiz.

C. ENGELLER

Türkiye'de çevre adaletinin hukuk yoluyla aranması süreçlerinde sağlıklı çevrede yaşama hakkının korunması ve adalete erişimi engelleyen sistematik sorunlar buluyor.²⁶ Bunlar yargı yerlerine başvuru yoluyla idarenin işlem ve eylemlerinin denetlenmesini, buna ilişkin araçlara erişimi engelliyor.

Çevre mücadelesine yönelen engellemeler ve sistematik sorunlar bugün olduğu gibi hiçbir dönemde Türkiye'deki demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü sorunlarından bağımsız olmadı. Hukukun üstünlüğü ilkesinin aşınması burada değinilen tüm engelleri çepeçevre sarıyor.

2009/7 Sayılı Genelge

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, çevre mücadelesinin hukuki boyutu, aynı işleme birden fazla dava açmanın olağan olduğu bir süreç. Bir santralin ya da madenin açılmasını engelleyebilmek için kaç tane iptal kararı almak gerekiyor? sorusunun yanıtı "onlarca". Yaptığımız görüşmelerde avukat bir görüşmecimizin ifade ettiği gibi "sürekli aynı döngüde tekrar eden davalar"la karşılaşılıyor. Bunun en temel kaynağı olarak o dönemki adıyla Çevre ve Orman Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü'nün 13.2.2009 tarih ve 2009/7 sayılı Genelgesi (2009/7 sayılı Genelge) gösteriliyor.²⁷

Çevre adaleti davaları, yurttaşların denetim aracı. Dava süreçleri o yatırımı, o işlemi denetime tabi tutturuyor. Ancak, uygulamada 2009/7 sayılı Genelge, davaları yargı denetiminden kaçırma işlevi görüyor, bu anlamda yurttaş denetiminden de kaçırıyor. Bununla birlikte, yargı kararlarının uygulanmamasına da yasal zemin sağlıyor.²⁸ Genelge'ye dayanarak işletilen süreçlerdeki her ÇED Olumlu kararı için yeni bir dava süreci başlıyor.

Çevre Kanunu'nda ÇED, "gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, 'seçilen yer' ile 'teknoloji alternatiflerinin' belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmalar" olarak tanımlanıyor. Kanunda, çevre sorunlarına yol açabilecek projeleri gerçekleştirmeyi planlayan kurum, kuruluş ve işletmelerin ÇED Raporu veya Proje Tanıtım Dosyası hazırlamak zorunda oldukları yer alıyor (Madde 10). Mevzuata göre, ÇED Olumlu kararı veya ÇED Gerekli Değildir kararı alınmadıkça, ÇED sürecine tabi projelerle ilgili onay, izin, teşvik, yapı ve kullanım ruhsatı verilemez, proje için yatırıma başlanamaz ve ihale edilemez.

ÇED sürecine tabi projeler ile bunların ÇED süreçlerine²⁹ ilişkin usul ve esasların belirlendiği ÇED Yönetmeliği, en fazla değişiklik yapılan mevzuattan biri. Çevre Kanun'un yürürlük tarihinden 10 yıl sonra yürürlüğe giren ÇED Yönetmeliği, bu çalışmanın tamamlandığı tarih itibarıyla, yürürlüğe girdiği tarihten sonra sekiz defa yeniden yayımlanmış, 16 defa da değiştirilmişti.³⁰

Kural olarak, ÇED Olumlu kararı verilebilmesi için ÇED sürecine ilişkin tüm aşamaların birer birer tüketilmesi gerekiyor. Ancak, 2009/7 sayılı Genelge, buna istisna getiriyor. Buna göre, mahkemelerin ÇED Olumlu kararı hakkında verdiği yürütmeyi durdurma ya da iptal kararı, hakkında ÇED Olumlu kararı verilen ÇED raporunun sadece bir ya da birkaç bölümüne ilişkinse ve diğer bölümleri olumsuz yönde etkilemiyorsa, yürütmeyi durdurma ya da iptal kararının gerekçeleri dikkate alınarak eksik ve yetersiz kısımları düzeltilen ÇED raporu Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na 2009/7 sayılı Genelge kapsamında yeniden sunulabiliyor. ÇED raporunun sunulması sonrasında yalnızca İDK Toplantısı ve geriye kalan süreç gerçekleştiriliyor.

ÇED raporu 2009/7 sayılı Genelge kapsamında yeniden sunulduğunda Halkın Katılımı Toplantısı, Özel Format Belirleme Toplantısı aşamaları gerçekleştirilmeden İDK Toplantısı gerçekleştiriliyor ve ÇED Raporu hakkında ÇED Olumlu ya da ÇED Olumsuz kararı veriliyor. 2009/7 sayılı Genelge çok kez iptal davası yoluyla Danıştay'ın önüne gitmiş olmasına rağmen iptal edilmedi.

Uygulamada bu genelge, mahkeme kararlarının etkisiz kalmasına, arkasından dolanılmasına nasıl sebep oluyor? diye sorduğumuzda yaptığımız görüşmelerde avukatlar şöyle bir seyir aktardı: Yürütmeyi durdurma kararı ve iptal kararlarının en geç 30 gün içinde uy-

gulanması gerekiyor. Bu 30 günlük süre içinde, eksik ve yetersiz kısımlara ilişkin “tadilat” hazırlanıyor, İDK toplantısı yapılıyor, nihai ÇED raporu hazırlanıyor ve daha sonra ÇED olumlu kararı veriliyor. Tüm bunlar, ara aşamalar genelge ile aşıldığı için, 30 günlük süre içinde tamamlanabiliyor. Uygulama, bu genelgenin mahkeme kararının uygulanmasını durdurma, bir gün dahi uygulanmasını önlemeye yönelik kullanıldığını gösteriyor.

Avukatlar, yaptığımız görüşmede sıkça, açılan davalarda bilirkişi raporu geldikten sonra şirketlerin 2009/7 sayılı Genelge başvurusu yaptıklarını ve işletme mühürlemeden faaliyete devam ettiklerini vurguladı.

Kötü uygulamaya bir örnek olarak Çukuralan Altın Madeni'nin ilk iptal kararları süreci gösterildi. İlk iptal kararlarındaki yakınındaki baraj dolayısıyla yer seçimi tartışmasına rağmen sanki coğrafya değişmiş, o baraj sanki kaldırılmış gibi 2009/7 sayılı Genelge'yle yeni ÇED olumlu kararı verildiği, madenin de bugün faaliyete devam ettiği hatırlatıldı.³¹

Görüştüğümüz avukatlar ve çevre mücadelesinin hukuki boyutunun bir diğer aktörleri olan bilim insanları, hem ÇED sürecinin en başından itibaren yürütülmesinin önüne geçen hem de mahkeme kararlarını uygulanmayarak faaliyete devam etmesini (dolayısıyla mali zarara uğramamasını) sağlayan 2009/7 sayılı Genelge'deki sürecin şirketler lehine maliyetleri azalttığına, Genelge'nin sağladığı “kazanım”ın bu olduğuna vurgu yapıyor.

Acele Kamulaştırma

Kamulaştırma Kanunu'nda tanımlanmış olan bu çok özel ve istisnai bir kamulaştırma yöntemi, JES, HES, madencilik, kentsel dönüşüm gibi tartışmalı birçok projede yasal çerçeveyi aşarak sınırsız bir biçimde kullanılıyor.

Gerçekleştirilme yöntemi ile “kamulaştırma”dan farklılaşan acele kamulaştırmada taşınmazların zorla alımı gerçekleştiriliyor. Taşınmaz sahipleri bilgilendirilmeksizin bir kamu bankasında onların adına açılan hesaba mahkemenin belirlediği bedeli idare yatırıyor ve 30 gün gibi bir sürede taşınmazın zorla alımı gerçekleşiyor.

Kamulaştırma prosedüründe uzlaşma daveti gittiğinde, kişi uzlaşmaya yanaşmıyorsa idare yerin zor alımı için dava açmak zorunda. Mahkeme, açılan bu davaya ilişkin olarak gönderdiği tebligatta 30 gün içinde idari mahkemeye kamulaştırma işlemine karşı iptal

davası açabileceğine dair ihtarda bulunuyor. Acele kamulaştırmada ise böyle bir ihtar yapılmadan, mahkeme tarafından belirlenen bedelin banka hesabına yatırılması ile idare taşınmazı alıyor.

Acele kamulaştırmanın, itirazları bertaraf etmek amacıyla mevzuatta öngörülen amaçlar dışında kullanılması ve uygulanma şekli mülkiyet hakkını ihlal etmekle birlikte esas olarak çevre mücadelelerinin engellenmesi için bir araca dönmüş durumda.

Yatırımların Yapılmasını Kolaylaştıracak Şekilde Değiştirilen Mevzuat

1990'lerden bugüne her dönemde yatırımların yapılmasını kolaylaştıracak şekilde değiştirilen çevre mevzuatı, çevre adaleti mücadelesinin önündeki bir engel olmasının yanı sıra çevre mücadelesine karşı yürütülen karşı-taktiklerin de başında geliyor.³²

Bu çalışma kapsamındaki arama toplantısı ve odak grup görüşmelerinin de ortak konusu sıklıkla değişen mevzuattı. Bu görüşmelerin her birinde özellikle yatırımların çekilmesi ve bu yatırımların sürdürülmesi adına davalarda elde edilen kazanımların ortadan kaldırılması için bu değişikliklerin yapıldığına dikkat çekildi. Bergama Ovacık altın madeni karşıtı mücadelenin yargı yollarındaki kazanımları sonrası maden şirketlerinin çevreyi koruyan yasal düzenlemelerden yatırım önündeki engel olarak bahsetmeleri, maden şirketi Newmont'un o dönemki yöneticisinin 2004 yılında yürürlüğe giren 5177 sayılı Maden Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'un şirketin Ankara'daki yetkilileri ile eşgüdüm içerisinde hazırlandığını söylemesi ve yine maden şirketi Eldorado Gold'un temsilcilerinin de içinde bulunduğu 20 iş insanının dönemin başbakanını ziyaret ederek destek istemesi sıklıkla paylaşılan anekdotlar oldu.³³

Yukarıda 2009/7 sayılı Genelge ile ilgili değerlendirmelerde bahsettiğimiz ÇED Yönetmeliği ile Maden Kanunu ise en sık değişiklik yapılan mevzuat olarak öne çıkıyor.³⁴

Zaman bakımından 2004 yılı ve devamı özellikle işaret ediliyor. Bu dönemde yapılan değişikliklerin, enerji ve madencilik şirketleri lehine çok geniş bir alan açtığı, 2010 ve 2015 yıllarında ise bu sefer bu geniş alanı bir miktar daraltmaya yönelik değişiklikler yapılmak durumunda kalındığı farklı odak grup görüşmecilerinin hemfikir olduğu bir husus. Görüşmelerde sıklıkla verilen örneğe bugün, madenciliği hemen her yerde mümkün kılan, ona olağanüstü imkânlar tanıyan Maden Kanunu ve Orman Kanunu ile bu kanunların yönetme-

liklerindeki değişiklikler oldu.

Yatırımların yapılmasını kolaylaştıracak şekilde değiştirilen mevzuat bağlamında, sadece kanun ya da yönetmelik maddelerindeki değişiklik yapılması değil, 2012 yılında yerel yönetimler idari yapısında, mali sisteminde, temsil ve katılımı, hizmet sunumu ile imar ve planlama düzeninde önemli değişikliklerin yapıldığı 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun³⁵ gibi kanunun kendisinde yapılan yapısal değişiklikler veya Kültür Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu'nun değişen ilke kararları da yaptığımız görüşmelerde görüşmeciler tarafından işaret edildi.

2014 yılında İYUK'ta yapılan değişiklikle, dava açma ve dilekçe sürelerinin düşürüldüğü ivedi yargılama usulünün uygulamaya konulması da sıklıkla dile getirildi. Çevre Kanunu uyarınca idari yaptırım kararları hariç ÇED sonucu alınan kararlar ile acele kamulaştırma işlemlerinin ivedi yargılama usulünde tabi olması ve yürütmenin durdurulması talebine verilecek kararlara itiraz edilememesinin çevre mücadelesinin hukuki boyutunda olumsuz etkilere sebep olduğuna değinildi.

Mahkeme Kararlarının Uygulanmaması

Arama toplantısı ve odak grup görüşmelerinde sıkça vurgulandığı gibi, hukuki boyuttaki kazanımın sürdürülebilirliğini sağlamak zor. Diğer bir ifadeyle, kararların uygulanmaması, uygulatılmaması çok önemli, temel bir sorun. Bu sorun, bugüne dair de değil. Bunu, 1990'ların başına, Yeniköy, Kemerköy ve Yatağan termik santralleri karşıtı mücadele ile Bergama Ovacık altın madeni karşıtı mücadele sürecinde Bakanlar Kurulu'nun yargı kararını uygulamamaya yönelik hamlelerine kadar geriye götürmek gerekiyor.

O zamanki adıyla Çevre ve Orman Bakanlığı'nın maden şirketi Eurogold'a Bergama Ovacık'ta siyanür liçi yöntemiyle altın madeni işletmesine izin veren işlemine karşı 652 Bergamalı tarafından 1994 yılında İzmir 1. İdare Mahkemesi'nde açılan davayı iki yıl sonra mahkeme reddetmişti. Bu kararın temyizi üzerine Danıştay 6. Dairesi, "siyanür liçi yöntemiyle altın madeni işletilmesine izin veren işlemin kamu yararına aykırı olduğuna" karar verdi. Bergamalılar bu kararın ardından yapılan kutlamalar sırasında Çamköy meydanına kitabe dikti.

Çevre mücadelesinin kazanımları arasında ilk sırada anılan bu karar üzerine mahkeme, Bergama Ovacık Altın Madeni'nin izni iptal edildi. Ancak Danıştay kararı sonrası şirket faaliyetlerini, TÜBİTAK'ın oluşturduğu bir bilim komisyonunun Danıştay kararında belirtilen risk faktörlerinin ortadan kalktığına ifade eden raporuna dayanarak verilen Başbakanlık emriyle devam ettirdi.³⁶ Başbakanlık emri üzerine Orman Genel Müdürlüğü orman alanının tahsisi iznini uzattı, Sağlık Bakanlığı da bir yıl süreli deneme izni verdi.

Başbakanlık emrinin iptali için açılan davada İzmir 1. İdare Mahkemesi “dava konusu işlem, kesinleşmiş mahkeme kararının, uygulamada değiştirilmesini ortaya çıkarmıştır ki, bu durumun hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmadığı açıktır” gerekçesiyle 2001 yılında emri iptal etti.

Hem Orman Genel Müdürlüğü'nün hem de Sağlık Bakanlığı'nın işlemleri hakkında idare mahkemeleri 2002 yılında yürütmenin durdurulmasına karar verdi. Sağlık Bakanlığı'nın bir yıllık deneme izni verilmesine ilişkin işlemi hakkında verilen yürütmenin durdurulması kararı üzerine İzmir Barosu Başkanlığı, Sağlık Bakanlığı ve İzmir Valiliği'ne başvurarak, mahkeme kararının uygulanması istedi. Sağlık Bakanlığı da İzmir Valiliği'ne “deneme izninin ve işletmenin faaliyetinin durdurulması için kararın en geç 03.04.2002 tarihine kadar İzmir Valiliğince tesis yetkililerine tebliğ edilmesi” gerektiğini belirten yazı gönderdi.

Mahkeme kararına uygun olarak faaliyetin durdurulması beklenirken dönemin Sağlık Bakanı Osman Durmuş'un bir televizyon kanalında yaptığı açıklamayla Bakanlar Kurulu'nun mahkeme kararlarına rağmen altın madeninin faaliyetlerine devam edebileceğine ilişkin bir “prensip kararı” aldığı öğrenildi. Bakanlar Kurulu'nun 29 Mart 2002 tarihinde aldığı bu prensip kararı kamuya açıklanmadı. Karar metni, 1997 yılında verilen kesinleşmiş mahkeme kararının uygulanmaması üzerine, Bergamalı 511 yurttaş tarafından yapılan AİHM başvurusuna hükümet tarafından sunuldu.³⁷

Kimi zaman Bakanlar Kurulu seviyesindeki müdahalelerle, kimi zaman yukarıda bahsettiğimiz 2009/7 sayılı Genelge'nin bir sonucu olarak kimi zaman da kararları uygulamayan kamu görevlilerinin cezasızlığı sonucu mahkeme kararlarının etrafından dolanılıyor veya kararlar uygulanmıyor.

1990'larda başlayan çevre ihtilaflarından Yeniköy, Kemerköy ve Yatağan termik santralleri karşıtı mücadeleyle ilgili olarak *Ahmet Okyay ve diğerleri/Türkiye* (Başvuru No. 36220/97, 12.07.2005) ve Bergama Ovacık altın madeni karşıtı mücadeleyle ilgili olarak *Taşkın ve di-*

ğerleri/Türkiye (Başvuru No. 46117/99, 10.11.2004), *Öçkan ve diğerleri/Türkiye* (Başvuru No. 46771/99, 28.03.2006) ile *Genç ve Demirgan/Türkiye* (Başvuru No. 34327/06, 10.10.2017) kararlarında AİHM, idare mahkemelerinin kararlarının uygulanmamasının adil yargılanma hakkına ilişkin AİHS'in 6 maddesinde güvence altına alınan 'mahkemeye erişim hakkını' etkisiz hâle getirdiğine karar verdi. AİHM'in bu kararlarının iç hukuktaki icra süreci (uygulanması) Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından izleniyor.³⁸ Çevrenin korunmasına yönelik davalarda mahkeme kararlarının sonuçsuz kalmasının sistematik bir sorun olarak değerlendirilmesi sonucunda bu kararların uygulanmasının gelişmiş denetim kategorisinde (*enhanced procedure*) izlenmesine karar verildi.³⁹

Kararların uygulanmaması sonucunda hukuki boyuttaki kazanımların sürdürülebilirliğinin sağlanamaması karşısında belli bir aşamadan sonra toplumsal mücadelenin gücünün kaybolması, davalardan vazgeçilmesi, avukatın da artık yetişememesi riski bulunuyor.

Menfaat Kavramının Yorumuna Dair İçtihat Değişikliği

Yukarıda belirtildiği gibi çevre mücadelesinin hukuki boyutunda öncelikle ve ağırlıklı olarak, izin aşamasındaki süreçlere müdahale ediliyor; diğer bir ifadeyle, iptal davası açılıyor. İptal davası açmak isteyenlerin, dava açma koşulu olarak idari işlem nedeniyle çıkarının (menfaatin) etkilendiğini kanıtlamak zorundadır.

Danıştay, temyiz incelemesinde baktığı davalarda menfaat kavramını geniş yorumlamış ve çevresel, tarihi ve kültürel değerlerin korunmasına ilişkin konularda herkesi "ilgili taraf" olarak tanımıştı. Danıştay, yaptığımız görüşmelerde sonradan kaybedilen kazanım olarak ifade edilen bu içtihadından 2011 yılından itibaren döndü ve menfaat kavramını dar yorumlamaya başladı. Yeni içtihadı uyarınca Danıştay, baroların, meslek odalarının açtığı davalarda dava açma yetkilerinin bulunmadığına karar veriyor; bireyler bakımından da söz konusu yerde ikamet etmelerini, orada doğmuş olmalarını, mülkünün bulunmasını arıyor.

Yüksek Yargılama Giderleri

Yüksek harçlar ve bilirkişi ücretleri ile kaybedilen davalarda idare avukatları lehine ödenen vekalet (karşı-vekalet) ücretleri bugün çevre mücadelesinde adalete erişimin önündeki önemli engellerden biri olarak ortaya çıkıyor.⁴⁰

Yaptığımız görüşmelerde, açılan idari davalarda adli yardım başvurusunun yapıldığı paylaşıldı. Bununla birlikte idare mahkemelerinde açılan ve imar, çevre, kamu sağlığı, kamu güvenliği vb. kamu yararını ilgilendiren davalarda keşif ve/veya bilirkişi ücreti avansının Adalet Bakanlığı bütçesinden karşılanmasını mahkemeler isteyebiliyor. Bu yola da başvurduklarını görüştüğümüz avukatlar paylaştı. Ancak, bu şekilde ücretin bakanlık bütçesinden karşılandığı durumlarda davanın kaybedilmesi durumunda Adalet Bakanlığı bu tutarları vergi borcuymuş gibi tahsil ediyor; uygulamada emekli maaşına dahi haciz konulduğu durumlarla karşılaştığımız yaptığımız görüşmelerde paylaşıldı.

Yüksek yargılama giderleri ve kaybedilen davalarda ödenen karşı-vekalet ücretleri karşısında savunma stratejisi olarak farklı işlemler için çok sayıda dava açarak hukuki mücadeleyi ve argümanları zenginleştirme yoluna giderek daha az başvurulmaya başlandığı belirtiliyor.

Aynı davayı defalarca yeniden açılmak zorunda kalmanın da “olağan” olduğu hatırlanırsa, tekrar tekrar ödenen yargılama masrafları yüzlerce kişiyle açılan davaların zaman içinde onlarca kişiyle bazen de tek kişiyle devam etmesine de neden olabiliyor.

İdari ve Yargısal Taciz

Çevre mücadelelerinin öznelininin, bu mücadelenin parçası olan veya bunları destekleyen sivil toplum aktörlerinin idari ve yargısal taciz ile baskı altına alınması 1990'lardan bugüne kesintisiz devam ediyor.

Çevre mücadelelerinin adaleti tesis etmeye yönelik oldukça çeşitli eylem repertuarından bahsetmiştik. Miting veya yürüyüş düzenlenmesi, oturma eylemi yapılması, çadır nöbeti tutulması gibi barışçıl protesto gösterileri bu eylem repertuarında önemli bir yere sahip. Bu barışçıl gösterilere, giderek artan bir sıklıkla, polis ve jandarma tarafından müdahale ediliyor, barışçıl gösterilere katılanlar zor kullanılarak dağıtılıyor, gözaltına alınıyor veya gösterilere izin verilmiyor. Müdahale edilen, dağıtılan veya izin verilmeyen bu gösterilere katılanlar hakkında sıklıkla savcılıklar tarafından ceza soruşturması başlatılıyor; haklarında genellikle Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet etmekten iddianame hazırlanıyor ve ceza davası açılıyor. Kabahatler Kanunu'na dayanarak idari para cezaları kesiliyor.

Erzurum Tortum Bağbaşı HES mücadelesinin sembolü hâline gelen Leyla Yalçınkaya hakkında uygulanan HES çalışma alanlarına girme ve HES eylemcileriyle görüşme yasağı gibi güvenlik tedbirleri, cezalandırma aracı olarak kullanılıyor.⁴¹

Bununla birlikte ekoloji alanında hak savunucuları SLAPP'ler aracılığı ile susturulmaya, sindirilmeye ve vazgeçirilmeye çalışılıyor. 2023 yılında yayınladığımız *Çevre İhtilaflarında SLAPP: Kamu Katılımına Karşı Stratejik Dava* başlıklı çalışmamızda, 2013 yılından 2022 yılının ilk yarısına kadar kaydını tuttuğumuz çevre mücadelelerinde, şirketlerin, şirket yönetim kurulu üyelerinin, müdürlerinin, çalışanlarının ya da şirketlerin sözleşmesel ilişki içerisinde olduğu (güvenlik görevlileri, uzmanlar gibi) üçüncü kişilerin, ekoloji alanında hak savunucularına karşı giderek artan bir şekilde yargı yollarına başvurduğunu tespit etmiştik. Bu çalışmamız kapsamında 1990 – 2012 yılları arasındaki çevre ihtilaflarına baktığımızda, ekoloji alanında hak savunucularına karşı başlatılan SLAPP'leri bu dönemde de görüyoruz.⁴²

Çevre mücadelelerinin öznelerinin, bu mücadelenin parçası olan veya bunları destekleyen sivil toplum aktörlerine devlet ve şirketler tarafından yönelen idari ve yargısal taciz, hak ihlali olmasının yanında yargı sistemini ve hukukun üstünlüğünü de aşındırıyor. Ayrıca, ifade özgürlüğü ile toplanma ve gösteri özgürlüğü üzerinde caydırıcı bir etkiye (*chilling effect*) sahip; dolayısıyla hak savunucularını baskı altına alıyor ve sivil alanı daraltıyor.

D. KAZANIMLAR, İMKÂNLAR

Tüm bu olumsuz tabloya rağmen hem avukatlar hem de mücadelelerin özneleri davaların kaybedilmesini veya uygulanmamasını bir mağlubiyet olarak görmüyor. Arama toplantısı ve odak grup görüşmelerinde vurgulandığı gibi, hukuki mücadeleye sonuç odaklı değil süreç odaklı yaklaşıyor. Mücadelenin sürmesi, sürebiliyor olması, yatırımın geciktirilmesi, maliyetin artması birer başarı olarak görülüyor.

Açılan idari davaların aslında bir denetleme, yurttaş denetim aracı olduğu, davalar açılmazsa birçok konuda sağlıklı çevrede yaşama hakkını ihlal eden, ekolojiye geri dönülmez zararlar verecek projelerin izin ve ruhsatlarını alarak faaliyete geçeceği, Türkiye'nin birçok yerinde aslında böyle dava açılmadan faaliyete geçen projelerin olduğu sıklıkla hatırlatıldı.

Olumlu her kararın çevre hukukunun gelişmesini sağladığı da bir gerçek. Bu anlamda, farklı başlıklarda değinilen Bergama Ovacık altın madeni karşı mücadelenin hukuki boyutu adeta bir hukuk okulu. Arama toplantısı ve odak grup görüşmelerindeki “Türkiye’de çevre mücadelesinde hukuk sisteminde/uygulamasında ya da kamuoyu farkındalığında değişiklik yaratan davalar/kararlar denildiğinde hangilerini sayarsınız?” sorumuzun ilk cevabı Bergama Ovacık altın madeni karşı mücadelede yürütülen hukuki süreçler⁴³ ve yukarıda sıklıkla atıf yapılan Danıştay 6. Dairesi’nin 1997 yılında verdiği karar oldu.

Danıştay 6. Dairesi, çevre hukuku uygulamasının Türkiye’de oldukça yeni olduğu bir dönemde verdiği bu kararında Anayasa’nın 17. maddesinde düzenlenen maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkı kapsamında yaşam hakkı ile 56. maddesinde düzenlenen sağlıklı çevrede yaşama hakkına dayanmıştı. Danıştay’a göre, “Çevre, doğal ve yapay unsurları içinde barındıran ve her türlü insan faaliyetinin yer aldığı belirli dengelerle varlığını sürdürmektedir. Sistemi oluşturan denge unsurlarının yitilmesi hâlinde çevrede meydana gelecek bozulmaların canlılar üzerinde yıkıcı etkilere yol açacağı ve çevre kirliliğini oluşturacağı tabiidir. Canlı yaşamın en önemlisi olan insan yaşamının sağlıklı, dengeli, bozulmamış bir çevrede sürdürülmesi esastır. İnsan yaşamının korunması bir öncelik olduğuna göre, insanın doğal yaşam temellerinin korunması ve geliştirilmesi gerekmekte ve çevrenin korunması insan yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olmaktadır.”

Anayasa ve Çevre Kanunu uyarınca yaptığı değerlendirme sonucunda Danıştay 6. Dairesi, “insanın yaşama hakkını ve devletin de çevre sağlığını koruma, çevre kirlenmesini önleme, herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içerisinde sürdürmesini sağlama ödevlerini dikkate aldığımızda, ÇED ve bilirkişi raporlarında da öngörülen olası risk faktörleriyle çalışan ve bu riskin gerçekleşmesi hâlinde doğrudan veya çevrenin bozulması ile dolaylı olarak insan yaşamını etkileyeceği kesin olan siyanür liçi yöntemi ile altın madeni işletilmesine izin verilmesi yolundaki dava konusu işlemde kamu yararına uygunluk bulunmamaktadır.” kararını verdi.⁴⁴

Yaptığımız görüşmelerde hem avukatların hem de bilim insanları ve uzmanlar kümülatif etki, 25 hektar, entegre tesis gibi projelerin çevresel etkisini düşük göstermeye yönelik girişimlere karşı açılan davalardaki kararları çevre hukukunu geliştiren bir kazanım olarak gördüklerini paylaştı.

Avukatların kısaca “ÇED davaları” olarak ifade ettiği davalardaki tartışma konuları ÇED raporlarının hazırlanması ve incelenmesindeki eksiklikler, projelerin inşaat ve faaliyeti sı-

rasında ÇED raporlarındaki taahhütlere uyulmaması gibi durumların yanı sıra projelerin çevresel risklerinden daha küçük bir riske sahip proje gibi sunulmasına yönelik taktikler. Bu taktikleri bertaraf eden mahkeme içtihatları – her zaman kalıcı olmasa da – çevre hukukunu geliştiren kazanımlar olarak sayılıyor.

Entegre tesislere yönelik gelişen içtihat bunlardan biri. Çanakkale Karabiga'da Antik Priapos Kenti'nin yanında yapımına başlanan termik santral ÇED olumlu kararı hakkında mahkeme, 2013 yılında yürütmeyi durdurma kararı verince şirket, çalışmaları bir süre durdurmuş; ancak, ardından termik santrali dört ayrı parçaya bölüp ayrı ayrı ÇED süreci başlatmıştı. Bunun üzerine, bölünen parçalardan biri için alınan ÇED olumlu kararı için açılan davada 2014 yılında Çanakkale İdare Mahkemesi, dava konusu edilen projenin “diğer projelerle birlikte entegre olarak tek proje şeklinde hazırlanması gerekirken, termik santral entegre projesinin çevresel etkilerinin bütüncül olarak değerlendirilmesine imkân tanınmamasına sebebiyet verecek şekilde parçalara ayrılarak ayrı ayrı projeler öngörüldüğü görülmektedir” şeklinde bir değerlendirmede bulundu ve ÇED olumlu kararını iptal etti.

Ruhsat alanının belli bir kısmının çalışma alanı olarak gösterilmesi suretiyle ÇED raporu hazırlama yükümlülüğünün bertaraf edilmesi “25 hektar sorunu” olarak ifade ediliyor. 25 Kasım 2014 tarihli ÇED Yönetmeliği'nin EK-1 Listesi'nde kazı ve döküm alanı toplamı 25 hektar ve üzeri çalışma alanına sahip açık işletmeler için ÇED raporu hazırlanması zorunluluğu düzenlenmişti. Ancak, bu düzenlemede, ruhsat sahasının büyüklüğüne dair bir ibareye yer verilmemişti. Şirketler de ruhsat sahasının 25 hektardan küçük olacak bir parçasını çalışma alanı olarak gösteriyor ve ruhsat alanının tamamı için değil de 25 hektarın altında kalan bir kısmı için ÇED başvurusu yapıyor, bunun sonucunda da ÇED gerekli değildir kararı alıyordu. Antalya, Finike'de sedir ve kızılçam ormanlarıyla kaplı Kızılıcak Yaylası'nda mermer ocağı için verilen ÇED gerekli değildir kararı ve maden izin belgesinin iptali için açılan davada 2017 yılında Danıştay 14. Dairesi, ÇED Yönetmeliği'nin bu düzenlemesini değerlendirerek ÇED başvurularında gösterilen çalışma alanının değil de ruhsat alanının esas alınması gerektiğine karar verdi. Danıştay'ın ruhsat alanının büyüklüğüne dair kriteri esas alan içtihatları sonrasında 2017 yılında ÇED Yönetmeliği'nde değişiklik yapıldı ve bu düzenlemeye “Ruhsat alanı büyüklüğüne bakılmaksızın” ifadesi eklendi.⁴⁵ ÇED Yönetmeliği'nde yapılan değişikliğe karşı Ekoloji Kolektifi Derneği tarafından açılan yürütmesinin durdurulması talepli davada Danıştay 14. Dairesi, içtihadını bir anlamda kaldıran ÇED Yönetmeliği değişikliğinin yürütmesinin durdurulması kararı verdi.⁴⁶ 2018 yılında tekrar ÇED Yönetmeliği'nde değişiklik yapıldı ve çalışma alanı büyüklüğü kriteri getirildi.⁴⁷ Bu ÇED Yönetmeliği değişikliğine karşı tekrar Ekoloji Kolektifi Derneği tarafından açılan yürütmenin

durdurulması talepli davada Danıştay 14. Dairesi, yürütmenin durdurulması kararı verdi.⁴⁸ Yürütmenin durdurulması kararına itiraz edilmesi sonucunda Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, yürütmenin durdurulması kararını kaldırdı ve Danıştay içtihatlarının tersi yönünde karar verdi.

Doğu Akdeniz Bölgesi'nde, Adana-Hatay-Mersin sahil şeridinde yan yana sekiz termik santral lisansı verilmesi üzerine 2011 yılında açılan davalarda Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, aynı bölge içerisinde planlanan ve çalışan kirletici, yok edici tesislerin tamamının kümülatif etkisinin hesaplanması gerektiği yönünde kümülatif etki içtihatları oluşturdu.⁴⁹ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu'nun 2013 yılında oluşturduğu bu içtihadın ardından özellikle 2013-2016 yılları arasında maden-termik vs. tüm kirletici, yok edici tesis davalarında mahkemeler ÇED ve lisansları iptal etmeye başladı.⁵⁰

AIHM'in çevresel konularda bilgi edinme hakkına ilişkin olarak verdiği *Cangı/Türkiye* kararı da avukatın işlevine dair barındırdığı tartışma bakımından önemli bulunuyor.⁵¹ Çevre hareketi avukatlarından Arif Ali Cangı, Alliano Antik Kenti'ni yok edecek olan Yortanlı baraj yapımı projesiyle ilgili olarak yapılan bir toplantıya ait tutanağın kendisine verilmesi için yaptığı bilgi edinme başvurusu her aşamada reddedilmişti. Bunun üzerine Cangı, toplantı tutanağının resmi nüshasını elde etme yönündeki talebinin reddedilmesinin, Alliano antik kentinin korunması ve kamuoyunun bu konudaki duyarlılığının artırılması için mücadele eden bir sivil toplum kuruluşunun üyesi ve vatandaş olarak kamu yararına ilişkin bilgileri alma ve verme hakkına ihlal teşkil ettiği iddiasıyla AIHM'e başvurmuştu.

AIHM kararında, bilgi edinme talebinin amacı ve bilginin içeriğinin yanı sıra başvuru Arif Ali Cangı'nın rolü ile bu bilgileri kullanım amacını dikkate alarak, "baraj sularıyla tarihi bir kentin su altında kalmasının açıkça, önemli bir sosyal konuyla veya halkın bilgilendirilme menfaatinin bulunduğu bir sorunla ilgili olan, güçlü bir tartışma yaratacak nitelikte bir sorun teşkil etmesi nedeniyle, söz konusu toplantının itiraz edilemez bir şekilde kamu yararına ilişkin bir konuyla ilgili olduğunu" (para. 34) ve Cangı'nın "bir sivil toplum kuruluşu olan Alliano girişim grubunun üyesi ve temsilcisi olduğunu ve Alliano antik kentinin korunmasına ve bu kentle ilgili devam eden yargılamalar hakkında bilgilerin yayılmasına ilişkin faaliyetiyle, "halkın bekçi köpeği" rolünü üstlendiğini" (para. 35) tespit etti. Bunların sonucunda Cangı'nın mevcut olan ve talep edilen belgeye erişiminin reddedilmesinin bilgi alma ve verme özgürlüğünü kullanmasını engellediğine, ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar verdi.

Yaptığımız görüşmelerde hukukçularla kazanımlar üzerine konuşurken, çevre hareketlerinin ve de avukatların sadece mevzuatı dayanak almadıkları, kavramlarının hem yaşamsal deneyimlerinden hem de mücadelenin kendi deneyimlerinden beslendiği, kurdun, kuşun, böceğin hakkını savunurken bu anayasada tanımlanıyor mu diye tartışmadıkları vurgulandı. Kavramları çevre mücadelesinin belirlemesinin, inşa edici olması hem toplumsallık hem de hukuki boyut bağlamında önem taşıyor. Yakın zamanda ki Yurttaş Ekokırım Yasasını Yapıyor Kampanyası'nın sonucu olarak hazırlanan yurttaşın ekokırım yasa teklifi bu inşa ediciliğin örneği olarak görülüyor.⁵²

E. YENİ UFUKLAR

28 Temmuz 2022 tarihinde BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamada 'temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı' bir insan hakkı olarak tanındı.⁵³ BM İnsan Hakları ve Çevre Özel Raportörü David Boyd, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevre hakkının diğer haklar ve mevcut uluslararası hukukla bağlantılı olduğunu ve bunun teşviki için uluslararası çevre hukuku ilkeleri çerçevesinde çok taraflı çevre anlaşmalarının uygulanmasını gerektirdiğini teyit eden bu kararı "uluslararası insan hakları hukukunun doğasını değiştirecek tarihi bir karar" olduğunu ifade etti.⁵⁴

İklim krizinin somut gerçekliğinin yarattığı tartışmalar, insan hakları hukukuna da yansıyor. Bunu, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının bir insan hakkı olarak tanınmasında ya da şirketlerin neden olduğu insan hakları ve çevresel ihlallerden sorumluluğuna dair bağlayıcı düzenlemelerin kabul edilmesinde görüyoruz.⁵⁵

Arama toplantısı ve odak görüş görüşmelerinde çevre mücadelelerinin hukuki boyutunda iklim krizinin açtığı tartışmalara eşlik edilebileceğini, buradan hareketle mücadelenin kendi gündemi belirleyebileceği ifade edildi. Enerji politikalarını tartışan davalar, iklim davalarının buna uygun olduğu ifade edildi.⁵⁶

Değerlendirme

Hukuki yolların tıkanmış olduğunun Bergama süreciyle birlikte 1990'ların başlarında erken bir zamanda anlaşılması olmasına rağmen hukuk mücadelesi temel önemini korumaya devam ediyor.⁵⁷ Dilekçe hakkının (2000'lerde bilgi edinme hakkının) etkin şekilde kullanımı ve sonrasında idari işlemlere karşı dava açılması, süreç devam ederken uygulanmayan mahkeme kararları dolayısıyla açılan tazminat davaları veya yapılan suç duyuruları mücadelenin hukuki araçları oluşturuyor. AİHM'e bireysel başvuruda bulunulması ise 1980'lerin sonlarında Yeniköy, Kemerköy ve Yatağan Termik Santralleri karşıtı mücadelenin beri kullanılıyor. Yurttaşlar, dahil edilmedikleri karar alma süreçlerine yargı yoluyla müdahil oluyor. Her mücadele, kullanılan yöntemleri, deneyimleriyle sonrasında gelenler için rehber oluyor.

Çevre ihtilaflarını Türkiye'deki demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ile ilgili durumdan ve sorunlardan ayrı düşünmek mümkün değil. Ancak Türkiye'de çevre adaleti arayışı, köklü bir tarihe sahip olsa da insan hakları hareketi ile sıkı bir ilişkisi bulunmuyor. Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü, hak savunucularının karşılaştığı baskılar, adalete erişim gibi çok temel konularda sorunlar ortak olsa da dayanışma, işbirliği ve deneyim aktarımının oldukça sınırlı olduğunu görüyoruz. Yaptığımız görüşmelerde, daralan sivil alan karşısında Türkiye'de artan dayanışma ağlarının yavaş yavaş çevre mücadelesini de kapsamaya başladığı, 'temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı'nın bir insan hakkı olarak tanınması ve iklim krizinin somut gerçekliğinin Türkiye'nin iki köklü hareket olan çevre hareketi ile insan hakları hareketini yakınlaştırmaya başladığı değerlendirildi.

Türkiye, 1970'lerin sonundan itibaren biyoçeşitlilik, kirlilik, atık, zehirli ve tehlikeli maddeler, iklim gibi konulardaki çevreye ilişkin sözleşmelerin ve koruma standartlarının tarafı. Tüm bu sözleşmeler ve koruma standartları açılan davalarda ileri sürülse de uluslararası insan hakları hukukunun ve mekanizmalarının çevrenin korunması amacıyla kullanımını oldukça zayıf.

Türkiye, AİHM'e bireysel başvuru hakkını 1987 yılında, AİHM'in zorunlu yargı yetkisini ise 1989 yılında tanıdı. 1990'larda olağanüstü hâl bölgesinde artan ağır insan hakları ihlalleri karşısında avukatlar AİHM önünde Türkiye'ye karşı sistematik bir davalama başlatarak, hukuki mobilizasyon alanı açmışlardı.⁵⁸ AİHS'in yaşam hakkı ile işkence ve kötü muamele yasağına ilişkin düzenlemelerinin işlerlik kazanmasında 1990'larda Kürt sorunu etrafındaki bu hukuki mobilizasyon etkili olmuştu.

Aynı dönemde çevre ihtilafları da AİHM'in önüne geliyordu. AİHS kapsamında çevre hakkı bağımsız bir hak olarak tanınmamış olmakla birlikte AİHM kararlarında, AİHS'in farklı hükümlerini çevresel zararlardan korunmayı kapsayacak ve devletlere bu tür zararlardan korunmak için yükümlülükler getirecek şekilde yorumlamakta ve uygulamakta.⁵⁹ Yukarıda bahsedildiği gibi Yeniköy, Kemerköy ve Yatağan termik santralleri karşıtı mücadele ile Bergama Ovacık altın madeni karşıtı mücadeleyle ilgili olarak AİHM'in verdiği kararların iç hukuktaki icra süreci (uygulanması) Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından izleniyor. Çevrenin korunmasına yönelik davalarda mahkeme kararlarının sonuçsuz kalmasının sistematik bir sorun olarak değerlendiriliyor ve bu kararların uygulanması gelişmiş denetim kategorisinde (*enhanced procedure*) izleniyor. Ancak bu dava gruplarına ilişkin dokümantasyona bakıldığında STK'ların izleme sürecine katılabilmesine dair, Kural 9.2 olarak adlandırılan prosedürün⁶⁰ çok sınırlı olarak, sadece iki STK tarafından kullanıldığını görüyoruz. BM'nin İnsan Hakları Komitesi gibi sözleşme organları ya da özel prosedürleri ile neredeyse hiç ilişkilendirilmediğini not etmek gerekiyor.

Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası gibi çok taraflı kalkınma bankaları, finansman sağladıkları projelerin neden olduğu zararların veya finansman sağlanmasının ön koşulu olarak öngörülen ilke ve standartlara aykırılıkların incelenmesi için şikâyet mekanizmaları oluşturmaktadır. Bu şikâyet mekanizmalarının kullanımını da sınırlı örnekte görüyoruz. Bu mekanizmaların, yerinde inceleme yapılması gibi hak sahipleri için önemli usulleri bulunuyor.

Örneğin, Balıkesir'in İvrindi ilçesinin Değirmenbaşı köyünde yaşayan 372 kişinin, bölgedeki altın ve gümüş madeninin çevre ve geçim kaynakları üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın (*European Bank for Reconstruction and Development*) şikâyet mekanizması olan Bağımsız Proje Hesap Verebilirlik Mekanizması'na (*Independent Project Accountability Mechanism*) yaptıkları başvuruda, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası yetkilileri Türkiye'ye gelerek köyde inceleme yapmış ve başvuruyla görüşmüş.⁶¹ Ancak, Bağımsız Proje Hesap Verebilirlik Mekanizması'nın 2022 yılı raporunda yer verildiği üzere, başvuru karşılaştıkları baskılar sonucunda başvuruyu geri çekmiş ve başvuru kapatılmış.⁶²

Uluslararası insan hakları hukukunun ve mekanizmalarının çevrenin korunması amacıyla kullanımının zayıflığıyla ilişkili olarak da düşünülebilecek bir başka konu da yeni ve yaratıcı araç/yöntemlerle deneyimin gelişkin olmaması. Buna örnek olarak, iş dünyası ve insan haklarına dair standartların kullanımı konusu örnek gösterilebilir.

1970'lerde Batılı şirketlerin geliştirmekte olan ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırımlarının olumsuz etkileriyle birlikte başlayan tartışmaların etkisiyle bu dönemde hem BM hem de OECD bünyesinde çokuluslu şirketler için davranış standartları oluşturma başlandı. 1976 yılında kabul edilen OECD Çokuluslu Şirketler Rehberi (*OECD Guidance for Multinational Corporations*) bugün iş dünyası ve insan hakları alanının temel referans metinlerinden biri. Türkiye, OECD Çokuluslu Şirketler Rehberi'ne taraf ve bunun bir yükümlülüğü olarak Ulusal Temas Noktası'na (*National Contact Point*) sahip.⁶³ Bir şikâyet mekanizması olan Ulusal Temas Noktası, OECD Çokuluslu Şirketler Rehberi'nin uygulanmasına ilişkin ortaya çıkan ihlal başvurularını ele almakta ve sonuçlandırmakta.

Hasankeyf'te inşa edilen İlısu Barajı ve HES Projesi kapsamında taşınmak zorunda kalan Zeynel Bey Türbesi ile ilgili olarak yapılan başvuru, bir ulusal Ulusal Temas Noktası'nın Türkiye'deki çevre ihtilafı ile ilgili olarak kullanılmasının tek örneği. Norveç ve Türkiye'den sivil toplum aktörlerinin Hollanda'nın OECD Ulusal Temas Noktası'na yaptığı başvuru üzerine, Zeynel Bey Türbesi'nin taşınmasını üstlenen Hollandalı Bresser şirketinin Hasankeyf'teki faaliyeti nedeniyle kültürel mirasın korunması hakkının ihlal edilmesine neden olduğu tespit edildi.⁶⁴

Haziran 2011'de BM İnsan Hakları Konseyi tarafından onaylanan edilen İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler (Rehber İlkeler) ise şirketlerin insan hakları ve çevre üstünde neden olduğu olumsuz etkilerin nasıl önleneceği ve ele alınacağı konusunda devletlerin ve şirketlerin rollerini belirleyen küresel bir standart olarak kabul ediliyor. Yakın zamanda, İkizköy-Akbelen Mücadelesi'nde İkizköy Çevre Komitesi BM Kalkınma Programı'na (UNDP) bir mektup yazarak, Rehber İlkeler'deki sorumlulukları hatırlattı ve UNDP'den bu kapsamda projeyi gerçekleştiren şirkete ait vakıfla yürüttüğü sosyal sorumluluk çalışmalarını sonlandırmasını talep etti. Yazılı açıklama yayımlayan UNDP ise yaptığı inceleme neticesinde ortaklığı sona erdirdiğini açıkladı.⁶⁵

Bahsedilen standartlar kapsamında başlatılan şikâyet ya da talepler gibi benzer süreçlerin Türkiye'deki daha farklı çevre ihtilafı için işletilmesi, diğer ülke deneyimlerinde görüldüğü gibi kazanım sağlayabilir.

**Çevre
Mücadeleleri
Kronolojisi**

Mücadelenin Adı	Başlangıç Yılı	Yer (İl, İlçe)
Yeniköy Termik Santral Karşıtı Mücadele	1984	Muğla, Milas
Yatağan Termik Santral Karşıtı Mücadele	1984	Muğla, Bodrum
Gökova (Kemerköy) Termik Santral Karşıtı Mücadele	1984	Muğla, Milas
İstanbul Park Otel Karşıtı Mücadele	1989	İstanbul, Beyoğlu
Munzur Vadisi üzerindeki HES, Peyzaj Projesi, Maden Karşıtı Mücadele	1990	Tunceli
Mersin Akkuyu Nükleer Santral Karşıtı Mücadele	1990	Mersin, Gülnar
Sinop Nükleer Santral Karşıtı Mücadele	1990	Sinop, Merkez
Aliağa Termik Santral Karşıtı Mücadele	1990	İzmir, Aliağa
Deştin Köyü Çimento Fabrikası Karşıtı Mücadele	1992	Muğla, Yatağan
Bergama Ovacık Altın Madeni Karşıtı Mücadele	1992	İzmir, Bergama
Karadeniz Sahil Yolu Karşıtı Mücadele	1994	Samsun - Ordu - Giresun - Trabzon - Rize - Artvin
Cerattepe Maden Karşıtı Mücadele	1995	Artvin, Merkez
Yusufeli Barajı ve HES Karşıtı Mücadele	1997	Artvin, Yusufeli
Hasankeyf/İlisu Barajı ve HES Karşıtı Mücadele	1998	Batman, Hasankeyf
Kışladağ Altın Madeni Karşıtı Mücadele	1999	Uşak, Eşme
Bartın Termik Santral Karşıtı Mücadele	1999	Bartın, Amasra
Çan Termik Santral Karşıtı Mücadele	1999	Çanakkale, Çan
Fırtına Vadisi HES Karşıtı Mücadele	1999	Rize, Çamlıhemşin
Kazdağları Altın Madeni Karşıtı Mücadele	2002	Çanakkale, Kazdağları bölgesi
Soğuksu Zehirli Atık Varillerine Karşı Eylem	2002	Sinop, Gerze

Alaçam Zehirli Atık Varillerine Karşı Eylem	2002	Samsun, Alaçam
Çınarlık Elektrik Santral Karşıtı Mücadele	2003	Samsun, Çarşamba
Tekkeköy Mobil Santral Karşıtı Mücadele	2003	Samsun, Tekkeköy
Fındıklı HES Karşıtı Mücadeleler (Paşalar HES, Çatak Regülatörü ve HES ve Çağlayan Vadisi Mücadelesi)	2005	Rize, Fındıklı
İstiklal Caddesi'nde Ağaçların Sökülmesine Karşı Eylem	2005	İstanbul, Beyoğlu
Alliano Antik Kenti Mücadelesi	2005	İzmir, Bergama
Kozağacı Vadisi Termik Santral Karşıtı Mücadele	2006	Bursa, Keles
Galataport Karşıtı Mücadele	2006	İstanbul, Beyoğlu
Şavşat HES Karşıtı Mücadele	2007	Artvin, Şavşat
Çaldağ Nikel Madeni Karşıtı Mücadele	2007	Manisa, Turgutlu ve Gördes
Efemçukuru Altın Madeni Karşıtı Mücadele	2007	İzmir, Menderes
Havran Altın Madeni Karşıtı Mücadele	2007	Balıkesir, Havran
Göynük Termik Santral Karşıtı Mücadele	2007	Bolu, Göynük
Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi ve Gecekonduların Yıkımına Karşı Mücadele	2007	Ankara, Çankaya
Sulukule Kentsel Dönüşüm Projesi ve Yıkıma Karşı Mücadele	2007	İstanbul, Fatih
İkizdere HES Karşıtı Mücadele	2008	Rize, İkizdere
Gerze Termik Santral Karşıtı Mücadele	2008	Sinop, Gerze
Gemlik Termik Santral Karşıtı Mücadele	2008	Bursa, Gemlik
Senoz Vadisi HES Karşıtı Mücadele	2008	Rize, Çayeli
Ayazma Kentsel Dönüşüm Projesi Karşıtı Mücadele	2008	İstanbul, Küçükçekmece
Mamak Kentsel Dönüşüm Projesi Karşıtı Mücadele	2008	Ankara, Mamak

Mücadelenin Adı	Başlangıç Yılı	Yer (İl, İlçe)
Başbüyük Kentsel Dönüşüm Projesi Karşıtı Mücadele	2008	İstanbul, Maltepe
Sığacık Körfezi Orkinos Balık Çiftliği'ne Karşı Mücadele	2008	İzmir, Seferihisar
Yuvarlakçay HES Karşıtı Mücadele	2009	Muğla, Köyceğiz
Kozak Yaylası Maden Karşıtı Mücadele	2009	İzmir, Bergama
Karasu Termik Santral Karşıtı Mücadele	2009	Sakarya, Karasu
Niğde Altın Madeni Karşıtı Mücadele	2009	Niğde, Ulukışla
Çit Deresi HES Karşıtı Mücadele	2009	Gümüşhane, Turtul
Umutlu HES Karşıtı Mücadele	2009	Amasya, Taşova
Görele Katı Atık Tesisi Karşıtı Mücadele	2010	Giresun, Görele
Borçka HES Karşıtı Mücadele	2010	Artvin, Borçka
Loç Vadisi HES Karşıtı Mücadele	2010	Kastamonu, Cide
Yunuslar HES Karşıtı Mücadele	2010	Kastamonu, Çatalzeytin
Hatay Erzin Termik Santral Karşıtı Mücadele	2010	Hatay, Erzin
Ayancık Termik Santral ile HES Karşıtı Mücadele	2010	Sinop, Ayancık
Giresun Çanakçı Vadisi HES Karşıtı Mücadele	2010	Giresun, Çanakçı
Güneysu HES Karşıtı Mücadele	2010	Rize, Güneysu
Samandağ RES Karşıtı Mücadele	2010	Hatay, Samandağ
Fener Balat Ayvansaray Kentsel Dönüşüm Projesi Karşıtı Mücadele	2010	İstanbul, Fatih
Taşköprü Termik Santral Karşıtı Mücadele	2010	Yalova, Çiftlikköy
Alakır Vadisi HES Karşıtı Mücadele	2010	Antalya, Kumluca

Hopa HES Karşıtı Mücadele	2011	Artvin, Hopa
Arapdağı Altın Madeni Karşıtı Mücadele	2011	İzmir, Karşıyaka
Gümüşköy Gümüş Madeni Karşıtı Mücadele	2011	Kütahya, Gümüşköy
Kargı Çayı HES Karşıtı Mücadele	2011	Antalya, Fethiye
Salarha Vadisi HES Karşıtı Mücadele	2011	Rize, Salarha
Güneşli Deresi Barajı Karşıtı Mücadele	2011	Artvin, Hopa
Karabiga Termik Santral Karşıtı Mücadele	2011	Çanakkale, Karabiga
Bolaman Vadisi HES Karşıtı Mücadele	2011	Ordu, Fatsa
Solaklı Vadisi HES Karşıtı Mücadele	2011	Trabzon, Çaykara
Afyon Beyyazı Beldesi Taş Ocağına Karşı Mücadele	2011	Afyonkarahisar
Rize Çay Fabrikaları Karşıtı Mücadele	2011	Rize, Fındıklı
Bağbaşı HES Karşıtı Mücadele	2011	Erzurum, Tortum
Dereli HES Karşıtı Mücadele	2011	Giresun, Dereli
Kavak HES Karşıtı Mücadele	2012	Artvin, Arhavi
Zilan Deresi HES Karşıtı Mücadele	2012	Van, Erciş
Pembelik Barajı Karşıtı Mücadele	2012	Elazığ, Karakoçan
Ayvackaltı Ulaşım Limanı Projesi'ne Karşı Mücadele	2013	Çanakkale, Ayvacık
Mut HES Projesi Karşıtı Eylem	2013	Mersin, Mut
Emek Sineması Mücadelesi	2013	İstanbul, Beyoğlu
Gezi Parkı Eylemleri	2013	İstanbul ve diğer iller
İnönü ve Emek Mahalleleri Kentsel Dönüşümüne Karşı Protesto	2013	Kocaeli, Çayırova

Mücadelenin Adı	Başlangıç Yılı	Yer (İl, İlçe)
Ahmetler Kanyonu HES Projesi Karşıtı Mücadele	2013	Antalya, Manavgat
Babadere Termik Santral Karşıtı Mücadele	2013	Çanakkale, Ayvacık
Çal Dağı'ndaki Ağaç Katliamına Karşı Mücadele	2013	Manisa, Turgutlu
Şimşirli HES Karşıtı Mücadele	2013	Rize, İkizdere
Kangal Altın Madeni Karşıtı Mücadele	2013	Sivas, Kangal
Erciş'te Ağaç Kesimine Tepki	2013	Van, Erciş
Boğazpınar HES Karşıtı Mücadele	2013	Mersin, Tarsus
Andon Deresi HES Karşıtı Mücadele	2013	Rize, Merkez
Kabataş Martı Projesi Karşıtı Mücadele	2013	İstanbul, Beyoğlu
Kurşunlu Maden Ocağı Karşıtı Mücadele	2013	Çanakkale, Bayramiç
Yedikule Bostanları'nın Korunması Mücadelesi	2013	İstanbul, Fatih
ODTÜ'de Ağaç Kesimlerine Karşı Protesto	2013	Ankara, Çankaya
Silopi Termik Santral Karşıtı Mücadele	2013	Şırnak, Silopi
Kanal İstanbul Projesi'ne Karşı Mücadele	2013	İstanbul
Heysel Bahçeleri'nin Korunması Mücadelesi	2013	Diyarbakır
Çöpler Altın Madeni Karşıtı Mücadele	2013	Erzincan, İliç
Moran HES Karşıtı Mücadele	2014	Giresun, Alucra
Güngörmez ve Bahçeköy Kuvarsit Ocağı Karşıtı Mücadele	2014	Tekirdağ, Saray
Soma Termik Santral Karşıtı Mücadele	2014	Manisa, Soma
Yeniceşihlar Taş Ocağı Karşıtı Mücadele	2014	Bolu, Mudurnu

Ardanuç HES Karşıtı Mücadele	2014	Artvin, Ardanuç
Murgul Siyanür Havuzu Karşıtı Mücadele	2014	Artvin, Murgul
Validebağ Korusu Direnişı	2014	İstanbul, Üsküdar
Hevek Çayı HES'e Karşı Eylemler	2014	Artvin, Yusufeli
Kirazlıyayla Maden Karşıtı Mücadele	2014	Bursa, Yenişehir
Ergene Nehri Endüstriyel Kirlilik Karşıtı Mücadele	2014	Edirne
Fatsa Maden Karşıtı Mücadele	2014	Ordu, Fatsa
Karaburun RES Karşıtı Mücadele	2014	İzmir, Karaburun
Zori Çayı HES Karşıtı Mücadele	2014	Diyarbakır ve Batman
Çekerek Irmağı HES Projelerine Karşı Tepki	2015	Tokat, Zile
Başakşehir Park Alanının Yıkılmasına Karşı Tepki	2015	İstanbul, Başakşehir
Büyükçekmece'de Albatros Parkı'nın Yıkımına Karşı Protesto	2015	İstanbul, Büyükçekmece
3. Köprü ve 3. Havalimanı Karşı Mücadele	2015	İstanbul
İğneada Termik Santral ve Nükleer Santral Karşıtı Mücadele	2015	Kırklareli, İğneada
Yeşil Yol Direnişı	2015	Rize, Çamlıhemşin
Değirmenbaşı Altın ve Gümüş Madeni Karşıtı Mücadele	2015	Balıkesir, İvrindi
Bursa DOSAB Termik Santral Karşıtı Mücadele	2016	Bursa
Çeşme RES Karşıtı Mücadele	2016	İzmir, Çeşme
Roma Bostanı'nın Korunması Mücadelesi	2016	İstanbul, Beyoğlu
Avdan Termik Santral ve JES Karşıtı Mücadele	2016	Denizli, Tavas
Topçam Maden Karşıtı Mücadele	2016	Aydın, Çine

Mücadelenin Adı	Başlangıç Yılı	Yer (İl, İlçe)
Kızılcaadağ Taş Ocakları Karşıtı Mücadele	2017	Antalya, Finike
Kırklareli Termik Santral Karşıtı Mücadele	2017	Kırklareli
Trakya Termik Santral Karşıtı Mücadele	2017	Tekirdağ, Çerkezköy
Gülpınar JES Karşıtı Mücadele	2017	Çanakkale, Ayvacık
Alpu Termik Santral Karşıtı Mücadele	2018	Eskişehir, Alpu
Kızılcaaköy JES Karşıtı Mücadele	2018	Aydın, İncirliova
Hanlı HES Karşıtı Mücadele	2018	Artvin, Şavşat
Hod Altın Madeni Karşıtı Mücadele	2019	Artvin
Istranca/Yıldız Maden Karşıtı Mücadele	2019	Kırklareli
Kissebükü Yapılaşmaya Karşı Mücadele	2019	Muğla, Bodrum
Salihli JES Karşıtı Mücadele	2019	Manisa, Salihli
Murat Dağı Altın Madeni Karşıtı Mücadele	2019	Uşak ve Kütahya
Sungurlu Baraj Karşıtı Mücadele	2019	Kocaeli, Kandira
Adana Hunutlu Termik Santral Karşıtı Mücadele	2019	Adana
Çaycuma'da Taş Ocağına Karşı Tepki	2019	Zonguldak, Çaycuma
Çarşamba Biyokütle Enerji Santrali Karşıtı Direniş	2019	Samsun, Çarşamba
Kirazlı Maden Karşıtı Mücadele	2019	Çanakkale, Kirazlı
Saros Körfezi'nde Liman Projesi Karşıtı Mücadele	2019	Edirne
İkizköy - Akbelen Ormanı Linyit Madeni İşletmesi Karşı Mücadele	2019	Muğla, Milas
Aydın JES Karşıtı Mücadele	2020	Aydın, Germencik

Gürgen Deresi HES Karşıtı Mücadele	2020	Rize, Güneysu
Kapaklı Köyü Kalker Ocağı Karşıtı Mücadele	2020	Kırklareli
Yağmurlu Köyü Taş Ocağına Tepki	2020	Tokat, Merkez
Salihli Çapaklı Biyogaz Enerji Santrali Karşıtı Mücadele	2020	Manisa, Salihli
Akçay Sazlığı ve Sulak Alanı Mücadelesi	2020	Çanakkale-Balıkesir bölgesi
Bayındır HES Karşıtı Mücadele	2020	Ordu, Korgan
Divriği Maden Karşıtı Mücadele	2020	Sivas, Tunceli, Erzincan ve Malatya
İkizdere Taş Ocağı Karşıtı Direniş	2020	Rize, İkizdere
Üçpınar Maden Karşıtı Direniş	2020	Ordu, Ünye
Halilağa Bakır Madeni Karşıtı Mücadele	2020	Çanakkale, Kazdağları bölgesi
Serçiler Altın-Gümüş Maden Ocağı Karşıtı Mücadele	2020	Çanakkale, Çanakkale
Şahin Dağları Altın Madeni Karşıtı Mücadele	2020	Samsun, Kavak
Tarsus Biyokütle Enerji Santrali Karşıtı Mücadele	2020	Mersin, Tarsus
Van Mermer Ocağı Karşıtı Mücadele	2021	Van, Gürpınar
Yeşilli Kentsel Dönüşüme Karşı Tepki	2021	Mardin, Yeşilli
İçmeler Kızılıbük Devre Mülk Projesi Karşıtı Mücadele	2021	Muğla, Marmaris
Tokat Siyanürlü Altın Madeni Karşıtı Mücadele	2021	Tokat, Erbaa
Giresun Bakır-Çinko Madeni ve Andazit Taş Ocağı Karşıtı Mücadele	2022	Giresun, Dereli
Trabzon Araklı HES Karşıtı Mücadele	2022	Trabzon, Araklı
Kamışçık Mermer Ocağı Karşıtı Tepki	2022	Yozgat, Çekerek
Çekmeköy Parkı Koruma Mücadelesi	2022	İstanbul, Çekmeköy

Sonnotlar

- 1 - Daha önce masabaşı araştırması sonucunda yaptığımız taramayla tespit ettiğimiz 2013 yılının başından 2022 yılının Haziran ayına kadar ki süreçteki çevre ihlallerinin kaydını, bu çalışma ile 1990 yılının başına kadar geriyeye götürmüş olduk. Tuttuğumuz kayıtları daraltılmış halini bu çalışmanın ekinde bulabilirsiniz. Çevre ihlallerine ilişkin veriler masa başı araştırması sonucunda bahsedilen kaynakların taranması yoluyla toplanmıştır. Bu nedenle odaklandığı zaman aralığındaki vakaların tamamını içerdığı iddiasını taşımadığını vurgulamamız gerekir. Yer almadığını gördüğünüz çevre ihlallerini info@mekandaadalet.org adresinden eposta yolu bizlere iletebilirsiniz.
- 2 - MAD (2023). *Çevre İhtilaflarında SLAPP: Kamu Katılımına Karşı Stratejik Dava*. https://mekandaadalet.org/wp-content/uploads/2023/04/MAD_SLAPP_rapor.pdf.
- 3 - MAD (2019). *Mekânda Adalet için Yurttaş Davaları: Cerattepe*. <https://mekandaadalet.org/program/yurttas-davaları-cerattepe/>
- 4 - Bülent Tanör (2012). *İki Anayasa 1961-1982. On İki Levha Yayınları*, 4. Baskı, s. 138.
- 5 - Bkz. Aylin Özman (Haziran 1998). *Yeşiller Partisi ve ÖDP Üzerine: Batı'da Alternatif Siyaset Arayışları ve Yeşil Partiler*. Birikim, Sayı 110. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-110-haziran-1998-sayi-110-haziran-1998-2305/yesiller-partisi-ve-odp-uzerine/3834>. 1994 yılında Anayasa Mahkemesi, 1988 yılı kesin hesabını vermeyen Yeşiller Partisi'nin kapatılmasına karar verdi. Anayasa Mahkemesi kararı için bkz. <https://siyasiyaparakararlar.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1994-1-spk.pdf>.
- 6 - Çevre mücadelesinin hukuki boyutundan bahsederken İzmir Çevre Hareketi Avukatları Grubu'nu ve İzmir Barosu avukatlarından Senih Özyay ile Noyan Özkan'ı özellikle anmak gerekiyor.
- 7 - Ayrıca bkz. Fevzi Özlüer (2013). "Çevre ve Ekoloji Hareketi Avukatları Üzerine Düşünmek 1: Kapitalizm Koşullarında Kapitalizm Dışı Rüyalar Görmek", *Kollektif Dergi* 16 içinde, s. 35 - 40.
- 8 - Bergama Ovacık Altın Madeni karşıtı mücadelesinin başlangıcından 2000'lerin başına kadarki sürecine dair bir sözlü tarih çalışması için bkz. Üstün Bilgen Reinart (2003). *Biz Toprağı Bilirik! Bergama Köylüleri Anlatıyor*, Metis Yayınları.
- 9 - MAD (2019), s.10.
- 10 - MAD (2024). *Kışladağ: Altın Madeni Gölgesinde*. <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=6SPHHPYQW0>
- 11 - Sinan Erensü (2020, Ağustos). Türkiye Madencilik Mevzuatı Zaman Çizelgesi. *Kazdağları-Kirli Altın* içinde, s. 1, 6-7, https://mekandaadalet.org/wp-content/uploads/2020/09/kazdaglari_v3.pdf
- 12 - Ayrıca bkz. <https://karadenizisyandadir.net/>
- 13 - Metin Lokumcu'nun ölümü ile ilgili olarak açılan kamu davası için bkz. Hafıza Merkezi, <https://www.failibelli.org/dava/metin-lokumcu-davasi/>
- 14 - Büyük Menderes Havzası'na ilişkin detaylı bir çalışma için bkz. MAD (2024). *Büyük Menderes – Gökkuşbuğulu Altındaki En Güzel Yeryüzü*, <https://mekandaadalet.org/wp-content/uploads/2023/10/Buyukmenderes.pdf>; Ayrıca bkz. <https://deretepe.org/cevre-adaleti-cercevesinde-buyuk-menderes-havzasi/>
- 15 - Galataport İstanbul projesine karşı yürütülen hukuki süreç için ayrıca bkz. MAD (2022). *Türkiye'de Şirketlerin İnsan Hakları Sorumluluğuna Bakış: 3. Havalimanı, Galataport İstanbul, Hunutlu Termik Santrali, Kirazlı Altın Madeni, Yusufeli Barajı*. https://mekandaadalet.org/wp-content/uploads/2022/04/MAD_Sirketlerin_Sorumluluguna_Bakis_rapor.pdf.
- 16 - Rüya Yüksel, bu yayında yer alan "Bir yeri savunmak: Mekân, çevre ve hukuk bilinci" başlıklı tebliğinde mekân, çevre ve hukuk bilincini arasındaki ilişkiyi odaklanmaktadır.
- 17 - Yaptığımız görüşmelerde avukatlar, açtıkları iptal davalarının ağırlıkla "ÇED davaları" olduğunu belirtti. ÇED süreçlerindeki sorunları bilim insanları ve uzmanlar da sıklıkla dile getirdi. ÇED süreçlerindeki mevzuattaki ve uygulamadaki sorun alanlarına ilişkin bir araştırma dosyası için bkz. Birgün (2021, 20 Temmuz). *Kopyala yapıştır raporlar*, <https://www.birgun.net/haber/kopyala-yapistir-raporlar-352361>; *Hukuk ortadan kalktı talanın önü açıldı*, <https://www.birgun.net/haber/hukuk-ortadan-kalkti-talanin-onu-acildi-352452>; *Yeni çevre düzeni: Kes-Kopyala-Yamala*, <https://www.birgun.net/haber/yeni-cevre-duzeni-kes-kopyala-yamala-352506>.
- 18 - Çevrenin korunması bağlamında stratejik davalar ile ilgili bir çalışma için bkz. Dilşad Çiğdem Sever (2018). *Kent ve Çevre Davalarında Stratejik Davalama Kılavuzu*. Ekoloji Kolektifi Derneği. <https://ekolojikolektifi.org/wp-content/uploads/2018/07/Kent-ve-%C3%87evre-Davalara-%C4%B1nda-Stratejik-Davalama-K%C4%B1lavuzu.pdf>
- 19 - Karara ilişkin alıntılar için bkz. Arif Ali Cangı (2002). *Bergama, Siyanür, Altın, Mahkeme Kararları, Hukuksal Süreç*. <https://www.geocities.ws/siyannurlealtin/yazi/2002/surec.html>
- 20 - Hürriyet (2003, 18 Mart). *Yılmaz'ı icradan teminat mektubu kurtardı*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yilmazi-icradan-teminat-mektubu-kurtardi-38552595>
- 21 - Noyan Özkan (1995). *Doğa Koruma Rehberi*. Nar Yayınları, s. 82.
- 22 - Gerze termik santral karşıtı mücadelenin Eylül 2011 - Eylül 2013 arasındaki sürecini ele alan çalışma için bkz. Ferhat Hançer (2021). *Gerze'de Bir Doğa Mücadelesi Direniş Günlüğü*. Nota Bene.
- 23 - Bu davalara ilişkin bir değerlendirme için bkz. MAD (2023), dipnot 2. Benzer bir durum, hukuk davaları için de geçerli. Tersinden bir dava pratiği hukuk davası türü olan itibarın zedelenmesi iddiasıyla açılan tazminat davaları üzerinden geliyor. Atfı yapılan çalışmada da işaret edildiği gibi şirketler mücadelenin öznelere, avukatlara, gazetecilere, hak savunucularına karşı sıklıkla ticari itibarlarının zedelen-

diği iddiasıyla tazminat davası açılıyor.

24 - Noyan Özkan (1995), s. 80-81.

25 - Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kabul edildiği zaman Anayasada hak olarak tanınmayan bilgi edinme hakkı Anayasaya, 12 Eylül 2010 Referandumu ile yapılan Anayasa değişikliğinde eklendi. Bu değişiklikle eskiden "Dilekçe Hakkı" olan Anayasanın 74. maddesinin kenar başlığı "Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı" olarak değiştirildi ve maddeye yeni bir fıkraya olarak "Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir." eklendi.

26 - Bu konudaki bir çalışma için ayrıca bkz. ICJ (2022). *Türkiye'de insan hakları ve çevrenin korunması konularında adalet erişimin durumu*, <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2022/03/Turkey-AccessToJusticeEnvironmentHR-Publications-Reports-Thematic-reports-2022-TUR.pdf>

27 - 2009/7 sayılı Genelge için bkz. https://api.cmo.org.tr/uploads/portal/resimler/ekler/2b9bf67d84a5350_ek.pdf.

28 - İpek Sezgin, bu yayında yer alan "Çevre Mücadelesinde Bir Yıldırma Aracı: 2009/7 Genelgesi" başlıklı tebliğinde 2009/7 sayılı Genelge'nin burada yer verilen etkilerine odaklanmaktadır.

29 - 2009/7 sayılı Genelge'de iki durum düzenleniyor. Bunlardan ilki, proje sahiplerinin makul süre içerisinde mahkeme kararlarına rağmen faaliyete devam edilebilmesi imkânı. 2009/7 sayılı Genelge'de idare mahkemesince projenin inşaat çalışmaları devam ettiği bir aşamada yürütmenin durdurulması/iptal kararı verilmişse, bu durumda yürütmenin durdurulması/iptal kararının gereği yerine getirilmeden önce çevre emniyetinin alınması ve çevre sorunlarının ortadan kaldırılmasına yönelik güvenlik önlemlerinin alınması için proje sahibi makul sürelerin verilmesinin uygun olacağı ifade ediliyor. İkinci düzenleme ise ÇED raporunun hazırlanmasına ilişkin tüm sürecin en baştan tekrarlanmaması imkânı. Bu bölümde bu ikinci durum ele alınıyor. ÇED süreci zaman çizelgesi için bkz. Cömert Uygur Erdem (2018). *Yurttaşlar için ÇED Süreci Takip Rehberi*. Ekoloji Kolektifi Derneği, s. 19.

30 - ÇED Yönetmeliği değişiklikleri için bkz. <https://ced.csb.gov.tr/mulga-ced-yonetmelikleri-uygulamasi>

31 - Bianet (2018, 6 Kasım), *Çukuralan'da ÇED İptal, Yeni İDK Sonucu Bekleniyor*, <https://bianet.org/haber/cukuralan-da-ced-iptal-yeni-idda-sonucu-bekleniyor-202357>

32 - Yatırımların yapılmasını kolaylaştıracak şekilde değiştirilen mevzuatın şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu ile ilişkisi bağlamındaki çalışmamız için bkz. MAD (2022).

33 - Ayrıca bkz. BIANET (2010, 5 Haziran). *Çevre Günü Madenciliği*. <https://bianet.org/yazi/cevre-gunu-madenciligi-122530>

34 - ÇED Yönetmelikleri değişikliklerinin izlenebileceği bir referansa yukarıda yer vermiştik. 2020 yılında yaptığımız bir çalışmada o tarih itibarıyla yer verdiğimiz madencilik mevzuatı kronolojisi için bkz. MAD (2020). *Kaz Dağları - Kırmızı Altın*, s. 6-7. https://mekandaadalet.org/wp-content/uploads/2020/09/kazdaglari_v3.pdf.

35 - Bu kanun kamuoyunda "bütünşehir" ya da "bütünleşik şehir" olarak adlandırılmaktadır.

36 - Burada yer alan kronoloji ve atıflar için bkz. Arif Ali Cangı (2002), dipnot 19.

37 - *Taşkın ve diğerleri*/Türkiye, Başvuru No. 46117/99, 10.11.2004, para. 75, <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-67401>

38 - AIHM kararlarının uygulanmasına ilişkin süreç hakkında detaylı bir çalışma için bkz. European Implementation Network (2018). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanması El Kitabı*. <https://static1.squarespace.com/static/55815c4fe4b077ee530657ff/t/5dc530efdbe4777086cd2ca1/1573204247155/Handbook-EIN-TR-FINAL.pdf>

39 - Detaylı bilgi için bkz. <https://hudoc.exec.coe.int/?i=004-47927>

40 - Ayrıca bkz. Selma Kanbur Yılmaz ve Kerem Dikmen (2002). *Kazdağları Bölgesinde Çevre Mücadelesinde Adalet Erişim Önündeki Maddi Engeller: İnsan Hakları İzleme Raporu*. https://gulpinardernek.org/wp-content/uploads/2023/04/gulpinar_ih_izleme_raporu.pdf

41 - Günümüzde çevre mücadelesinin yürütüldüğü yere gitmemek şeklindeki adli kontrol tedbirlerinin daha sık alındığını görüyoruz. Yakın zamanda İkizköy-Akbelen Mücadelesi'nde hak savunucusu Deniz Gümüşel hakkında Milas ilçe sınırlarına giriş yasağı kararı uygulandı. Bir başka örnek ise Erzincan Çöpler Altın Madeni'nde siyanürlü-ağır metalli materyalin yiğin liçi alanından kamyası sonucu meydana gelen ve dokuz işçinin göçük altında kaldığı felaket sonrası İliçli Sedat Cezayirlioğlu hakkında uygulanan maden sahasına üç kilometre kadar mesafeye girmesinin yasaklanması.

42 - Kaydını tuttuğumuz çevre ihtilaflarının kaydı, bu çalışmanın ekinde bulunabilir.

43 - Ayrıca bkz. BIANET (2014, 13 Aralık). *Bergama Direnişisi Çevre Hukukunu Nasıl Değiştirdi?* <https://bianet.org/yazi/bergama-direnisi-cevre-hukukunu-nasil-degistirdi-160776>

44 - Danıştay 6. Daire, 13.05.1997 tarih ve 1996/5477 E., 1997/2312 K. sayılı kararı, <https://karararama.danistay.gov.tr/getDokuman?i-d=17965500&arananKelime=6.%20Daire,1996/5477,1997/2312>

45 - 27 Mayıs 2017 tarih ve 30077 sayılı Resmî Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/05/20170526-2.htm>

46 - Ekoloji Kolektifi (2018), <https://ekolojikolektifi.org/portfolio/danistay-ced-yonetmeliği-degisikliklerinden-ikisinin-yurutmesini-durdurdu/>

47 - 14 Haziran 2018 tarih ve 30451 sayılı Resmî Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180614-17.htm>

- 48 - Danıştay 14. Dairesi'nin kararı için bkz. <https://ekolojikolektifi.org/wp-content/uploads/2019/03/%C3%87ED-Y%C3%B6n-25-hektar-y%C3%B0r%C3%B0CTmeyi-durdurma.pdf>
- 49 - Kümülatif etki içtihatlarına ilişkin olarak avukat İsmail Hakkı Atal ile yapılan bir söyleşi için bkz. Evrensel (2023, 12 Mayıs). <https://www.evrensel.net/haber/489808/ismail-hakki-atal-halk-karsi-durmasaydi-akp-doga-birakmayacakti>
- 50 - Avukat İsmail Hakkı Atal, 2013 yılında Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu'nun kümülatif etki içtihatlarından sonra EPDK'nın 20 termik santral projesini iptal ettiğini belirtmekle birlikte, daha sonra EPDK tarafından üretim lisansı sonlandırılrsa da bu sefer yeni bir şirket üzerinden aynı yer ve proje için üretim lisansı verildiğini, bu yeni şirketlerin üretim lisansı için yeni davaların açıldığını görüyoruz. Böylesi bir süreç hakkında bkz. Adana Barosu (2019, 7 Aralık). <https://adanabarusu.org.tr/tr/barodan-haberler/baromuz-ve-cevre-derneklerinin-actigi-davada-ceyhan-tunas-enerji-komurlu-termik-santraline-epdk-tarafindan-verilen-hulle-lisansinin-iptal-kararini-ankara-bolge-idare-mahkemesi-onayladi>
- 51 - Cangı/Türkiye, Başvuru No. 24973/15, 29.01.2019, <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-192935>
- 52 - Ekokırım yasa teklifi için bkz. <https://ekokirimyasaki.org/>
- 53 - BM Genel Kurulu (2022). *The human right to a clean, healthy and sustainable environment*, A/RES/76/300. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/442/77/pdf/n2244277.pdf?token=Litvn8Wk6QWBPVuKdA&fe=true>. Kararın Türkçe tercümesi için ayrıca bkz. <https://altiparmakhukuk.org/blog/bm-genel-kurul-karari-cevirisi-temiz-saglikli-ve-surdurulebilir-bir-cevre-h-88>
- 54 - UN News (2022, 28 Temmuz). UN General Assembly declares access to clean and healthy environment a universal human right. <https://news.un.org/en/story/2022/07/1123482>
- 55 - MAD'ın her iki meseleye ilişkin çalışmaları için bkz. <https://mekandaadalet.org/cevre-adaleti/>
- 56 - Özlem Altıparmak, bu yayında yer alan "Türkiye'de İklim Davası Örneği: Marmara Gölü Balıkçılarının Hukuk Mücadelesi" başlıklı tebliğinde stratejik davalama olarak iklim davalarına odaklanmaktadır.
- 57 - Kutay Kutlu, bu yayında yer alan "Jeotermal Enerji Santrallerine İlişkin Çevre Adaleti Mücadelelerinde Aydın İli Örneği: Hukukun İmkanları ve Sınırlılıkları" başlıklı tebliğinde çevre adaleti mücadelesinde hukuki mekanizmaların siyasi iktidar, sermaye ve toplumsal hareketlerce nasıl kullanıldığına odaklanmaktadır.
- 58 - Bu konudaki bir çalışma için bkz. Dilek Kurban (2023). *Ulusaların Adaletin Sınırları. İletişim Yayınları*.
- 59 - Ayrıca bkz. ICJ (2022), s. 13-21.
- 60 - Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi İçtüzüğü'nün 9. maddesinin uyarınca zarar gören taraflar ve STK'lar, uygulama sürecine yardımcı olmak üzere Bakanlar Komitesi'ne yazılı bildirimde bulunabilir. İçtüzüğü'nün 9. maddesinin ikinci paragrafı uyarınca STK'ların yapacağı bildirimler, AİHM kararlarının uygulanmasına ilişkin konularda ya da dostane çözüm şartlarının yerine getirilmesiyle ilgili olarak, hem ilgili AİHM kararlarının kendisine ilişkin konuları (bireysel önlemler) hem de ilgili AİHM kararındaki ihlallere benzer ihlalleri önlemek ve devam eden ihlalleri sona erdirmek amacıyla AİHM'in tespit ettiği yapısal sorunları ortadan kaldırmak için gerekli önlemleri (genel önlemler) kapsayabilir. Kural 9.2 süreci ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. European Implementation Network (2018), dipnot 38.
- 61 - European Bank for Reconstruction and Development. (2023). *Independent Project Accountability Mechanism Annual Report 2022*, s. 32. Yıllık rapora erişmek için bkz. <https://www.ebrd.com/ipam-annual-reports.html>.
- 62 - A.g.e, s. 6. Başvurunun aşamaları için ayrıca bkz. <https://www.ebrd.com/work-with-us/projects/ipam/2020/07.html>
- 63 - Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. OECD Ulusal Temas Noktası <https://www.sanayi.gov.tr/anlasmalar/utn-ncp>
- 64 - Başvuru ve süreçle ilişkin dokümantasyon ve açıklamalar için bkz. OECD Watch veritabanı <https://www.oecdwatch.org/complaint/fivas-et-al-vs-bresser/>
- 65 - Bianet (2023, 19 Ağustos). *BM'den "Limak'la işbirliği" hakkında açıklama*, <https://bianet.org/haber/bm-den-limak-la-ismirligi-hakkinda-aciklama-282940>

Çevre Adaletini
Hukuk Yoluyla
Aramak:

DİRENİŞ

İMKÂNLARI,

SINIRLAR,

YENİ UFUKLAR

Çevre adaleti mücadelesini toplumsallaştırmak ve karşı yasal stratejiler:

~ Bir yeri savunmak: Mekân, çevre ve hukuk bilinci
Rüya Yüksel

~ Çevre mücadelesinde bir yıldırma aracı: 2009/7 Genelgesi
İpek Sezgin

Çevre adaleti arayışının farklı hukuki araçları ve yeni ufuklar:

~ Türkiye’de bir iklim davası: Marmara Gölü balıkçılarının hukuk mücadelesi
Özlem Altıparmak

~ Jeotermal enerji santrallerine ilişkin çevre adaleti mücadelelerinde Aydın ili örneği: Hukukun imkânları ve sınırlılıkları
Kutay Kutlu

Çevre adaleti mücadelesini
toplumsallaştırmak ve karşı
yasal stratejiler

BİR YERİ SAVUNMAK: MEKÂN, ÇEVRE VE HUKUK BİLİNCİ

RÜYA YÜKSEL¹

1. GİRİŞ

Çevre ve ekoloji mücadeleleri büyük çoğunlukla bir “yeri” korumak ya da savunmak üzere ortaya çıkmaktadır. Bu yer kırdı ise bir orman, tarım toprağı ya da su kaynakları, kentte ise bir park ya da yeşil alan olabilir. Bu çalışma, bir çevre/ekoloji mücadelesine konu olan bu mekânların, toplumsal hareketlerin çevre ve hukuk bilincinin oluşumundaki rolüne; mekân, çevre ve hukuk bilinci arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır.

Hiç kuşkusuz, bir çevre mücadelesi bir mekânı savunarak o mekânın tahrip edilmesini ya da tamamen yok edilmesini engelleyebilmektedir. Bu bakımdan, bir mücadelenin mekân üzerinde tartışmasız bir etkisi vardır. Mekânın; mücadelenin ortaya çıkışı, mücadele içindeki özne/aktörlerin çevre ve hukuk bilincinin oluşmasındaki rolü ve etkisi nedir sorusu, bu çalışmanın temel sorusudur. Mekânda meydana gelen ya da gelmesi muhtemel değişimin, mücadelenin tetikleyici unsuru olduğu; hukuk ve çevre bilincinin yerel toplumun mekânla kurduğu sosyal, duygusal ve ekonomik ilişkilere dayandığı savunulmaktadır. Mekânla kurulan, çevre ve hukuk bilincini belirleyen bu ilişkiler, tarihsel/teritoryal haklar, üretim ilişkileri² ve müşterekler kavramlarına dayanmaktadır.

Bu araştırma, politik ekoloji ve çevre adaleti perspektifinden ele alınan çevre mücadelelerinin tetikleyici noktası ve motivasyonunun “çevreyi ve doğayı koruma” ya da “gezegeni kurtarma” şeklinde özetlenebilecek salt bir çevrecilik anlayışından ziyade, doğanın da bir parçası olan “yaşam alanlarının savunulması” olduğunu iddia etmektedir. Bu iki unsur, birbirini tamamen dışlamamaktadır ya da birbirinin zıttı değildir ancak yaşam alanı savunusu daha güçlü bir motivasyon ve başlangıç noktası olarak önce çıkmaktadır.

Bu çalışma çevre mücadelelerinin ana aktörleri olarak yerel toplum, çevre örgütleri, çevre savunucuları ve çevre avukatlarına odaklanmıştır ve Türkiye’den üç örnek vaka üzerinde durmaktadır. Bu vakalar, Muğla’daki kömür madeni ve termik santrallara karşı yürütülen Akbelen Ormanı mücadelesi, Muğla’daki çimento fabrikası inşaatına karşı yürütülen Deştin Köyü mücadelesi ve Denizli’de kömür madeni açılmasına karşı yürütülen Avdan

---

1 Bu çalışma, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü’nde hazırlanmakta olan “Environment between law and justice: The politics of ecology and social movements in Turkey, 1990- 2023” başlıklı doktora tezinden alınmış bir bölümdür ve Boğaziçi Üniversitesi tarafından, 19775 proje numarası ile D kodlu Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) olarak desteklenmektedir. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nden mezun olan Rüya Yüksel, Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji programından yüksek lisans derecesi almıştır. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü’nde tez döneminde doktora öğrencisidir. Çalışma ve ilgi alanları, hukuk sosyolojisi, hukuk ve toplum çalışmaları, tarihsel sosyoloji, toplumsal hareketler, çevre sosyolojisi, politik ekoloji, çevre hukuku, çevre adaleti ve iklim adaletidir.

2 Özlüer, F. (2022). *Çevrenin korunmasında idari yargının rolü*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Köyü mücadelesidir. Bu vakaların seçilmesinde Akbelen mücadelesi önemli rol oynamıştır. Türkiye’de son dönemde öne çıkan, iki yıldan fazla bir süredir nöbet eylemiyle süren Akbelen mücadelesinden hareketle, aynı bölgede dayanışma içinde olan ancak kamuoyunda fazlaca bilinmeyen ve farklı örgütlülük biçimleri olan Deştin mücadelesi seçilmiştir. Yine Akbelen mücadelesiyle dayanışma içinde olan ve benzer şekilde kömür madenine karşı süren Avdan mücadelesi kömür üzerindeki ortaklaşmayla farklı bölgelerde farklı özne/aktörleri ve örgütlenme dinamiklerini barındırması nedeniyle seçilmiştir. Mücadelelerin dayanışma içinde olması ve benzer söylemleri paylaşmaları daha geniş bir hukuk bilincini ortaya koymaktadır. Öte yandan, mekânla kurdukları ilişkilerin benzerlik ve farklılıkları, hukuk bilinci ve örgütlenmeye dair fikir vermektedir.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemleri uygulanmıştır. Yerel toplumdaki kişiler, avukatlar, çevre savunucuları ve çevre örgütlerinden kişiler ve çevre gazetecileriyle yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler, katılımcı gözlem ve (sosyal) medya taraması yöntemleriyle veriler elde edilmiştir.

Araştırmanın sonucunda, bir hafıza mekânının varlığı, mekânın parçalanması, “yaşam alanına” dönüşmesi, direnişin mekânları, mekânın “suç mahalline” dönüşmesi, mekân ve mülkiyet ve son olarak mücadeleye konu alanların siyasi durumu mekân, çevre ve hukuk bilinci ilişkilerinin ana unsurları olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede, politik ekoloji, çevre adaleti, hukuk bilinci ve hukuki coğrafya kavramları sunulacaktır. Devamında, yerel toplumun hukuk bilinci ve mekânla kurduğu ilişkiler, tarihsel/teritoryal haklar ve üretim ilişkileri bağlamında sahadan örneklerle aktarılacaktır. Mekân, çevre ve hukuk bilinci ilişkilerinin unsurları vakalar üzerinden ele alındıktan sonra sonuç bölümü sunulacaktır.

2. POLİTİK EKOLOJİ VE ÇEVRE ADALETİ

Politik ekoloji, doğayla insan arasındaki ilişkilere eleştirel bir bakış açısı getirir, çevreyi “koruma” yaklaşımının, çevre hareketlerinin başarı ve başarısızlığı tartışmalarının ötesine geçen ve doğaya insan merkezli bir bakış açısını reddeden bir yaklaşım önerir. Çevreyi romantikleştiren ve onu insan faaliyetinin arka planı olarak gören yaklaşımları eleştirir.³

3 Robbins, P. (2012). *Political ecology: a critical introduction*. Wiley-Blackwell.

“Doğa ne insan faaliyetinin sessiz bir arka planı, ne de insan eli değmemiş kutsal bir alan. İnsanlar doğayı, doğa da toplumları tarih boyunca dönüştürmüştür.”⁴

Çevre adaleti kavramı, genel anlamda temiz çevreye, suya ve gıdaya erişimdeki eşitsizliklere dikkat çekmekte ve çevresel sorunların sınıf, etnik köken ve cinsiyete göre nasıl dağıldığını ortaya koymaktadır.⁵ Bazı yaklaşımlar, sadece vahşi doğanın ve nesli tükenmekte olan türlerin korunmasına odaklanan hareketlerin sağlık, eşitlik, yerleşik sosyal ve siyasi güç yapılarını göz ardı ettiğini söylemektedirler.⁶ Çevre adaleti bu bağlamda “yoksulların çevreciliği” ve “geçim kaynağı ekolojisi” olarak da tanımlanmıştır.⁷ Bu çerçevede, bu çalışmada odaklanılan vakalar birer çevre adaleti hareketi olarak tanımlanmakta, mücadeleye konu bölgeler ulusal kalkınma ve kamu yararı adına “feda edilebilecek ekolojik bölgeler” olarak değerlendirilmektedir.⁸

3. HUKUK BİLİNCİ VE HUKUKİ COĞRAFYA

Hukukun tarafsız, öngörülebilir ve kesinlik gibi kavramlara dayanmadığını, politik ve ideolojik olduğunu savunan eleştirel hukuk çalışmaları içinden doğan “hukuk bilinci” kavramı, hukukun devlet hukukundan ya da yazılı hukuktan farklı kaynaklarının da (örneğin gelenek-görenek, toplumsal normlar) olduğu vurgusuyla sıradan insanların hukuk anlayışlarına; hukukun buralardaki hegemonyası ve bu hegemonyaya karşı çıkış noktalarına odaklanır. Hukuka ilişkin kabulleri ve buna bağlı gelişen hukuk ve dünya görüşünü, gündelik hayat deneyimleri üzerinden araştırır.⁹ Hukuka içkin görünmeyen alanlardaki hukuk ve haklara dair anlatıları merkeze alır. Bu alanlardan biri de toplumsal hareketlerdir ve çevre hareketleri de bu bağlamda çalışılmıştır.¹⁰

Alanın öncülerinden Ewick ve Silbey¹¹ “hukukun önünde”, “hukukla birlikte” ve “hukuka karşı” olmak üzere üç tip hukuk bilinci tanımlamışlardır. Hukukun önünde, soyut bir

4 Erensü, S. (2019). Politik ekolojinin Türkiye (son)baharı. *saha*, 5, 3-8.

5 Low, N., & Gleeson, B. (1998). *Justice, society and nature: an exploration of political ecology*. Routledge.

6 Sandler, R. ve Pezzullo, P. (Der., 2007). *Environmental justice and environmentalism: the social justice challenge to the environmental movement*. The MIT.

7 Martinez-Alier, J. (2003). *The environmentalism of the poor: a study of ecological conflicts and valuation*. Edward Elgar.

8 Aydın, C. İ. (2019). Identifying ecological distribution conflicts around the inter-regional flow of energy in Turkey: a mapping exercise. *Frontiers In Energy Research*, 7-33.

9 Akçabay, F. C. (2020). Hukuk bilinci çalışmalarının bakıyesi. *Prof. Dr. Metin Günday armağanı* I. Cilt (55-76) içinde. Atılım Üniversitesi.

10 Fritsvold, Erik D. (2009). Under the law: legal consciousness and radical environmental activism. *Law & Social Inquiry*, 34(4), 799-824; Grobelski, T. (2016). *Becoming a Side: Legal Mobilization and Environmental Protection in Poland*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Washington Üniversitesi.

11 Ewick, P. ve Silbey, S. (1998). *The common place of law: stories from everyday life*. Chicago Üniversitesi.

varlık olarak herkes için tarafsız olan bir hukuk anlayışını ifade eder. Hukukla birlikte, hukuku, kazanan taraf olmak için kaynak ve stratejinin gerekli olduğu bir karşılaşma/tartışma alanı olarak gören yaklaşımdır. Hukuka karşı, hukuku daha az güçlü olanlar için eşit sonuçlar üretmekte başarısız olan bir güç metası olarak algılayan yaklaşımı ifade etmektedir.

Halliday,¹² hukuk bilinci çalışmalarını eleştirel yaklaşım, yorumlayıcı yaklaşım, karşılaştırmalı kültürel yaklaşım ve uygulamadaki hukuk yaklaşımı olarak sınıflandırmıştır. Chua ve Engel¹³ ise kimlik, hegemonya ve mobilizasyon yaklaşımlarını tanımlamıştır. Bu çalışmadaki yaklaşım, mobilizasyon ve hegemonya yaklaşımlarının kesişiminde yer almaktadır. Mobilizasyon yaklaşımındaki gibi hukuk toplumsal değişim için mücadelenin bir parçası olarak ele alınmıştır. Burada toplumsal değişimi getirecek olan, toplumsal mücadeledir ve hukuk da bu genel mücadelenin bir ayağıdır. Bu noktada hegemonya yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşımda hukuk, bir baskı aracı olarak kullanılmadığı durumlarda bile toplumun görüş, algı ve kararlarını şekillendiren, devletin yaygın ve güçlü bir kontrol aracı olarak görülür. Çevre mücadelelerinde de uygulanmayan kararlar ya da mücadeleyi en başa döndürecek yeni yasal düzenlemelerle hukuk bir yıldırma aracına dönüşmektedir. Ancak tam da bu kontrol ve baskı mekanizmasına karşı direniş noktaları ve karşı-hegemonya mücadeleleri de vardır. Görüşmecilerden birinin ifadesiyle “Hukuk kapısında bir aralık var çünkü biz mücadele ediyoruz.” Bu mücadelelerin aynı zamanda hukukun kendisini değiştirmeye dönük olduğunu söylemek mümkündür. Toplumun, hakların ve hukukun oluşumu ve işleyişi üzerinde söz sahibi olma mücadelesi olarak görülebilir. Çevre hareketleri de uzun soluklu tarihsel mücadeleleri içinde hukuka başvurarak ya da mahkeme kararlarının uygulanması talebinde bulunarak hukuk alanının aktörlerine dönüşmektedirler. Hukuk çevre mücadelesinin bir ayağıdır ve bu ayaktaki mücadele, buna niyet edilmemiş olsa da hukuk alanının değişimi için de bir mücadeleye dönüşmektedir.

Eleştirel coğrafyacılar ve hukuk-toplum alanlarının kesişiminde doğan “hukuki coğrafya” çalışmaları mekân ve toplumun karşılıklı yeniden üretim ilişkisini, hukuk ve mekân üzerinden tartışmaktadır. Eleştirel coğrafyacılar mekânsal adaleti kapitalizmin mekânın yeniden üretimi ve mülksüzleştirme üzerinden tartışmış¹⁴, hukukun etkisini verili kabul etmişlerdir. Hukuki coğrafyacılar bu etkinin nasıl oluştuğunu tartışmaya açmaktadır.¹⁵ Ör-

12 Halliday, S. (2019). After hegemony: the varieties of legal consciousness research. *Social & Legal Studies*, 20(10), 1-20.

13 Chua, L. J. ve Engel, D. M. (2019). Legal consciousness reconsidered. *Annual Review of Law and Social Science*, 15, 1-19.

14 Braverman, I., Blomley, N., Delaney, D. ve Kedar, A. S. (Der., 2014). *The expanding spaces of law: a timely legal geography*. Stanford Üniversitesi.

15 Flores, A., Escudero, K. ve Burciaga, E. (2019). Legal-spatial consciousness: a legal geography framework for examining migrant illegality. *Law and Policy*, 41(1), 12-33.

neğin Braverman,¹⁶ zeytin ağacıyla Filistin halkı arasındaki tarihsel ve kültürel özdeşleşmeden hareketle, zeytin dikmenin İsrail'in işgaline karşı direniş eylemi olduğunu savunduğu çalışmasında doğal varlıklar olarak görülen ağaçların, siyasi savaşları meşrulaştırma aracına dönüştüğünü açıklamaktadır. İsrail, zeytin hasadına zaman kısıtlaması koymak gibi gündelik hayata yabancı yasal düzenlemeler, süreçler ve mahkeme kararlarıyla Filistinlilerin zeytine erişimini engellemiştir.

Zeytin, bu çalışmadaki vakalarda da özel bir konumdadır. Her şeyden önce, maden ve çimento fabrikası inşaatının Zeytin Kanunu'na aykırı olduğu söylemi sıklıkla tekrar edilmiş, kanunun uygulanma çağrısı imza kampanyalarıyla sürdürülmüştür. "Zeytine karşı kömür" şeklinde karşımıza çıkan ikilikte zeytin yerel toplumun hem tarımsal üretim hem de köyle ve doğayla olan bağlarının simgesiyken, kömür maden ve çimento şirketlerinin ve termik santrallerin simgesidir. Her durumda kömüre karşı tarımsal ürünler söz konusudur. Ekonomik açıdan, zeytin yerel toplumun geçim kaynağı iken, kömür şirketlerin kaynağıdır. Yanı sıra, global düzeyde fosil yakıtların terk edilmesi ve "kömürden adil çıkış" kampanyalarıyla Avdan ve Akbelen mücadelesinin iklim değişikliği mücadeleleri açısından da karşılığı vardır. Bu bağlamda, doğal varlıklar olan zeytin ve kömür, insan faaliyetiyle politik bir boyut kazanmaktadır. Hukuk, Zeytin Kanunu'nu gözeterek yerel toplum ve zeytini de önceleyebilir, "kamu yararı" adı altında maden ve enerjiyi de önceleyebilir. Hem mücadele tarafında hem hukuk tarafında hangi tarafın öne çıkacağı bir hegemonya ve karşı-hegemonya mücadelesidir.

Hukuki coğrafyacıların odaklandığı hukuki, sosyal ve mekânsal olanın birbirini karşılıklı olarak kuran ve üreten iki yönlü ilişkisi üzerine hukuk bilincini ekleyerek, "hukuki-mekânsal bilinç" kavramını Amerika Birleşik Devletleri'ndeki göçmenlerin mekân ve hukuk algısı üzerinden tartışan Flores, vd. bu kavramı şöyle tanımlar: "Hukuki-mekânsal bilinç, bireylerin hukukun ve mekânın sosyal olarak inşa edilmiş ve oluşturulmuş doğasını nasıl yorumladıklarına ve bunlarla nasıl ilişki kurduklarına odaklanır. Bu bilinç, bireylerin yasal rejimleri deneyimlemelerinde kritik rol oynamaktadır."¹⁷

Yasallık ve yasadışılık algısının hukuk ve mekânın kesişiminde şekillendiğini savunan Flores vd., tıpkı hukuk bilincinde gündelik hayatta sıradan insanların hukuk ve haklara dair algısının merkeze alınması gibi, bu çalışmada da mekânın gündelik hayatta nasıl ya-

16 Braverman, I. (2009). Uprooting identities: the regulation of olive trees in the occupied West Bank. *PolAR Political and Legal Anthropology Review*, 32(2), 237-264.

17 Flores, A. vd., a.g.y.

şandığı, inşa edildiği ve tahayyül edildiği üzerinde durmuştur.

Kuşkusuz, hukukun bir mekân üzerinde yaptırım gücü söz konusudur. Hukuk, bir mekânı tanımlar, sınırlarını çizer ve mekânda yapılabilecek ya da yapılamayacak şeyler üzerinde tasarrufta bulunur.¹⁸ Ancak bir başka yanıyla, hukukun kâğıt üzerindeki tanımları gündelik hayatta karşılık bulmayabilir. Örneğin 2012’de değiştirilen büyükşehir yasasıyla büyükşehirlerdeki köyler mahalle olarak tanımlanmıştır. Yasal olarak bir kent parçası şeklinde tanımlanan bu alanlar, gündelik hayatta kırsal alan ve köy olarak varlığını sürdürmektedir. “Mekânı çift anlamda” tanımlayan yasal düzenlemelerle örneğin bir arkeolojik sit alanı, enerji projesi alanına dönüşebilir ancak “Köyü köy kılan, maddi yaşanmışlık, zaman, mekân ve toplumsal üretim ilişkileridir”.¹⁹

4. TARİHSEL/TERİTORYAL HAKLAR VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Yukarıdaki köy tanımından hareketle, çevre mücadelelerine konu olan kırsal bölgelerdeki yerel toplumun mekânla ve hak-hukuk bilinciyle ilişkisinin, tarihsel/teritoryal haklar²⁰ ve üretim ilişkileri çerçevesinde belirlendiği savunulmaktadır.

Türkiye’nin neoliberalizm yolculuğunda inşaat ve enerji sektörleri kilit rol oynamış, enerji sektörü kırsal alanı köklü değişimlere uğratmıştır. Bu sadece Türkiye’nin enerji politikalarıyla değil, tarımın neoliberalleşmesi, sözleşmeli tarımla şirketlerin varlığı büyürken küçük çiftçiliğin güç kaybetmesi, kamuya ait müşterek alanların özelleştirilmesiyle de ilgilidir. Hem özel mülkiyet hem de müşterek alanlar üzerinde hukuki süreçlerin yürütüldüğü sayısı çevre mücadelesini, bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Eleştirel coğrafyacılar, toplumsal sınıfların ve ilişkilerin, sürekli çatışma koşulları altında yeniden üretilen farklı bölgeler/alanlar yarattığını; bunun sonucunda da tahakküm ve direniş alanları oluştuğunu savunmaktadır. Kırsal alanlarda bu mücadeleler maddi (top-

18 Philippopoulos-Mihalopoulos, A. (2018). And for law: why space cannot be understood without law. *Law, Culture and the Humanities*, 17(3), 1–20.

19 Özlüer, F., a.g.y.

20 Tarihsel/teritoryal haklar, uluslararası ilişkiler ve milliyetçilik çalışmalarında da kullanılan kavramlardır. Buradaysa bu kavramlar, topraklarından koparılan yerli toplumların (*indigenous communities*), ekstraktivizm ve sömürgecilik karşısında yaşadıkları tarihsel/teritoryal hakları bağlamında ele alınmıştır. Örnek için bkz. Nachtet, L., Beckett, C., MacNeil, K.S. (2022). Framing extractive violence as environmental (in)justice: a cross-perspective from indigenous lands in Canada and Sweden, *The Extractive Industries and Society*, 12, 1-9.

rak, ağaç, orman, evler gibi mekânın fiziksel öğeleri) ve maddi olmayan (mekândaki toplumsal aktörler, mekânın idari, yasal ve politik durumu) bölgeler üzerinde yerel toplumun, toplumsal hareketlerin ve şirketlerin arasında geçmektedir.²¹

Bu bölgelerde, makro düzeyde şirket, yerel toplum ve devlet kurumları arasında toplumsal ilişkiler söz konusudur. Marksist düşünceye göre, toplumsal sınıflar arasındaki toplumsal üretim ilişkileri bir toplumun karakterini, örneğin feodal ya da kapitalist bir toplum olup olmadığını belirler. Toplumsal üretim ilişkileri, üretim araçlarının mülkiyeti ve özel mülkiyet üzerinden ortaya çıkan bir güç ilişkisidir aynı zamanda.²² Çevre mücadelelerine sahne olan termik santral, maden ya da çimento inşaatı gibi üretim araçlarının mülkiyeti özel şirketlerdedir. Bu mülkiyetin özel şirketlere geçmesi devletin özelleştirme politikalarıyla gerçekleşmiştir. Öte yandan yerel toplumda üretici olarak yer alan köylüler, üretim aracı olan toprak üzerinde mülk sahibidirlere ve üretimle dolaysız bir ilişki içindedirler. Bu durumda, çevre mücadelesine konu olan mekânlardaki üretim araçlarının tamamı, aynı zamanda mekân üzerindeki hak ve sahiplik mücadelelerinin bir yansımasıdır. Bu mekânlara, yani toprak ve doğa üzerindeki hak ve sahiplik mücadelesi ise özel mülkiyet mücadelesinden öte tarihsel/teritoryal haklar ve müşterekler mücadelesidir. Bir başka deyişle, üretim aracı olarak görülen toprak sadece bir özel mülkiyet olarak değil ancak hem yerel toplumun hem de iklim değişikliği boyutu ile ülkenin ve hatta dünyanın da etki altında kalacağı bir sürecin parçası olan müştereklerdir.

Bu çalışmadaki vakalarda, yukarıda bahsedildiği gibi bölgenin tarımsal üretimi mücadelenin hem mekânla bağımlı vurgulayan hem de şirketler karşısında yerel toplumun varlığını meşrulaştıran alanlarında biridir. “Biz üretmezsek siz de gıda bulamazsınız”, “Kahvaltıda kömür mü yemek istersiniz, zeytin mi?” gibi söylemler, Akbelenlilerin TBMM ziyaretlerine zeytinyağı, Deştinlilerin adliye önündeki nöbete fasulyeleri götürmeleri, Avdanlı köylünün “kömürçülerle” geçen tartışmada “Siz ekmek yiyor musunuz? Neden kömür yemiyorsunuz? O topraktan ekmeği çıkarmak benim görevim” sözleri köylülerin üretici olarak toplumsal sınıfı ve konumuyla mekânla kurulu ekonomik ilişkileri öne çıkaran sayısız örnektir birkaçıdır.

Tarihçi E. P. Thompson, İngiltere’deki çitleme hareketini ve çitlenen alanlara giren köylülere ağır cezalar öngören yasaların getirilmesini, “orman sakinlerinin geleneksel ekono-

21 Kavak, S. (2021). Rethinking the political economy of rural struggles in Turkey: space, structures, and altered agencies. *Journal of Agrarian Change*, 21(2), 242-262.

22 Chitty, A. (2000). Recognition and Social Relations of Production. (Der. T. Burns, I. Fraser) *The Hegel-Marx Connection* (167-197) içinde. Palgrave Macmillan.

misinin yok edildiği ve yerine kapitalist mülkiyet haklarına dayalı piyasa odaklı bir rejimin getirildiği sosyal ve ekonomik bir mücadele” olarak açıklamaktadır. Thompson’a göre yıllardır yaşadıkları ormana girilmesinin yasaklanmasına itiraz eden köylüler, geleneksel ve anayasal haklarını savunan mülksüzleştirilen hak sahipleri konumundadır.²³ Türkiye’nin tarihinde de²⁴ günümüzde de bu mücadelelerin, güncel formlarıyla müşterekler ve özelleştirmeler karşısında yeniden yaşandığını söylemek mümkündür. Tarihsel/teritoryal haklar da bu bağlamda anlaşılmaktadır. Nesiller boyu bir bölgede yaşayan insanlar gerek özel mülkiyet gerekse müşterek alanlar üzerinde geçimlerini ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak bir maden ya da inşaat projesi için mekânın yasal olarak yeniden tanımlanmasıyla, orada yaşayanlar yerlerinden edilmekte ve mekânla olan bağları koparılmaktadır. Bu noktada, çevre hakkı, Zeytin Kanunu ya da özel mülkiyet üzerinden yürüyen hukuksal süreçler olmakla birlikte, yürütülen mücadelede bu söylemlerden daha çok tarihsel/teritoryal haklar olarak tanımlanabilecek hak ve sahiplik söylemleri öne çıkmaktadır.

Hukuk bilinci temel olarak kişinin hukuka bakışı, yaklaşımı, algısı ve tutumu; haklarını nasıl anladığı, bildiği ve tanımladığı; adalet ve adaletsizlik anlayışlarıyla ilgilidir. Bu çalışma bağlamında, çevresel tahribattan doğrudan ve fiziksel olarak etkilenen insanların, sırf bir bölgede yaşadıkları ve geçimlerini buradan sağladıkları için, bölge üzerinde hakları olduğu anlayışına sahip oldukları savunulmaktadır. Yasal süreçlerin sonuçları her ne olursa olsun, yerel toplumun gündelik hayatındaki mekânla ilişkisi ve hak-hukuk anlayışı o bölgede yaşıyor ve üretiyor olmaktan gelen tarihsel/teritoryal haklarına dayanmaktadır. Görüşmelerde ve sosyal medya paylaşımlarında sıklıkla geçen “ata toprağı”, “bu toprakları terk etmeyeceğiz”, görüşmecilerden birinin deyiimiyle “yer yurt mücadelesidir” ifadeleri bu anlayışa işaret eden örneklerdendir. Avdanlıların ifadeleriyle “atalarımız dedelerimiz bu topraklar için savaşmış”, Akbelen’deki kesim sırasında jandarmaya karşı dile getirilen “hiç mi köylü çocuğı yok içinizde, hiçbirinizin köyde anası babası yok mu, köy nedir bilmiyor musunuz” ifadeleri mekânla, toprakla ve köyle kurulan sosyal, duygusal ve tarihsel bağların akla gelen ilk örnekleridir. Çoban’ın Türkiye’nin ilk çevre hareketi olarak adlandırılan Bergama hareketi için kullandığı “çevre ve yerel toplum” ile “şirket ve devlet” arasındaki iki simbiyotik ilişki tanımını burada da açıklıyıcıdır.²⁵

23 Cole, D.H. (2001). An unqualified human good: E.P. Thompson and the rule of law. *Journal of Law and Society*, 28 (2), 177-203.

24 Fırat, B. Ö. (2022). Performing property in Göllüce: land enclosures and commoning struggles in 1960s Turkey. *The Journal of Peasant Studies*, 49(6), 1229-1248.

25 Çoban, A. (2004). Community-based ecological resistance: the Bergama movement in Turkey. *Environmental Politics*, 13(2), 438-460.

Öte yandan, özel mülkiyetin ötesinde bir hak ve sahiplik durumunu, yerel toplumun mekânla olan güçlü bağının vurgulandığı anlatımlarda görmek mümkündür. Akbelen görüşmelerinde bilirkişi keşiflerindeki deneyimlerini aktaran herkes zeytin ağacının gölgesine sığınan heyetin görüntüsüne vurgu yapmıştır. Ağacın önemini anlatmak için son derece sembolik olan bu an, mekânla ve doğayla doğrudan kurulan bir bağı işaret etmektedir. Bir görüşmecinin sözleriyle: “İkinci bilirkişi raporu Akbelen’in önemini vurgulamıştı. Üçüncü keşif zeytin ağacının gölgesinde yapıldı. Bilirkişiler gerçekten beş duyusunu açsaydı anlardı.” Bu bağdan hareketle, çevre mücadelesinin yer aldığı mekânın “içinde” yaşayanlar mekânı tanımakta ve bilmektedir. Bilirkişi heyeti ve “hukuk”un temsilcileri, “dışarıdan” bu mekâna gelen bir öğedir ve mekânı tanımamaktadır. Yerel toplum ve köylüler ise mekânın “ev sahibi” konumundadırlar. Benzer şekilde Avdan’daki avukatlar, bilirkişi keşiflerinde köylülerin kendilerini “ev sahibinin misafirini ağırlar gibi ağırladığını” vurgulamışlardır.

Ev söylemi, Akbelen mücadelesinin sosyal medya adında açıkça ifade edildiği gibi “Akbelen yuvamız, vermeyeceğiz” şeklinde özetlenebilir. Her bir mücadelede yerel toplum mekânın ev sahibi konumundadır. Ancak “dışarıdan” desteğe gelenler de vardır. Bu kişilerin varlığı, şirket ve kolluk güçlerince çevre mücadelesini “kriminalleştirmek” amacıyla kullanılmıştır. Akbelen’de kesim sırasında gözaltına alınan kişilerin yalnızca birkaçının İki köylü olduğu bilgisi dolaşıma sokulmuştur. İki köylü bir görüşmeciye şöyle açıklamıştır: “Ben gözaltına alınmak için her şeyi yapmıştım aslında. Ağaçlara sarıldım, jandarmaya itiraz ettim. Ama beni asla almadılar, hep dışardan bize desteğe gelenleri aldılar”. Deştinlilerin anlatımlarındaysa “Biz yolu kapatıp gözaltına alındığımızda böyle bir şey yapamadılar. Çünkü baktılar herkes buralı. Bizde dışarıdan kimse yoktu” şeklindeki ifadeleri kolluk kuvvetlerinin “içerisi” ve “dışarı” ayrımını bir gayri meşrulaştırma aracı olarak kullandığını, aynı zamanda “köylü” olarak orada bulunmanın şirket ve devlet nezdinde de meşru olarak algılandığını göstermektedir.

5. MEKÂN, ÇEVRE VE HUKUK BİLİNCİ İLİŞKİSİNİN UNSURLARI

Burada farklı başlıklar altında, görüşmelerde sıkça tekrar eden; itiraz edilen, bir haksızlık ve adaletsizlik anı olarak anlatılan noktalar mekânla kurulan sosyal, duygusal ve ekonomik ilişkiler üzerinden ele alınmıştır. Bu anlar aynı zamanda mücadelenin başlangıcında ve sürdürülmesinde önemli rol oynayan, hak ve hukuk bilincinin yeniden şekillendiği anlar olarak görülebilir.

a. Mekânı önceleyen bir hafıza mekânı: “bir yeri kaybetmek”

Görüşmecilerden birinin ifadesiyle “bir yeri kaybetmenin” bir çevre mücadelesinin üzerinde önemli bir etkisi vardır. Deştin ve Avdan’da yakın bir bölgede böyle bir kayıp yoktur ancak Akbelen’de bu kaybın mekânla kurulan sosyal ve duygusal ilişkileri kopardığını söylemek mümkündür. Yıkılan Işıkdere köyü görüşmecilerin hikayelerinde çok önemli bir yer tutmuştur. Akbelen mücadelesindekilerin çoğu, Işıkdere’deki evlerini ve topraklarını kaybetmiş ve yakındaki İkizköy’e sürülmüş olanlardan oluşmaktadır. Kendi ifadeleriyle “Maden köyümü yiyip bitirdi ve ben buraya, İkizköy’e taşınmak zorunda kaldım. Şimdi burayı da yıkmak istiyorlar”. Üstelik sadece Işıkdere değil, son 40 yılda maden sahalarının genişletilmesi için on köy daha haritadan silinmiştir.²⁶ Görüşmeciler bu durumun mücadeleye başlamalarında çok etkili olduğunu vurguladılar.

Işıkdere görüşmecilerin anlatılarında olumlu ifadelerle, özlem duygularıyla ve kaybetmenin verdiği üzüntü ifadeleriyle yer almaktadır ancak bugün köyün yer aldığı yerdeki maden bölgesi için sıklıkla “ölüm çukuru” benzetmesi yapılmaktadır. Mekânla kurulan duygusal ve sosyal ilişki tamamen değişmiştir. Bu bağlamda Işıkdere bir hafıza mekânı olarak değerlendirilebilir. Pierre Nora’ya göre hafıza mekânı, hafızanın kristalleştiği belirli bir tarihsel anda geçmişten kopuş bilincinin hafızanın yırtıldığı hissine bağlı olduğu bir dönüm noktasında ortaya çıkmaktadır.²⁷ Işıkdere’nin yerini ölüm çukuru almış olsa da insanların zihinlerinde Işıkdere varlığını sürdürmüştür. Öte yandan, hafıza mekânları, hafızayı canlı tutan tören, müze, anıt gibi pek çok farklı yer ve nesneden ve insanların “bir aradalığından” oluşabilir.²⁸ Bu bağlamda, Akbelen’deki nöbet alanı Işıkdere hafızasının canlı tutulduğu bir yer olarak görülebilir.

b. Mekânın parçalanması

Mekânın parçalanmış ya da parçalanmakta olması gündelik hayatın içinde doğrudan tecrübe edilmektedir. Bu parçalanma, mekânla kurulan sosyal, duygusal ve ekonomik ilişkilerin tamamında kendini göstermektedir. Coğrafi açıdan üç vakanın karşılaştırılmasında karşımıza çıkan tabloda Akbelen parçalanmış, Avdan parçalanmakta olan, Deştin ise par-

26 Ucu, B. A. (Haz., 2022) *Muğla’da kömür karası ölmez ağacını yok ederken* (Çevre ve İklim Adaleti Çerçevesinde Yerinden Edilme: Kavramlar, Tartışmalar, Vakalar Raporu). Mekânda Adalet Derneği.

27 Nora, P. (1989). Between memory and history: les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7-24.

28 Evciman, S. (2022). Hafıza mekânlarının ve “hafıza-bireylerin” “bir aradalığı” ve hafıza-kimliğin sürekliliği: Türkiye Caferileri örneği. *Ege Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 1-33.

çalanmamış durumdadır.

Akbelen, turistik bölgelere çok yakındır ve hem çevre mücadelesinin nöbet alanının hem de madenin görülebildiği işlek bir yol kenarındadır. Ulaşımı kolaydır. Maden ve santal olmayan alanların büyük bir çoğunluğu ormandır. Dağlık ve ormanlık arazi üzerinde küçük ve çoğunlukla parçalı ve irili ufaklı mezralardan oluşan köyler bulunmaktadır. Yaklaşık 40 yıldır süren kömür madenciliği ve çok yakındaki enerji santralleri nedeniyle coğrafya parçalanmış durumdadır. Ekonomik olarak bölgede yaşayanların ana geçim kaynakları enerji santralleri, turizm ve tarımdır. Özetle, bölünmüş ve parçalanmış yerel toplum ve coğrafyadan söz edilebilir.

Deştin, turistik bölgelere yakındır ancak görünür bir konumda değildir. Bölge, dağlık ve ormanlık arazi üzerinde kurulmuş küçük ve dağınık köylerden oluşmaktadır. Coğrafya zarar görmemiş ve parçalanmamıştır. Çimento fabrikasının şantiye alanı büyük bir ormanlık alanın ortasında oldukça görünür ve dikkat çekicidir. Ekonomik olarak tarım ön plandadır. Dağınık coğrafya, ancak parçalanmamış ve birleşmiş/örgütlü yerel toplum söz konusudur.

Avdan, Denizli'nin turistik bölgelerinden çok uzakta bir yerleşimdir. Bölgede genel olarak düzlük araziler üzerine kurulmuş, dağınık olmayan küçük köyler bulunmaktadır. Coğrafyadaki hasar henüz başlangıç aşamasındadır. Maden her geçen gün daha görünür hâle gelmektedir. Ekonomik olarak tarım ön plandadır. Henüz bölünmüş ve parçalanmış bir coğrafya yoktur ancak bölgedeki yerel toplum Avdanlılar haricinde birleşmiş durumda değildir.

Akbelen'deki görüşmecilerin ifadeleriyle “yereldeki destek dışarıdan gelene göre az” durumdayken, Deştin'de coğrafyalar ve bazı aktörler açısından benzerlik olmasına rağmen köylüler daha örgütlüdür. Bu noktada bir bilinç farkından söz edilebilir ancak buradaki temel nokta, Akbelen'de köylerin ve tarım alanlarının yok edilmiş olması nedeniyle, mekânla bağlarının hâlihazırda kopmuş olmasıdır. Deştin'de bu bağlar devam etmektedir. Avdan'daysa maden çalışması henüz çok başında olduğundan görece sınırlı bir topluluk örgütlenmiştir.

Her bir vakada, hukuki coğrafya çalışmalarında tartışılan mekânın gündelik hayatına yabancı olan öğeler ve bu öğelerin görünür olduğu anlar hem mücadelelerin gidişatında hem de söylemlerinde önemli rol oynamıştır. Avdan'da kamulaştırılan alanlarda bulunan tarla yolları kapatılmış, şehir içi bir bölgeymiş gibi tabelalar konmuştur. Köylülerin tarla-

lara erişimi kısıtlanmıştır. Yanı sıra, maden şirketinin hasadı beklemeden ekili tarlalarda kepçe ve kamyonlarla çalışmaya devam etmesi “Kamyon ve kepçe gördükçe moralimiz bozuluyor” şeklinde ifade edilmiştir. Deştin’de bu mekâna aykırı kalan öge, fabrika inşaatına taşınan fırın ve kazandır. Bu parçaların tırlarla taşındığını öğrenen Deştinliler inşaata giden köy yolunu kapatmışlar, beş gün boyunca nöbet tutmuşlardır. Bu eylem, örgütlülüğün güçlendiği bir an olarak görülmektedir. Deştinliler daha sonra, inşaata giden yolun ilerisinde parçaların geçebilmesi için ağaç kesimi yapıldığını öğrenmişlerdir. Akbelen’de ise patlatılan dinamitler evlere çok yakın durumdadır ve ciddi şekilde zarar vermektedir. Köylüler evlerinin yıkılmasından dahi endişe etmektedir. Ayrıca dinamitler köylüleri yıldırma ve bölgeden kaçırmaya yönelik girişimler olarak görülmektedir. Mekâna bir başka yabancı ögenin, ağaç kesimi sırasında bölgeyi abluka altına alan kolluk kuvvetleri olduğu söylenebilir. Bir görüşmecinin “Köyde TOMA gördüğüme inanamıyorum” sözleri durumu özetlemektedir.

c. Yaşam alanı ve yaşam hakkı

Görüşmelerde sıklıkla “yaşam alanı” ifadesinin geçmesi, bu çalışmada mekânın etkisi üzerine düşünmeye iten etkenlerden biri olmuştur. Mekâna dair bu söylemin ve farkındalığın özellikle yerel toplumun önemli bir kesiminde çevre örgütleri ve çevre savunucularıyla iletişime geçilmesi sonrası yerleştiğini söylemek mümkündür. “Toprağımız, evimiz, yerimiz yurdumuz, tarlamız, zeytinlerimiz, çamlarımız” gibi ifadeler sıklıkla kullanılmaktadır ancak “yaşam alanı” kavramı daha ziyade çevre savunucularının mücadeleye getirdiği bir kavramdır. Görüşmecilerden birinin “Biz bilseydik böyle çevreciler gelir bize destek olur, biz daha önce direnirdik. Işıkdere köyü de belki gitmezdi” cümlesinden, ilk etapta kendi köylerinde yaşadıkları durumun bir çevre sorunu olarak adlandırılmadığını görmek mümkündür. Mücadelenin büyümesi, bir çevre hareketine dönüşmesi ve ilerlemesiyle yerel toplumdaki kişiler “çevre mücadelesi” aktörlerine dönüşmüştür. Bu ilişkiler çerçevesinde, yerel toplumun mekânla bağının politik ve hukuksal bir boyut kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

d. Mücadelenin ve direnişin mekânları

Bir toplumsal mücadele başladığında her zaman somut bir mekân yoktur. Farklı direniş yöntemleri vardır ve protestonun yeri koşullara göre değişebilmektedir. Genel olarak

çevre mücadeleleri, proje sahaları, köyler, yakın ilçe ve şehirlerdeki meydanlar, ilgili kamu binalarının ve sıklıkla adliye önü, okul bahçesi, köy meydanı, köy kahvesi, nöbet alanları gibi mekânlarda gerçekleşmektedir. “Hukuk” alanıyla çevresel tahribat altındaki mekânın keşiştiği bilirkişi keşifleri ve halkın bilgilendirilmesi toplantıları da mücadeleye sahne olmaktadır.

Nöbet eylemlerinde, yaşam alanıyla protesto alanı örtüşmektedir. Üç vakada da bu yöntem kullanılmıştır. Nöbet alanları aynı zamanda yerel toplumun sosyal ve duygusal ilişkilerinin yeniden tesis edildiği, sosyalleşme alanı ve kamusal alanlar olarak görülebilir. Direnişin gerçekleştiği mekânlarda, mekânla kurulan ilişki aynı zamanda politik ve hukuki ilişkilere de dönüşmektedir. Farklı süreler ve dinamikler olsa da her bir vakada mahkeme kararı için nöbet tutulduğu süreçler olmuştur. Deştin mücadelesi, mahkeme kararının gecikmesi üzerine adliye önünde de haftalık nöbet tutmuştur. Avdan’da köylüler ekili tarlalarını korumak için nöbet tutmuşlardır. Akbelen’de nöbet alanı farklı zamanlarda farklı anlamlara bürünmüş, ağaç kesiminin başlaması ve jandarmanın bölgeye gelmesiyle adeta bir olağanüstü hâl bölgesine dönüşmüştür. Nöbet alanı askerlerce çevrelenmiş, giriş-çıkışlar kimlik kontrolüyle denetlenmiştir. Sonrasında, alan tamamen boşaltılmış ve şirketin konteynırı yerleştirilmiştir. Birkaç günlük “mobil” nöbetlerin ardından, köyün başka bir bölgesinde yeniden nöbet alanı kurulmuştur. Orman kesilmiş olsa da köylüler kömürün çıkmaması ve köylerinden sürülmemek için nöbeti sürdürmektedirler.

Deştin’de mahkemenin çimento fabrikası inşaatının ruhsatını iptal etmesinin ardından, mücadele sürecinde toplantıların da yapıldığı okul bahçesinde “şenlik” düzenlenmiştir. İlginç olan noktaysa, 2011’de de aynı yerde yine çimento fabrikası inşaatı girişimine karşı kazanılan dava kutlanmıştır. Bu noktada, uzun soluklu mücadelenin çok katmanlı tarihselliği görülmektedir.

e. Mekânın suç mahalline dönüşmesi

Çevresel tahribat alanları “suç mahalli” olarak tanımlanmaktadır. Ancak buralar, suçun hâlihazırda işlendiği yerler değil, potansiyel suç mahalleridir. Özellikle nöbet örneğinde, “suç mahalli” suç işlenmeden önce bilinebilir ve doğanın tahribatını durdurulabilir. “Ekokırım suç mahalli” ifadesinin çevre mücadelesine konu bölgelerde pankartlarda, basın açıklamalarında ve röportajlarda sıklıkla kullanılmasının ötesinde, “ekokırımın” suç kapsamına alınması yönünde hem uluslararası hem de ülkeler düzeyinde kampanyalar düzen-

lenmektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin baktığı temel suçlara eklenmesi yönünde çalışmalar vardır. Türkiye'de "Yurttaş Ekokırım Yasasını Yapıyor" kampanyasıyla toplanan 28 bin imza TBMM'ye Aralık 2023'te sunulmuştur.²⁹

Öte yandan, görüşmecilerin dile getirdiği üzere, çevre suçlarına sahne olan bu mekânlar insan hakları ihlallerine de sahne olmuştur. Akbelen ve Deştin'de kolluk kuvvetlerinin sert müdahalesi, toplanma ve yürüyüş hakkına engel olmuş, köylüler ve desteğe gelenler darp edilerek gözaltına alınmıştır. Akbelen'de biber gazı ve tazyikli su kullanılmış, alanda fenalaşanlar olmuştur. Yerel toplumun ve çevrecilerin ulaşım ve haberleşme hakları engellenmiştir. Akbelen'de kolluk kuvvetinin bölgeye çevrelemesiyle mekân yasallık ve yasadışı-
lık üzerinden yeniden tanımlanmıştır. Alana girişte kimlik kontrolü yapılmasına köylüler sert tepki göstermiştir. Dahası, kapatılan alanın ilerisinde evleri bulunan köylüler evlerine gitmek için her gün kontrolden geçmişlerdir. Köylülerin mekânsal-hukuki bilinçlerine son derece aykırı, gündelik hayatına yabancı bir ortam yaratılmıştır.

f. Mekân ve mülkiyet

Çevre hareketlerinin çoğunda insanların çevreyle birlikte özel mülkiyetlerini de korumaya çalıştıkları bir gerçektir. Bu, tüm vakalarda yerel toplumun mücadelesinin kaçınılmaz bir yönüdür. Üretim ilişkileri bağlamında, özellikle tarımla uğraşan köylüler üretim aracı olan toprağın sahibidirler ve toprağı kaybetmek sınıfsal konumlarının da değişmesi anlamına gelecektir. Ancak bu mücadelelerin salt ekonomik çıkara dayandığı söylenemez. Çevre mücadelelerindeki yerel toplum devasa mülkleri olan "toprak ağalarından" oluşmaz. Çoğunlukla küçük-orta ölçekli tarımla uğraşan, geçim kaynakları ve yaşam koşulları tehdit altında olan köylülerdir. Köylerinden taşınmak zorunda kalırlarsa muhtemelen şehir veya kasaba merkezlerinde yaşamak zorunda kalacak ve köy hayatından kopacaklardır. Görüşmecilerin de sosyal medya paylaşımlarının da ifade ettiği gibi, köy hayatında bahçelerinden topladıkları ürünleri tüketirken, kent hayatında böyle bir imkanları olmayacaktır. Benzer şekilde, köyde sıklıkla açık havada zaman geçirirken apartman dairelerinde böyle olmayacaktır. Bu da sağlıklarını olumsuz etkileyecektir. Köylerin nüfusunun ağırlıklı olarak yaşlılardan oluştuğu düşünüldüğünde, daha kırılğan olacaklar ve şehir hayatına uyum sağlamları daha zor olacak. Akbelen'deki görüşmeciler, Işıkdere sonrası Milas'a taşınanların sağlıklarının kötüleştiğini ve apartmanlarda yaşamakta zorlandıklarını vurguladılar.

---

29 Ekokırım Yasası. *Yurttaş Ekokırım Yasasını Yapıyor*. <https://ekokirimyasaki.org> (Erişim tarihi: 15 Ocak 2024).

Dolayısıyla, köylerini kaybettiklerinde, bildikleri ve yaşamak istedikleri tek yol da ellerinden alınmış olacaktır.

Avdan'daki görüşmecilerin verdiği bir başka örnekteyse, bazı köylüler kamulaştırma alanında özel mülkleri olmamasına rağmen, avukatlara toplu dava sürecinde vekalet vermişler, mücadeleye katılmışlardır. Yaşam alanları olan köyü kaybetmemek önemlidir. Ancak, başka çevre mücadelelerinde de görülebildiği gibi, açtıkları ilk dava mülkiyet sahibi olmayanların da yer alması sebebiyle reddedilmiştir. Devlet hukuku nezdinde, mülkiyet ve illiyet bağı aranmaktadır. Bu bağlamda, açılacak madenden yalnızca mülkiyet sahiplerinin değil, tüm köyün ve bölgenin etkileneceğinin göz ardı edilmesi söz konusudur. Dava bir çevre davası gibi değil, özel mülkiyet üzerindeki hak talebi gibi ya da avukat görüşmecilerden birinin ifadesiyle, genel olarak çevre davaları fiiliyatta “sektör davaları” gibi görülmektedir.

g. Mekânın siyasi durumu

Bir çevre örgütü mensubu görüşmecinin de belirttiği gibi, yerel bir mücadelede muhtarın mücadelede yer alması oldukça önemlidir. Görüşmeci, muhtarın mücadeleyi desteklemesi hâlinde insanları örgütlemenin kolaylaştığını vurgulamıştır. Muhtarlar aynı zamanda şirketler için de önemlidir. Ya direnen köylülere ya da şirketlere yardım edebilecek kilit figürlerdir. Çoğu zaman muhtarın siyasi pozisyonu tutumlarında belirleyici olmaktadır. Bu çalışmadaki vakalarda, Akbelen haricinde muhtarlar direnen köylülere desteklemiştir. Dahası, mücadelelerde birer lider olarak da hareket etmişlerdir. Hareketin başlangıcında da önemli bir rol oynamaktadırlar zira köylerde tüm resmi yazılar önce muhtarlığa gelmekte ve oradan köylülere ulaşmaktadır. Ayrıca, bir ÇED toplantısı söz konusu olduğunda, sürece ilişkin duyuru da muhtarlık tarafından yapılmaktadır. Akbelen vakasında görüşmecilerim bana köylülere gelen tebligatları geciktiren ya da gizleyen muhtarlardan örnekler verirken, diğer vakalarda muhtarların dilekçe hazırlama organizasyonuna yardımcı oldukları örnekleri paylaşmıştır. Ayrıca bu vakalardaki tüm köyler yoğun olarak muhalefet partilerine oy veren köylerdir. Ancak, Avdan örneğindeki gibi, iktidar yanlısı kişiler de mücadeleye katılmışlardır.

Ek olarak, görüşmeciler mücadele edilen şirketlerin hükümetle ilişkisinin önemli rol oynadığını belirtmişlerdir. Akbelen ve Avdan'da AKP iktidarıyla yakın ilişkiler söz konusu iken, Deştin'de iktidarın mevcut ortağı MHP ile yakın ilişkide şirketler olduğunu söyle-

mişlerdir. İktidarın yargı üzerindeki tartışmasız etkisini vurgulayan görüşmeciler, iktidara yakın bilindik şirketlerin yer aldığı davalarda çevre ve yerel toplum lehine kararların çıkmadığını vurgulamışlardır. Bir görüşmeci, iktidar ortakları arasında yaşanan güncel siyasi gerilimlerin Deştin’de olumlu karar çıkmasında etkili olduğunu savunmuştur. Görüşmeciler, bu örnekleri paylaşırken mücadele edenlerin “etkisiz” ya da “yetersiz” olmadığını, ancak iktidarın belli şirketler lehine tüm karşı-mücadele yollarını kapattığını vurgulamışlardır.

6. SONUÇ YERİNE

Hukuk bilincini hukuk gibi görünmeyen, hukukun dışında kalan alanlarda araştırmanın amaçlarından biri hukukun hegemonyasını nasıl kurduğunu, ideolojik ve politik boyutunu ortaya koymaksa, diğeri de bu hegemonyaya karşı çıkış noktalarını ortaya koymaktır. Çevre mücadelelerinin mekânla ilişkisinde ortaya çıkan hak, hukuk, adalet ve adaletsizlik yaklaşımları, karşı çıkış noktalarını da oluşturmaktadır. Hukuk mücadelesinde kazanmış ya da kazanmamış olmaları yerel toplumun doğrudan tecrübe ettiği çevre tahribatının üzerinde şüphesiz etkilidir. Ancak öte yandan, hukuk mücadelesini kazandıkları anlarda da kararların uygulanmaması, mahkeme kararları için nöbet tutmalarının gerekmesi, yazılı hukukun tekrar tekrar hayal kırıklığına uğratması bu mücadelelerin hem çıkış kaynaklarının hem de gelecekteki izleyeceği yolların yazılı kurallara dayalı bir hukuk bilincinden kaynaklanmayacağını ancak hukuk talebinden de vazgeçilmeyeceğinin göstergesidir.

Çevre adaleti mücadelesini
toplumsallaştırmak ve karşı
yasal stratejiler

ÇEVRE MÜCADELESİNDE BİR YILDIRMA ARACI: 2009/7 GENELGESİ

İPEK SEZGİN¹

1. GİRİŞ

Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Yönetmeliği kapsamındaki bir proje için verilen ‘ÇED Olumlu’ kararının iptali için açılan bir davada, mahkeme tarafından ÇED kararının yürütmesinin durdurulmasına ya da iptaline karar verilmesi hâlinde, aynı proje için yeni bir ÇED başvurusu yapılmasına imkân sağlayan bir düzenleme bulunmaktadır.

ÇED Yönetmeliği’ndeki genel kural, Bakanlıkça ÇED Olumlu kararı verilebilmesi için başvuruyla birlikte ÇED sürecine ilişkin tüm aşamaların tüketilmesidir. Ancak bu kurala 2009/7 sayılı Genelge yoluyla istisna getirilmiştir (“Genelge” veya “2009/7 Genelgesi”). Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (Mülga Çevre ve Orman Bakanlığı) tarafından 13.02.2009 tarihinde çıkarılan 2009/7 sayılı Genelge ile mahkemeler tarafından yürütmesi durdurulan veya iptal edilen bir proje için yapılacak olan yeni ÇED başvurusunda, tüketilmesi gereken yasal ÇED süreçlerinin sadece “İnceleme ve Değerlendirme Toplantısı” ve sonrasındaki aşamaları gerçekleştirilmektedir. Başka bir deyişle, bu süreçte Halkın Katılımı Toplantısı (HKT) gerçekleştirilmemektedir.

Hâlbuki Çevre Kanunu’na göre katılım hakkı esastır. Bu Genelge’yle idare, çevrenin korunması için Anayasa’nın görev yüklediği halkın çevre politikalarına katılımını ortadan kaldırmaktadır. Genelge tam olarak idarenin halkın katılımını kolaylaştırması gerekirken zorlaştırdığı, hatta tamamen önüne geçtiği bir sonuç doğurur. Yargı kararlarının idari işlemlerle etkisizleştirilmesi anlamına da gelen Genelge, idarenin yargı alanına yönelik hukuk dışı müdahalesinin bir aracı olarak aslında bir anayasal fonksiyon gaspı yaratır. Bu hâliyle Genelge günümüzde halkın çevresel konularda bilgiye erişmesi, kararlara katılımı ve yargıya başvuru hakkı önünde ciddi bir engeldir. Çevre mücadelesinde halkı yıldırma politikasının bir aracı olarak kullanılmaktadır.

---

1 Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden 2021 yılında yüksek onur derecesiyle mezun olan İpek Sezgin 2022 yılında avukatlık stajını tamamlayıp, 2022 yılı Aralık ayından itibaren İzmir Barosu’na kayıtlı avukattır. Çevre hukuku, iklim adaleti, afet risk azaltma, enerji hukuku, iklim değişikliği ve insan hakları konularında çalışmaktadır. Hukukçulara yönelik kapasite geliştirme programlarının uygulanmasından, hukuk kliniği programından ve hukuki çevirilerden sorumludur. İzmir Barosu Kent ve Çevre Komisyonu üyesidir. HUDOTO Vakfı’nda Direktör Yardımcısı olarak görev yapmakla birlikte Doğa Derneği’nde Hukuk İşleri Sorumlusu olarak çalışmakta, Dernek tarafından yürütülen ‘Doğa ve Çevresel Hakları Savunmak ve İklim Adaletinin Sağlanması için Hukukçuların Güçlendirilmesi Projesi’ koordinatörlüğü yapmaktadır.

Çevre hukuku, çevresel demokrasi ve hak savunuculuğu alanına girmeme imkân sağlayan, beni her zaman destekleyen Av. Özlem Altıparmak ve Av. Cem Altıparmak’a çok teşekkür ederim. Doğa savunuculuğunu hukukla birleştirmeyi öğretebilecek ve yaşatabilecek daha iyi insanları düşünmüyorum. Bu tebliğe hazırlık ve tebliğ sürecinde heyecanı, tartışmaları, düzeltmeleri ve okumaları dahil olmak üzere Av. Cem Altıparmak’a emekleri için ayrıca teşekkür etmek isterim. Yoğun çalışma tempomuza rağmen moral destekleri ilerlemem için çok faydalıydı. Bu tebliği yazmamıza olanak sağlayan Mekânda Adalet Derneği’ne çok teşekkür ederim. Bu vesileyle üzerinde tartışmak istediğimiz bir konuyu gerek sunum gerek de bu tebliğ sayesinde farklı kitlelere ulaştırmamıza imkân sağladılar.

Bu tebliğ, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun 28 Temmuz 2022'de aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 161 ülkenin oyuyla temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevreye erişimi evrensel insan hakkı olarak kabul eden A/RES/76/300 sayılı kararını² ihlal etmesinin yanında, halkın çevresel süreçlere katılımının ve bilgiye erişiminin önüne geçen, yargısal karar alma süreçlerini etkisizleştiren ve bu nedenle hak arama mücadelesinde bir nevi yıldırma politikası aracı hâline gelmiş 2009/7 Genelgesi'nin hukuki temellerini tartışmaya açmayı amaçlamaktadır.

2. ÇEVRENİN KORUNMASINDA VE ÇEVRE POLİTİKALARININ OLUŞMASINDA KATILIM HAKKI

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. maddesinde belirtildiği üzere, “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı”na sahiptir.³ Yine bu hak yalnızca sosyal bir hak olarak tanınmamış, aynı maddenin ikinci paragrafında “Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir” denilerek, çevreyi geliştirmek, korumak ve kirlenmesini önlemek konusunda herkese görev yüklenmiştir.

Yine Çevre Kanunu'nda, çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeleri düzenleyen 3.maddenin (e) bendi, “Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür.” demektedir.

Katılım hakkı, insanların yaşamlarını etkileyen toplumsal, siyasal, ekonomik ve çevresel gelişmelere dair söz sahibi olmalarını ifade eden temel bir insan hakkıdır.⁴ Bu yönüyle de kamu kurumları ve yurttaş ilişkilerinde belli bir güç ve yetki paylaşımını kendi içinde gerekli kılan bir yapıya sahiptir.

2 UN General Assembly (2022). The human right to a clean, healthy and sustainable environment. 76/300. https://digital-library.un.org/record/3983329/files/A_RES_76_300-EN.pdf?ln=en (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2024); BM Genel Kurul Kararı Çevirisi 'Temiz, Sağlıklı ve Sürdürülebilir Bir Çevre Hakkı', Çeviren: Soyer, D. <https://altiparmakhukuk.org/blog/bm-genel-kurul-karari-cevirisi-temiz-saglikli-ve-surdurulebilir-bir-cevre-h-88> (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2024)

3 Maddenin ilk iki fıkrası sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını ifade eder. *Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması*

Madde 56 – Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.

4 Büyükgebiz, C.N., Sezgin, İ. Halkın Katılımı Toplantısı Nedir?, <https://altiparmakhukuk.org/blog/halkin-katilimi-toplantisi-nedir-46> (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2024)

Genel olarak katılım hakları anayasal güvence altındadır. Seçme ve seçilme hakkı, örgütlenme özgürlüğü, düşünce ve ifade hürriyeti, dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakları, katılım haklarına dair bu güvencelerden bazılarıdır.⁵ Hem Anayasa'da hem de Çevre Kanunu'nda kayıt altına alınan bu katılım hakkı ilgili mevzuat çerçevesinde düzenlenen ÇED sürecinde HKT olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda halkın katılımı toplantısı, bilgiye erişim ve daha çok karar alma sürecine katılıma ilişkin ilgililere aktif yükümlülükler yüklemektedir.⁶

ÇED sürecinde, gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlendiği, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin değerlendirildiği, projelerin uygulama aşamasında izlenmesine ve kontrolüne dair çalışmaların birlikte yer alması beklenir.⁷ Yapılması gereken çalışmalar, süreç ve ölçütler aslında oldukça nettir.

ÇED sürecine katılmak isteyen halkın aşması gereken ilk engel Bakanlığın ÇED hakkındaki değerlendirmesidir. Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü'nün ilk ÇED Yönetmeliği'nin yayımlandığı 1993 yılından 2022 yılı sonuna kadar verdiği ÇED kararları istatistikleri incelendiği takdirde neden temelde aşılması gereken ilk engelin Bakanlık olduğu anlaşılacaktır. Yönetmeliğin yayımlandığı tarihten 2022 yılına kadar yapılan 81.506 ÇED başvurusundan 73.210'u hakkında "ÇED Gerekli Değildir" kararı verilmiştir. Yani ortalama her 10 başvurunun dokuzu hakkında "ÇED Gerekli Değildir" kararı verilerek, daha en başta halkın ÇED süreçlerine katılımı engellenmektedir. Aynı istatistiklere göre geriye halkın katılım hakkını kullanabileceği 6926 adet ÇED Olumlu kararı ve 1303 adet ÇED Gerekli kararı verildiği görülmektedir. 1993 yılından 2022 yılına kadar geçen 30 yılda, toplam ÇED başvurusunun sadece 10'da birine karşılık gelen 8229 adet proje hakkında halkın katılımına imkân tanınmış olması, daha en başta ÇED süreçlerinin katılım hakları konusunda yarattığı ağır ihlali gözler önüne sermektedir.⁸

5 A.g.e.

6 A.g.e.

7 Çevre Kanunu, Tanımlar, m. 2/1: Gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları, ÇED Yönetmeliği, Tanımlar, m. 4/ 1-e: Gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları, olarak tanımlanmaktadır.

8 Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, <https://ced.csb.gov.tr/ced-istatistikleri-i-111186> (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2024)

ÇED Yönetmeliği'ndeki prosedüre göre, ÇED sürecinin başında proje sahibi şirket tarafından bir başvuru dosyası oluşturulur ve ilgili Bakanlığa başvuruda bulunulur. Projenin eşik değerlerine/risklerine göre yapılan değerlendirme neticesinde ÇED sürecinin işletilmesine karar verilir ise⁹ Bakanlıkça İnceleme Değerlendirme Komisyonu (İDK) kurulur. Sonrasında halkın bilgilendirilmesi ve sürece katılımını sağlamak amacıyla HKT yapılır. Bu toplantıya projenin yapılacağı bölgede yaşayan halk çağırılır. Halka proje anlatılır. Halkın görüş ve önerileri alınarak rapora eklenir. Ancak eklenen bu görüşlerin projeye ne kadar etki edebildiği ve Bakanlık tarafından da ne kadar dikkate alındığı başka bir tartışma konusudur. HKT sonrasında İDK toplanır ve sürecin sonunda ÇED Olumlu veya ÇED Olumsuz kararı verilir. Temelde süreç ÇED Olumlu kararının alınmasıyla¹⁰ projede yer alan ünitelerin inşaa faaliyetine başlaması ya da üretime geçmesiyle sonuçlanır.

3. 2009/7 GENELGESİYLE HALKIN KATILIM VE YARGIYA BAŞVURU HAKKININ ETKİSİZLEŞTİRİLMESİ

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın 2009/7 sayılı Genelgesi, ÇED Olumlu kararı alan bir projenin iptali için açılan bir davada verilen yürütmenin durdurulması/iptal kararı sonrasında yapılan değerlendirmeyle, projede bu kararların alınmasına neden olacak kısım projenin tamamını olumsuz etkilemiyorsa, proje için ÇED raporu hazırlanması sürecinin baştan başlamasından ziyade projenin eksik ya da yetersiz kısımlarının düzeltilmesi sonucunda Bakanlığa yeni bir başvuru yapma imkânı sunmaktadır. Bu durumda HKT düzenlenmez, proje doğrudan İDK'ye sunulur. Böylece ÇED sürecinin işletilmesi sonucunda yatırımcının beklemesi gereken süre kısaltılmış olur¹¹ ve aslında ÇED sürecinde bilgi verilip katılımının sağlanması gereken halkın yatırımcı ve projeye olan bağlantısı da kesilmiş, çevresel süreçlere katılımlarının önüne geçilmiş olur.

Hâlbuki Anayasaya göre çevrenin korunması herkes için bir ödev ve sorumluluktur. Aynı şekilde Çevre Kanunu'na göre katılım hakkı esastır. Bu Genelge'yle idare, çevrenin korunması için devletin görev yüklediği halkın katılımını ortadan kaldırmaktadır.

9 Yönetmeliğin yayınlandığı tarihten 2022 yılına kadar yapılan 81.506 ÇED başvurusundan 73.210'u hakkında "ÇED Gerekli Değildir" kararı verilmiştir. Yukarıdaki istatistiklere dikkat çekmek isteriz.

10 Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü'nün ilk ÇED Yönetmeliğinin yayımlandığı 1993 yılından 2022 yılı sonuna kadar verdiği ÇED kararları incelendiği takdirde neden ÇED olumlu kararının alınmasıyla sonuçlanır ifadesinin kullanıldığını görebiliriz. Genel Müdürlüğün kendi yayınladığı tabloya göre 6926 adet ÇED olumlu, 67 adet ÇED olumsuz kararı alınmıştır. Burada yine 3. Sayfadaki istatistiklere dikkat çekmek isteriz.

11 ÇED Yönetmeliği, m.8, m.9 ve m.10. dikkate alındığında Yatırımcı firma, projeden projeye değişimle birlikte 12 ile 18 aya kadar zaman kazanabilir.

Günümüzdeki halkın katılımını sağlamak için düzenlenen ve doğrudan katılıma imkân sağlayan tek idari işlem olan HKT dahi halkın katılım hakkının idare ve yatırımcı şirket tarafından etkisizleştirilmesi ve itirazların dikkate alınmaması yönünden protesto edilirken, 2009/7 Genelgesi ile halkın katılımı tamamen ortadan kaldırılmaktadır.

2009/7 Genelgesi'yle, davalı yatırımcı şirket, henüz dava süreci dahi sona ermeden, mahkemece verilen yürütmenin durdurulması kararı neticesinde düzelttiği dosyasıyla yeniden Bakanlığa başvuru yapıp, henüz açılan ilk dava dahi sonuçlanmadan yeni bir ÇED Olumlu kararı alabilmektedir. Bu yönüyle 2009/7 Genelgesi, sadece ÇED süreçlerine halkın katılımına engel olmakla kalmayıp, mahkeme kararı ile iptal edilen/durdurulan bir projeye idari bir işlemle yeniden izin vererek mahkeme kararlarının uygulanmasına da engel olmaktadır. Bu sebeple 2009/7 Genelgesi halkın yargıya erişimini ve hukuk devleti denetimini etkisizleştiren bir fonksiyona da sahiptir.

4. 2009/7 GENELGESİ'NİN İPTALİ İÇİN YARGISAL BAŞVURU

2009 yılının dokuzuncu ayında çıkan Genelge'nin etkileri ve kullanımının yarattığı sonuçlar yıllar içinde belirginleşmiştir. Aralarında Türk Tabipleri Birliği, TMMOB Çevre, Peyzaj, Kimya, Ziraat ve Metalurji Mühendisleri Odalarının da bulunduğu davacılar, 2009/7 Genelgesi'nin yargıya erişimi ve hukuk devleti denetimini etkisizleştiren, uygulamada halk ve savunucular için oldukça büyük problem yaratan fonksiyonundan dolayı 2015 yılında bir başka ÇED Olumlu kararının dayanağını oluşturduğu gerekçesiyle Genelge'nin iptali için Danıştay'da dava açmıştır.

Danıştay 14. Dairesi'nde 2015/735 E. ve 2016/6404 K. numarasıyla görülen davada, davacılar, Genelge'nin ÇED Yönetmeliği'nin etkinliğini kaybetmesine yol açtığı, mahkemelerin yürütmeyi durdurma ve iptal kararlarından sonra revize edilen ÇED raporlarının yeniden halkın görüşüne sunulmasını ve HKT'nin yapılması olanağını ortadan kaldırdığını ileri sürerek, mahkemelerin iptal kararından sonra bu Genelge kapsamında verilen ÇED kararları ile mevzuat değişikliklerini dikkate almadan işlem yapılmasına izin veren Genelge'nin iptalini istemişlerdir.

Dosyada Danıştay Tetkik Hakimi, günümüzde doğa ve çevre savunucularının başına dert olan Genelge'nin ikinci kısmıyla ilgili "Çevresel Etki Değerlendirmesi raporunun, Mah-

keme kararında belirtilen gerekçe doğrultusunda eksik ve yetersiz kısımlarının yeniden düzenlenerek hazırlık işlemine hukukilik kazandırılmasına ve bu hazırlık işlemine dayanılarak yeni bir ÇED Olumlu veya ÇED Olumsuz kararı verilmesine ilişkin Genelgenin ikinci kısmında hukuka aykırılık bulunmamıştır.” görüşünü öne sürmüştür.

Yine Danıştay savcısı “Çevresel Etki Değerlendirmesi raporunun mahkeme kararında belirtilen gerekçe doğrultusunda eksik ve yetersiz kısımlarının yeniden düzenlenerek hazırlık işlemine hukukilik kazandırılmasında ve bu hazırlık işlemine dayanılarak yeni bir ÇED Olumlu veya ÇED Olumsuz kararı verilmesine ilişkin Genelgenin ikinci kısmında 2872 sayılı Çevre Kanunu’na ve ilgili yönetmeliklere aykırı bir yön görülmüştür.” şeklinde görüş vermiştir.

Sonuç olarak Danıştay, 2009/7 sayılı Genelge’nin idarenin mevzuat uygulamasına açıklık getiren, uygulamada karşılaşılan eksiklik ve aksaklıkları giderme yollarını gösteren bir fonksiyonu olduğu gerekçesiyle Genelge’de hukuka aykırılık bulunmadığını ifade ederek, iptal davasını 09.11.2016 tarihinde reddetmiştir.¹²

Danıştay, Genelge’nin, idarenin mevzuat uygulamasına açıklık getiren, eksiklik ve aksaklıkların giderilme yollarını gösterdiğini ifade etse de Genelge’ye dayalı fiili uygulama ve Bakanlık kararlarıyla, ÇED sürecinin asıl, Genelge’ye başvuru yolunun istisnai olduğunu göz ardı edilmiş, içinde bulunduğumuz Genelge’ye dayalı kararlar süreci olağan hâle getirilmiştir.

Bu durum yalnızca halkın katılımını ortadan kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda adil yargılanma, adalete erişim ve yüksek yargı giderleriyle mülkiyet haklarını riske atmış, hukuki denetimi etkisizleştirip, işlevsizleştirmiştir. Üstelik bu etkisizleşme yalnızca yazıda kalmamaktadır.

5. GENELGE’NİN YARATTIĞI HAK İHLALLERİNE DAİR DAVA ÖRNEKLERİ

Genelge’nin, halkın karar alma süreçlerine katılımını ve yargı kararlarını nasıl etkisizleştirdiğini, farklı bölgelerdeki üç dava örneği üzerinden aktaracağız.

---

12 Danıştay 14. Dairesi, 2015/735 E. ve 2016/6404 K. 09.11.2016 T.

a. Karaburun Rüzgâr Enerji Santrali Projesi

Bu davalardan ilki İzmir'in Karaburun ilçesinde yıllardır süren ve adeta iklim değişikliğinde bir "maladaptasyon örneği" hâline gelen, Karaburun Rüzgâr Enerji Santrali Projesi isimli bir "yenilenebilir enerji" projesine ilişkindir. Bölgede yaygınlaşan Rüzgâr Enerji Santrallerinin yarattığı çevre sorunlarıyla halk 2012 yılından beri mücadele etmektedir. Bu bölgede 2014 yılından beri devam eden dava süreçleri bulunmaktadır.¹³

Bu çalışmada ele alacağımız yargılama süreçleri ise "Karaburun Rüzgâr Enerji Santrali Kapasite Artışı" projesine ilişkin olarak birbiri ardına verilen ÇED Olumlu kararlarının iptaline ilişkin davalardır.

Karaburun-1: Bu projeye ait davalardan ilki, 05.11.2015 tarih ve 4022 sayılı ÇED Olumlu kararının iptali için 04.12.2015 tarihinde İzmir 6. İdare Mahkemesi'nde 2015/481 Esas numarasıyla açılmıştır.

Bu davada davacılar; projede bölgedeki diğer türbinlerle birlikte kümülatif etki değerlendirmesi yapılmadığını, bölgede hiçbir çevresel ve sosyal etki değerlendirmesi yapılmadan verilen izinlerle türbinler, enerji iletim hatları, şalt merkezleri ile birlikte bölgenin adeta enerji üretim sahasına dönüştürüleceğini, doğal sit alanlarının, ormanların, meralarının, tarım alanları ve köylerin ekolojik ve ekonomik değerlerinin tamamen yok olacağını, ÇED Olumlu kararının halkın ihtiyaçları yok sayılarak alındığını, ÇED raporunda ekonomik ve sosyal yaşamın hiçe sayıldığını, yerel halkın ekonomik ve sosyal varlığını sürdürülebilirliğinin dikkate alınmadığını, proje sahasının mera, tarım, orman ve zeytinlik sahalar üzerinde kurulmak istendiğini, proje sahasının bir kısmının birinci derecede doğal sit alanı üzerinde bulunduğunu, projenin yaşam alanlarına yakınlığı sebebiyle insan ve çevre sağlığı üzerinde olumsuz etkiler bırakabileceğini öne sürmüşlerdir.

İzmir 6. İdare Mahkemesi, 15.12.2016 tarihinde ÇED Olumlu kararının iptaline karar vermiştir.¹⁴ Davalı Bakanlığın dosyayı temyize götürmesi sonucunda dava, 15.11.2018 tarihinde iptal kararının onanması ile sonuçlanmıştır.

Karaburun-2: İlk dava süreci kesinleşmeden, 15.12.2016 tarihinde alınan ilk iptal ka-

13 Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi sahibi olmak isteyenler için: İklim Değişikliği ile Mücadelede Bir Uyumsuzluk Deneyimi: "Karaburun Yarımadası Rüzgâr Enerji Santralleri", Raportör: Cem Altıparmak, https://altiparmakhukuk.org/public/back_end/filemanager/uploads/Karaburun%20RES%20Rapor.pdf

14 İzmir 6. İdare Mahkemesi 2015/481 E. 2016/1137 K. 15.12.2016 T.

rarının ardından 2009/7 Genelgesi kapsamında yatırımcı şirket tarafından yeniden ÇED başvurusu yapılmıştır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı aynı proje hakkında 18.04.2017 tarih ve 4607 sayılı ÇED Olumlu kararını vermiştir.

Bunun üzerine davacılar, aynı proje için yeniden verilen ÇED Olumlu kararının bir kez daha iptali için, 17.05.2017 tarihinde İzmir 4. İdare Mahkemesi'nde 2017/888 Esas sayılı davayı açmışlardır. Bu sırada bu dava da devam ederken proje sahibi yeniden ÇED başvurusunda bulunup bu kez 27.02.2018 tarih ve 4985 sayılı ÇED Olumlu kararını almıştır. Bunun üzerine Mahkeme, 19.04.2018 tarihinde yeni alınan ÇED Olumlu kararı sebebiyle davanın konusuz kaldığına, dosya hakkında karar verilmesine gerek olmadığına dair karar vermiş, bu dava süreci de bu şekilde sonuçlanmıştır.¹⁵

Karaburun-3: Bu gelişme üzerine Karaburunlu davacılar, aynı proje için 2009/7 Genelgesi kapsamında ikinci kez verilen 27.02.2018 tarih ve 4985 sayılı ÇED Olumlu kararının iptali için üçüncü kez dava açmak zorunda kalmışlardır. Bu iptali davası, 29.03.2018 tarihinde İzmir 3. İdare Mahkemesi'nde açılmıştır. Mahkeme, 17.07.2019 tarihinde verdiği kararı ile Bakanlığın verdiği ÇED Olumlu kararını bir kez daha iptal etmiştir.¹⁶

Karaburun-4: Bu iptal kararı sonrasında Bakanlık, iptal kararından sadece üç ay sonra, proje sahibi şirketin 2009/7 Genelgesi kapsamındaki ÇED başvurusunu bir kez daha kabul ederek, 04.10.2019 tarihinde aynı proje için dördüncü kez ÇED Olumlu kararı verilmiştir.

Görüleceği üzere, aynı proje için 2015 yılından 2019 yılına kadar üç ayrı dava açılmış, açılan davalar daha kesinleşmeden, 2009/7 Genelgesi kapsamında Bakanlıkça ardı ardına verilen ÇED Olumlu kararları sebebiyle tekrar tekrar dava açmak mecburiyetine kalan Karaburunlu davacılar, her bir davada dava masraflarına ve yüksek bilirkişi giderlerine katlanmak zorunda kalmışlardır. Davacılar, tüm davaları kazanmalarına karşın Bakanlıkça aynı proje için tekrar tekrar 2009/7 Genelgesi kapsamında verilen yeni ÇED Olumlu kararları sebebiyle yargısal karara ulaşma çabalarının sonuçsuz ve etkisiz kaldığı görmüşler, aynı projeye dördüncü kez dava açmayıp, adalete erişim ve gerekçeli karar haklarının 2009/7 Genelgesi yoluyla sürekli olarak ihlal edilmesi yüzünden Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapmışlardır. Anayasa Mahkemesi'ndeki süreç bu tebliğin yayımlandığı tarihte sonuçlanmamıştır.

---

15 İzmir 4. İdare Mahkemesi 2017/888 E. 2018/469 K. 19.04.2018 T.

16 İzmir 3. İdare Mahkemesi 2018/491 E. 2019/1000 K. 17.07.2019 T.

b. Jeotermal Enerji Santrali ve Yardımcı Kaynak Tesisleri Projesi

Bu konuda ele alacağımız ikinci örnek ise yine İzmir’de, Seferihisar İlçesinin Orhanlı Köyünü ilgilendiren bir başka “yenilenebilir enerji” projesi ile ilgilidir. Dava, Jeotermal, rüzgâr ve güneş enerji santralleri için verilen 29.06.2022 tarih ve 6720 sayılı ÇED Olumlu kararının iptali için açılmıştır.

Doğa Derneği, Orhanlı köy dernekleri, köy kooperatifleri ve bölgede yaşayan köylülerden oluşan 98 kişi, İzmir 3. İdare Mahkemesi’nde 2022/2121 E. sayılı iptal davasını açmışlardır.

Davaya konu olan alan tarımsal açıdan oldukça verimli olan, kadim üretim havzası niteliğindeki,¹⁷ Orhanlı Vadisi’dir. Bölge halkı geçimini zeytincilik, arıcılık, hayvancılık, organik tarım gibi faaliyetlerle sağlamaktadır. Bölge halkı daha önce de aynı yerde yapılmak istenen enerji santrallerine karşı dava açmıştır. Zeytinliklerini, ormanlarını, tarım arazilerini ve su kaynaklarını korumak istemektedirler. Bölgede farklı yatırımcı şirketlere karşı farklı dava süreçleri 2016 yılından beri devam etmektedir.

Açılan davada, mahkeme 10.04.2023 tarihinde yürütmenin durdurulması kararı vermiştir.¹⁸ Bu kararın hemen akabinde yatırımcı şirket 2009/7 Genelgesi’ne dayanarak yeniden ÇED başvurusunda bulunmuştur.

Bakanlık, 28.09.2023 tarih ve 7293 karar sayılı işlem ile aynı proje hakkında bir kez daha ÇED Olumlu kararı vermiştir. Bu karar üzerine davacılar bir kez daha dava açmak zorunda kalmışlardır. 25.10.2023 tarihinde İzmir 3.İdare Mahkemesi’nin 2023/1620 E. sayılı dosyasında açılan dava hâlen bu tebliğin yayımlandığı tarihte devam etmektedir.

Bu esnada, açılan ilk davada mahkeme 11.07.2023 tarih ve 2023/1224 K. sayılı kararıyla birinci ÇED Olumlu kararını iptaline karar vermiştir.¹⁹

---

17 İnsanın, ekosistemin içinde, doğaya ve çevresine zarar vermeden gıda ve diğer ihtiyaçlarını giderdiği havzalar kadim üretim havzalarıdır. Kadim Üretim Havzaları; el emeğine dayalı işleme teknikleri, derleyici- toplayıcılığın devam ettiği ve kendine yeten havza yönetimi ile karakteristik özelliklere sahiptir. Bu alanların kullanımı ve ürün üretimi için temel kriterler belirlenmiştir. Havzanın doğal ekosistemini değiştirmeyen üretim tekniklerinin uygulanması, Üretimin yıl içinde ardışık olarak ve/veya yıllar içinde değişecek şekilde yapılması, Havzanın zengin biyoçeşitliliğe sahip olması, Bölge halkının havzadaki üretim devamlılığını sağlayacak refaha sahip olması gibi kriterlere sahiptir. Kadim Üretim Havzaları, <https://dogadernegi.org/kuh/> (Erişim Tarihi: 14.01.2024)

18 İzmir 3. İdare Mahkemesi 2022/2121 E. 10.04.2023 T. YD Kabul Kararı

19 İzmir 3. İdare Mahkemesi 2022/2121 E. 2023/1224 K. 11.07.2023 T.

Görüleceği üzere ilk davada ÇED Olumlu kararı henüz iptal edilmişken, hatta yalnızca yürütmenin durdurulması kararı verilmişken, yatırımcı şirket 2009/7 Genelgesi'ne dayanarak yeniden ÇED başvurusu yaparak yeni bir ÇED Olumlu kararı almış ve böylece ilk davada mahkemenin verdiği iptal kararını etkisizleştirmiştir. Mahkeme kararının uygulanabilir bir işlevi kalmamıştır.

c. Hukuka Giriş: Danıştay 4. Dairesi'nin 2023/11967 E. 2023/6518 K. 23.11.2023 Kararı

Hukuka Giriş kısmında ele alacağımız üçüncü karar Diyarbakır 3. İdare Mahkemesi'nin 31.03.2023 tarih ve 2022/1529 E. 2023/311 K. sayılı kararının temyiz başvurusunun incelenmesine ilişkindir.

İlk derece mahkemesi olarak Diyarbakır 3. İdare Mahkemesi, Diyarbakır'ın Kulp ilçesi ile Batman'ın Sason ilçesi sınırları içinde kalan Metin HES (Kayser Barajı), Malzeme Ocakları, Kıрма Eleme Tesisi ve Beton Santrali projesinin 13.02.2014 tarihli ve 3358 sayılı ÇED Olumlu kararını incelemiş ve Çevre Kanunu, ÇED Yönetmeliği, kamu yararı, ekoloji ve sürdürülebilirlik gibi farklı açılardan problemliliğini tespit ederek söz konusu ÇED Olumlu kararını iptal etmiştir.²⁰

Verilen bu iptal kararı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından temyiz edilmiş, söz konusu temyiz dosyasında Danıştay 4. Dairesi iptal kararını aşağıdaki gibi özetlemiştir: “...Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Olumlu” kararının 2872 sayılı Çevre Kanunu'na, bu Kanuna dayanılarak hazırlanan ÇED Yönetmeliği'ne uygun olmadığı gibi kamu yararı, ekoloji ve sürdürülebilirlik açısından da yerinde olmadığı, ihtiva ettiği taahhütleri ve tespitleri dava konusu alanı temsilden uzak ve yetersiz olduğu anlaşılan ÇED Raporu esas alınmak suretiyle Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirilmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü'nce verilen 13/02/2014 tarih ve 3358 sayılı “Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Olumlu” kararında hukuka ve mevzuata uyarlık bulunmadığı sonuç ve kanaatine varılmıştır.”²¹

Temyiz süreci devam ederken yatırımcı firma 2009/7 Genelgesi'ne dayanarak Bakanlığa yeniden başvuruda bulunmuştur. Bu başvurusu sonucunda da Bakanlıkça 28.08.2023 tarihli yeni bir ÇED Olumlu kararı verilmiştir. Bu ÇED Olumlu kararının iptali için de Diyarbakır

20 Diyarbakır 3. İdare Mahkemesi 2022/1529 E. 2023/311 K. 31.03.2023 T.

21 Danıştay 4. Dairesi 2023/11967 E. 2023/6518 K.

İdare Mahkemelerinde birden fazla dava açılmıştır. Bu davalar bu tebliğin yazım tarihinde devam etmektedirler.

Danıştay 4. Dairesi, ilk davanın temyiz incelemesinde “Uyuşmazlıkta; her ne kadar İdare Mahkemesince dava dosyasındaki bilgi ve belgeler ile mahallinde yaptırılan keşif ve bilirkişi incelemesi sonucunda düzenlenen bilirkişi raporu birlikte değerlendirilmek suretiyle dava konusu işlemin iptaline karar verilmiş ise de, söz konusu projeye ilgili 28/08/2023 tarih ve 7222 sayılı yeni bir “Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Olumlu” kararının verilmesiyle, aynı projeye ilgili iki farklı “ÇED Olumlu” kararının birlikte uygulanma olanağının bulunmadığı dikkate alındığında, davalı idarece, dava konusu “ÇED Olumlu” kararının zımni olarak geri alındığının kabulü gerekmekte olup, bakılmakta olan davanın konusunun kalmadığı”²² sonucuna ulaşmıştır.

Bahsi geçen karara Dairenin iki üyesi bu karara muhalif kalarak karşı oy yazmışlardır. Bu başlığa adını veren ve adeta hukuka giriş dersi niteliğindeki bu karşı oy yazısında şöyle denilmektedir:

“İdari işlemlerin hukuka aykırı oldukları iddiasıyla açılan iptal davalarında, dava konusu işlemin, tesis edildiği tarih itibarıyla ve tesis edildiği dönemde yürürlükte bulunan mevzuat hükümleri çerçevesinde hukuka uygunluk denetimi yapılarak hukuka aykırı idari işlemin hukuksal geçerliliğine son verilmesi, hukuk düzeninde hukuka aykırı işlemlerin bulunmamasının sağlanarak hukuk devletini korunması amaçlanmaktadır.

İdare hukuku ilkelerine göre, iptal kararları, iptali istenilen işlemi, tesis edildiği tarih itibarıyla ortadan kaldırarak, işlemin tesisinden önceki hukuki durumun geri gelmesini sağlar... Mahkemece hukuka aykırılığı tespit edilen dava konusu işlemin tesis edildiği tarih itibarıyla hukuka uygun olup olmadığı incelenmek suretiyle Mahkeme kararında hukuki isabet bulunup bulunmadığı hakkında bir karar verilmesi gerektiği oyu ile dava konusu işlemin iptaline ilişkin temyize konu İdare Mahkemesi kararının bozularak, karar verilmesine yer olmadığı yolunda verilen çoğunluk kararına katılmıyoruz.”

Bu dava örneğimizde görebildiğimiz gibi Danıştay’ın bu temyiz kararı kendi içinde pek çok sorunu barındırıyor ve oldukça tehlikeli bir içtihat oluşturma potansiyeline sahip. Hâlihazırda dava masrafları ve uzun süren yargılama süreçleri sonucunda elde edilen kararlar dahi 2009/7 Genelgesi yüzünden uygulanamıyorken, Danıştay’ın bu temyiz kararı, sadece

22 Bu kararın altında mahkeme üyelerinin 5’inden 3’ünün imzası bulunuyor.

mahkeme kararlarını değil, bütün bir yargılama sürecini tamamen ortadan kaldırıyor, yok hükmüne getiriyor. Bu hâliyle Danıştay kararı, 2009/7 Genelgesi'nin hukuki sınırlarının muğlaklığı yüzünden yargı süreçlerinin sadece Bakanlık idari işlemleri eliyle değil Yüksek Yargı eliyle de etkisizleştirilebileceğinin, adalete erişim, mülkiyet hakkı, adil yargılanma hakkı gibi pek çok hakkın Yüksek Yargı eliyle ihlal edilebileceğinin ve hukuk devletinin temelini sarsabileceğinin en kötü örneklerinden birini sunuyor.

6. SONUÇ

Yukarıda açıklanan örneklerde de görüleceği gibi sorun yalnızca İzmir'e ya da Diyarbakır'a özgü değildir. Türkiye'nin her bölgesinde, benzer dava süreçleri yaşanmakta, 2009/7 Genelgesi kapsamında Bakanlıkça aynı projelerle ilgili olarak ardi ardına verilen ÇED kararlarıyla halkın katılımı zorlaştırılmakta, hatta katılımın tamamen önüne geçilmektedir.

İlk defa 1993 yılında yayınlanan ÇED Yönetmeliği 2023 yılına kadar sekiz defa yeniden yayınlanmış, yürürlükteki yönetmelikler ise şimdiye kadar 16 kez değiştirilmiştir. 2009 yılının temmuz ayında çıkarılan 2009/7 Genelgesi'nin, günümüze kadar yürürlükte kalması dikkat çekicidir. Mevzuattaki ÇED yönetmeliklerinin çok sık değişmesine rağmen, ÇED Yönetmeliği'nin, Çevre Kanunu'nun ve hatta Anayasa'nın etrafından dolanmaya olanak sağlayan bu Genelge yıllardır yürürlüktedir ve aktif olarak da kullanılmaktadır.

2009/7 Genelgesi sayesinde yatırımcı şirket, henüz dava süreci dahi sona ermeden, Bakanlığa başvuru yapıp, henüz açılan ilk dava dahi sonuçlanmadan yeni bir ÇED Olumlu kararı alabilmektedir. Bu yönüyle 2009/7 Genelgesi, sadece ÇED süreçlerine halkın katılımına engel olmakla kalmayıp, mahkeme kararı ile iptal edilen/durdurulan bir projeye yeniden izin vererek, Mahkeme kararlarının uygulanmasına da engel olmaktadır. Üstelik karşımıza çıkan son kararlarda da gözükmemektedir ki uygulamada mahkemelerin de kafasını karıştırmaktadır. Bu sebeple 2009/7 Genelgesi halkın yargıya erişimini ve hukuk devleti denetimini etkisizleştiren bir fonksiyona da sahiptir.

Bu özelliği sebebiyle, yargı kararlarının idari işlemlerle etkisizleştirilmesi sonucunu da doğuran Genelge, idarenin yargı alanına yönelik hukuk dışı müdahalesinin bir aracı olarak aslında bir anayasal fonksiyon gaspı yaratır.

2009/7 Genelgesi günümüzde halkın çevresel konularda bilgiye erişmesi, kararlara katılımı ve yargıya başvuru hakkı önünde ciddi bir engeldir. Genelge yalnızca ÇED sürecinde

halkın katılımını önlemekle kalmamakta, adalete erişim mekanizmasının altını oymakta, hukuki denetim mekanizmalarını etkisizleştirmektedir. Hâlihazırda artan yargılama giderleri ve uzun süren yargılama süreçleri halkın önünde mahkemeye başvuru, yargıya ve adalete erişim engeli olarak durmaktayken, daha bir dava süreci sona ermeden 2009/7 Genelgesi kapsamında yapılan “yeni, güncellenmiş ve iyileştirilmiş proje” başvuru dosyaları ve kolaylıkla verilen ÇED Olumlu kararları yüzünden halkın mücadele ve dayanışma ruhunun ve adalete olan inancının zedelendiği tartışmasızdır. Bu hâliyle 2009/7 Genelgesi çevre mücadelesinde yer alan halkı yıldırma politikasının bir aracı olarak kullanılmaktadır.

Çevre adaleti arayışının farklı
hukuki araçları ve yeni ufuklar

TÜRKİYE'DE
İKLİM DAVASI ÖRNEĞİ:
MARMARA GÖLÜ
BALIKÇILARININ
HUKUK MÜCADELESİ
ÖZLEM ALTIPARMAK¹

1. GİRİŞ

İklim değışikliği, mevcut ve gelecek nesiller için yıkıcı sonuçları olan inkâr edilemez bir küresel kriz hâline gelmiştir. Hükümetlerin ve şirketlerin yetersiz eylemleri ve eylemsizlikleri karşısında bireyler, topluluklar ve sivil toplum kuruluşları giderek artan şekilde adalet arayışına girerek mahkemelere ve yarı yargısal nitelikteki mercilere başvurmuştur. İklimle ilgili eylem veya hesap verebilirliğin hukuksal girişimi olan iklim davaları, iklim değışikliğine karşı mücadelede uluslararası alanda güçlü bir araç olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin ilk iklim davası olarak bilinen "Marmara Gölü Davası" hem yargısal hem de yarı yargısal yolların birlikte kullanıldığı, sulak alanların karbon yutak alanı olarak iklim değışikliğindeki rolü üzerinden kurgulanmış bir iklim yargılamasıdır. 2022 yılında Manisa 1. İdare Mahkemesi'nde görülen bir dava ile başlayan hukuki süreç, bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Davanın iklim değışikliği alanında açılan stratejik öneme sahip bir dava olarak kurgulanmasının ve iklim davası olarak nitelendirilmesin gerekçeleri sunulmaktadır.

2. İKLİM DAVASI VE STRATEJİK YARGILAMA

İklim davalarının literatürde genel kabul görmüş tek bir tanımı bulunmamaktadır. Türk hukuk sistemi içinde tespit davası veya ifa davası gibi yasa tarafından tanımlanmış nitelikte bir dava çeşidi de değildir. İklim davaları, en genel ifadeyle hükümetleri ve şirketleri iklim değışikliğiyle mücadeleye aykırı politikaları, kararları veya ataletleri nedeniyle sorumlu tutmak ve hesap vermelerini sağlamak üzere açılan, stratejik öneme sahip davalardır. İklim davası veya iklim yargılaması bu nitelikteki davalara genel olarak verilen bir isimdir. İklim yargılamaları, yargısal veya yarı yargısal merciler önüne getirilen, esası, iklim değışikliği bilimi, politikası veya hukukuna dair olan yargılamaları kapsar. Bu konuda oluşturulmuş uluslararası veri tabanları bulunmaktadır ve bunlardan en bilineni Colombia Üniversitesi çatısı altında Sabin Center for Climate Change Law tarafından oluşturulmuş veri tabanıdır.²

1 Özlem Altıparmak 1998'de Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Uzun yıllar insan hakları alanında Raoul Wallenberg İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk Enstitüsü, Uluslararası Ceza Divanı Türkiye Koalisyonu ve Af Örgütü gibi kurumlarda çalıştı. 2017'den bu yana da Doğa Derneği, Hukuk Doğa Toplum Vakfı ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi İklim ve Ekokırım Hukuk kliniği gibi yapılarda doğa hakkı ve iklim adaleti odaklı çalışmalar yürütüyor.

2 Bkz. Sabin Center for Climate Change Law, <https://climate.law.columbia.edu/>

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), küresel iklim değişikliği davalarına ilişkin ilk araştırmasını 2017 yılında, ikinci bölümünü ise 2020 yılında yayımlamıştır. Bu raporlar önemli gelişmeleri tespit etmiş, önemli davaların profilini çıkarmış, o zamanki ve yeni ortaya çıkan eğilimleri tanımlamış ve iklim değişikliği davalarındaki kritik hukuki konuları özetlemiştir. Yeni yayımlanan 2023 Dava Raporu, iklim davalarına ilişkin küresel araştırmanın üçüncü bölümünü temsil etmektedir.³ Rapor, 2020-2022 döneminde bekleyen davaları, kararları ve eğilimleri ve Sabın Center'ın Küresel İklim Davaları Emsal Değerlendirme Ağ'ını başlatmasının bir parçası olarak Sabın İklim Değişikliği Hukuku Merkezi tarafından tutulan İklim Değişikliği Davaları veri tabanlarına eklenen davaları analiz etmiştir.

Bu rapor, Sabın Center tarafından İklim Değişikliği Davaları veri tabanlarının geliştirilmesi ve sürdürülmesinde kullanılan "iklim değişikliği davaları" tanımını takip etmektedir. Bu tanıma göre, iklim değişikliği davaları, iklim değişikliğinin azaltılması, adaptasyonu veya iklim değişikliği bilimi ile ilgili önemli hukuk veya gerçek konularını gündeme getiren davaları içermektedir. Bu tür davalar bir dizi idari, adli ve diğer yargı organları önünde açılmaktadır. Marmara Gölü Davası Sabın Center for Climate Change Law tarafından iklim davalarına ilişkin tutulan veri tabanında yer almıştır.⁴

İklim değişikliğinin etkileri gün geçtikçe artan şekilde hissedilmekte ve bu etkilerin nedenleri bilimsel raporlarla ortaya konulmaktadır. Bu raporlarda iklim değişikliğinde insan faaliyetlerinin etkisi öne çıkmakta, hükümetlerin ve şirketlerin bu konudaki sorumlulukları artık yadsınamaz bir gerçek olarak kabul edilmektedir. İklim değişikliğinde ortaya çıkan zarar, failler ve eylemleri açısından illiyet bağının bilimsel temelde kuruluyor olması, iklim davalarının sayısının tüm dünyada gittikçe artmasına sebep olmaktadır. Bu davaların açılmasında iklim müzakerelerinden bir türlü bağlayıcı sonuç alınamaması ve hükümetlerin iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum konusunda eyleme geçmedeki isteksizlikleri etkili olmaktadır. Bu davalar genellikle hükümetlere karşı açılmaktaysa da sera gazı salımında büyük pay sahibi olan şirketlere karşı açılmış davalar da mevcuttur.

Literatürde iklim değişikliği davaları genel olarak iki türdedir. Birincisi hükümetlere açılan davalar olup, genel olarak hükümetlerin iklim değişikliğine ilişkin politikalarını sorgulamayı amaçlar. Diğeri ise iklim değişikliği sorunundan yola çıkarak tek bir projeye açılan davalardır ve bu davaların etkisinin daha fazla olacağı açıktır. Çünkü ilk tür davaları

3 United Nations Environment Programme. (2023). *Global Climate Litigation Report 2023 Status Review*.

4 Bkz. Climate Change Litigation Databases, <https://climatecasechart.com/non-us-case/ss-golmarmara-ve-cevresli-su-urunleri-kooperatifi-v-republic-of-turkiye-ministry-of-agriculture-and-forestry-manisa-directorate-of-provincial-agriculture-and-forestry/>

yargı mercileri önüne götürebilmek ve mahkemelerin bu davaları görebilmesini talep etmek, birçok hukuk sisteminde mümkün değildir.⁵

İklim davalarının bir bölümü stratejik davalar veya stratejik yargılama olarak da adlandırılmaktadır. Buradaki “stratejik” dava nitelemesi aslında iklim değişikliğiyle hukuki ve yargısal yollardan mücadeleyi iklim hareketi içerisinde kullanma stratejisini vurgular. Davanın stratejik niteliği sadece konusundan değil, aynı zamanda toplumsal boyutundan da kaynaklanır. Stratejik davalar iklim politikasının bütünsel olarak sorgulandığı davalarla sınırlı değildir; önemli projelere ilişkin davalar da stratejik iklim davaları kapsamında değerlendirilebilmektedir.⁶

Stratejik yargılama; hukuk sistemi, hukuk uygulaması ya da kamu bilincinde önemli değişiklikler yaratabilecek nitelikteki davalar için kullanılmaktadır. Bu davalarda bireysel dava açılmakta ise de toplumsal bir dönüşüm hedeflenir. Bu davalar olumlu bir sonuç almak amacıyla açılır ancak bazı davalarda olumsuz görünen bir sonuç dahi stratejik davalamanın amacının gerçekleşmesinin aracı olabilir. Bazı durumlarda açılan dava bir konunun gündeme taşınması ve tartışılmasını sağlamak için bir araç niteliğinde olabilir veya politik olarak sonuçlara yol açabilir.⁷

Stratejik davalama 1950’ler ve 1960’larda Amerika Birleşik Devletleri’ndeki sivil haklar hareketi tarafından, hukuki reformları gerçekleştirerek ayrımcılığa karşı çıkmak için kullanılmaya başlamıştır. Uzun vadeli hedeflere ulaşmak için davalamanın önemini kabul eden avukatlar ve aktivistler, bu yöntemi aynı zamanda bir savunuculuk aracı olarak kullanmışlardır. Bu süreçte tek bir davacının doğrudan çıkarılarının üzerinden ilerlenerek genel menfaatlere ulaşmak için sivil toplum ve ilgili kurumların örgütlenmesi teşvik edildi. Bu yaklaşım o zamandan beri tüm dünyada yayılmaktadır.⁸

Stratejik dava ve başvurular Türkiye’de insan hakları hareketi içinde sivil toplum kuruluşları ve hukukçular tarafından tartışılan, bilinen ve kullanılan bir yöntemdir. Engelli hakları, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği, ifade özgürlüğü gibi konularda sivil toplum ve hukukçuların birlikte çalıştığı, kampanyalarla desteklenen ve yasa değişikliklerine yol

5 Gökalp Alica, S. (2020). İklim Değişikliği Davaları. *Türkiye Barolar Birliği Çevre ve Kent Hukuku Bülteni* içinde, s. 9-21.

6 Açımız, B. (2022). Devletin Yükümlülüklerine, Sorumluluğuna ve Yargıcın Yetkilerine Yaklaşımında Dönüştürücü Etkileri Bakımından Sistemik İklim Davaları. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* içinde, 19(2), s. 343-428.

7 Sever, D. (2018). *Kent ve Çevre Davalarında Stratejik Davalama Kılavuzu*. Ekoloji Kolektifi Derneği.

8 Roagna, I. ve Akçabay, F. (2022). *Türkiye’deki Hukukçular İçin Kadın Hakları Alanında Stratejik Davalama El Kitabı*. Avrupa Konseyi.

açan girişimler olmuştur. Örnek olarak kadının evlenmeden önceki soyadını kullanması, nüfus cüzdanlarında din hanesinin kaldırılması ve engelliler için erişim konusunda açılan dava ve başvurular verilebilir. İnsan hakları örgütleri tarafından stratejik davalama konusunda projeler ve eğitimler de daha eski tarihten itibaren düzenlenmeye başlamıştır.

Ancak iklim hareketi ve çevre mücadelesinde benzer bir durumdan bahsetmek mümkün değildir. Bunun bir nedeni çevre hukukuna dair çalışma ve sorunların proje bazında yürütülmesi ve kazanımların yerelde bir projeye karşı veya çevresel etki değerlendirme süreci gibi konular odağında çalışılıyor olmasıdır. Diğer bir neden iklim değişikliğinin bir insan hakları meselesi olarak henüz yaygın şekilde kabul edilmemiş olmasıdır. İklim değişikliği ve etkileri insan hakları ve insan hakları temelli çalışan örgütlerden ziyade çevre ve iklim örgütleri tarafından çalışılmaktadır. Dünyada da durum benzerlik arz etmektedir.

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu 28 Temmuz 2022 tarihinde temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkını bir insan hakkı olarak tanımış ve bu karar 161 lehte oyla kabul edilmiştir.⁹ 1940'lardan itibaren gelişen insan hakları ve hakların tanınma tarihleri düşünüldüğünde çevre hakkına dair küresel uzlaşa ve kabulün ne kadar geç olduğu görülebilir. İnsan haklarına dair bir diğer gelişme, BM nezdinde İklim Değişikliği Özel Raportörlüğünün 2021 yılında alınan bir BM kararıyla kurulmuş olması ve ilk raportörün 1 Mayıs 2022 tarihinde göreve başlamasıdır.¹⁰

BM nezdinde 2021 yılından itibaren yaşlılık, ifade özgürlüğü, çocuk hakları, göç alanında çalışan pek çok raportörün iklim değişikliğini insan hakları boyutuyla ele aldıkları raporlar ve katkı çağrılarının sayısında artış ve kesişimsel tematik alanlarda çeşitlilik gözlenmektedir. Bu durum iklim değişikliğinin insan hakları temelli çalışılmasına katkıda bulunmuş ve savunuculuk çalışmaları, stratejik yargılamaları ve iklim davalarını da etkilemiştir. "İklim değişikliği ile insan hakları arasındaki ilişki açık bir şekilde kabul edilmeye başlandıktan sonra devletlerin emisyon azaltım yükümlülüklerini yerine getirmemeleri hâlinde insan haklarını ihlal edebileceğine yönelik ulusal mahkemelerde davalar açılmaya başlandığı görülmektedir".¹¹

9 BM Genel Kurul Kararı Çevirisi: 'Temiz, Sağlıklı ve Sürdürülebilir Bir Çevre Hakkı', <https://altiparmakhukuk.org/blog/bm-genel-kurul-karari-cevirisi-temiz-saglikli-ve-surdurulebilir-bir-cevre-h-88>

10 Office of the High Commissioner for Human Rights. (2024). Special Rapporteur on climate change, <https://www.ohchr.org/en/specialprocedures/sr-climate-change>

11 Çakan, S. (2023). İklim Değişikliği ve Yaşam Hakkı: Urgenda Vakfı v. Hollanda Hükümeti Davası. *T.C. Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* içinde, (1), s. 19-44.

Azaltım ve uyum hedeflerindeki iyileşmeye ve gelecekte net sıfır emisyonu ulaşılmaya yönelik çok sayıda kurumsal taahhüde rağmen, uluslararası toplum Paris Anlaşması'nın amaç ve hedeflerine ulaşmaktan çok uzaktadır. Bu nedenle bireyler, çocuklar ve gençler, kadınlar ve insan hakları grupları, topluluklar, Yerli Halklar, sivil toplum kuruluşları ticari kuruluşlar ve ulusal ve alt ulusal hükümetler aleyhine, BM'nin özel prosedürleri ve tahkim mahkemeleri de dahil olmak üzere mahkemelere, hakem heyetlerine, yarı-yargısal organlara veya diğer yargısal organlara başvurarak iklim yasalarının uygulanmasını; yasa koyuculara, politika yapıcılara ve ticari işletmelere iklim taahhütlerinde daha iddialı olmaları için emir verilmesini; iklim değişikliğinden etkilenen insan hakları ve yükümlülüklerine ilişkin net tanımların oluşturulmasını ve iklim zararlarının tazminini talep etmektedirler.¹²

İklim davalarının ve stratejik yargılamaların bilinirliğinin artması ve sayısındaki artışın bir diğer nedeni iklim değişikliği konusunda artan kamuoyu bilinci ve endişesidir. Bu durum iklim eylemi konusunda âtıl kalan aktörlere karşı başlatılan yasal işlemlere destek sağlamaktadır. Buna ek olarak yüksek profilli iklim davaları medyanın ilgisini çekmekte ve kamuoyunda tartışma yaratarak politika yapıcılar, uygulayıcılar ve işletmeler üzerinde iklim hedeflerine uyum sağlamaları için baskı oluşturmaktadır.

3. MARMARA GÖLÜ BALIKÇILARININ DAVASI

S.S. Gölarmara ve Çevresi Su Ürünleri Kooperatifi'ne vekaleten açılan ve iklim davası olarak anılan Marmara Gölü Balıkçıları Davası'nın hukuki süreci Ocak 2022'de başlamıştır. Altıparmak Hukuk Bürosu tarafından pro bono (toplum yararına hukuk hizmeti) olarak üstlenilip takip edilen hukuki süreç Doğa Derneği'nin desteğiyle başlamış ve devam etmiştir.

Davada davacı olarak yer alan balıkçı kooperatifi S.S. Gölarmara ve Çevresi Su Ürünleri Kooperatifi ve üyeleri, geçimlerini Marmara Gölü sayesinde balıkçılıktan kazanmaktadır. Manisa İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (İdare) ile Kooperatif arasında, Marmara Gölü üzerindeki istihsal hakkının kooperatife kiraya verilmesine dair uzun yıllardan bu yana tekrarlanan kira sözleşmeleri mevcuttur. Son kira sözleşmesi 27.12.2019 tarihinde imzalanmıştır. Kira sözleşmesi uyarınca balıkçı kooperatifi gölü kiralayarak gölde balık tutma hakkı kazanmakta ve bunun karşılığında idareye kira ödemektedir. İdare tarafından koo-

12 Doğru, B. ve Gökalep Alica, S. (2019). İklim Mücadelesinde Ekonomik, Sosyal ve Ekolojik Adalet. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

peratife istihsal hakkı kiralanan Marmara Gölü, Tarım ve Orman Bakanlığı ile Devlet Su İşleri tarafından yürütülen hatalı uygulamalar ve iklim değişikliği ile mücadeleye, doğa ve çevre korumaya aykırı politikalar sebebiyle, idare eliyle kurutulmuştur. 2020 yılının başından beri gölde su bulunmadığı için kooperatif üyeleri, 2020 yılından beri balıkçılık yapamamış ve gelir elde edememişlerdir. Bu nedenle sözleşmelerini feshetmek isteyen kooperatife yasada böyle bir düzenleme yok diyerek ret yanıtı verilmiştir. Kooperatif kira borcunu ödeyemediği için, idare tarafından icra ve haciz işlemi başlatılmış ve Ocak 2022'de kuruyan Marmara Gölü'nün kira bedeli olarak kooperatife bir ödeme emri gönderilmiştir. Bu ödeme emri ile kooperatiften, 28.06.2020 - 28.10.2021 tarihleri arasındaki dönem için toplam 41.816,30.-TL su ürünleri kira bedeli talep edilmiştir. Kooperatifin dava tarihi itibarıyla kira, vergi, muhasebe gibi kalemlerden oluşan toplam 391.000.-TL borcu bulunmaktadır. Bu borcun 41.816,30.-TL'lik kısmı dava konusu kira bedeline ve gönderilen ödeme emrine ilişkindir.

Alanda aktif çalışma yürüten Doğa Derneği'nin desteği ile dava açmak isteyen kooperatif Altıparmak Hukuk Bürosu ile temasa geçmiştir ve hukuki süreç başlamıştır. Ödeme emrinin iptali olarak kurgulanan dava kamuoyuna duyurulmuş, davada hem hatalı su politikaları hem de sulak alanların iklim değişikliğinin etkilerinin azaltımındaki yutak alan rolü üzerinden hukuki argüman yürütülmüştür.

Öncelikle vurgulamak gerekir ki idarenin hatalı su politikaları ve iklim taahhütlerine aykırı işlem ve eylemleri nedeniyle kurutulmuş olmasına dayanarak davaya konu edilen Marmara Gölü, Ramsar Sözleşmesi kapsamında hazırlanan Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği'ne göre 2017 yılında Ulusal Öneme Haiz Sulak Alan olarak tescillenmiştir. Buna rağmen göl yıllar içerisinde adeta idare tarafından kurutulmuştur. 2011 yılında göl yüzey alanı yaklaşık 44 km² iken, 2019'da 31 km²'ye, 2020'de 10,7 km²'ye gerilemiştir. 2021'de ise göl yüzey alanı 0,8 km²'dir. 2011 yılından 2021 yılına kadar geçen 10 yıllık süreçte, yanlış planlama ve uygulamalar sebebiyle gölün yüzey alanının %98,18'lik bir kısmı yok olmuştur.

Gölün kurumasındaki en önemli neden, gölü besleyen yeraltı ve yerüstü sularının yanlış planlama sebebiyle azalması, 1998 yılında ÇED sürecinden geçmeden gölü besleyen ana kaynak üzerine inşa süreci başlayan Gördes Barajı'dır. Yapılan bu barajın su tutması gölü besleyen en önemli kanal olan Kumçayı Derivasyon Kanalı'ndan Marmara Gölü'ne su verilmesini engellemiştir. Barajın yapımına başlandığı dönemde ülkemizde Çevre Etki Değerlendirmesi (ÇED) mevzuatının henüz yerleşmemiş olması ve buna bağlı olarak can suyu bırakılması gerekliliğinin olmaması, Marmara Gölü'nün beslenmesini yasal açıdan savun-

masız bırakmıştır. Baraj 2016 yılında tam olarak hizmete alınmış ve su tutmaya başlamıştır. Ekosisteme zarar vereceği ve can suyu salınmazsa gölün kuruyacağı açık olan bu durumu gidermek amacıyla İdare tarafından hiçbir planlama ve düzenleme de yapılmamıştır. Tüm bunların dışında gölü besleyen diğer bir kanal olan Marmara Gölü besleme kanalındaki Ahmetli Regülatörü'nün de yüksek elektrik maliyeti nedeniyle çalıştırılmadığı, pompaların sökülerek götürüldüğü belirlenmiştir.

Dava tarihi itibarıyla göl kenarındaki Tekelioğlu, Haciveliler, Yeniköy, Pazarköy, Kemerdamları ve Kılcanlar mahallesi ile Gölarmara ilçe merkezinde toplamda 40 aile doğrudan balıkçılıkla geçimini sağladığı ve bir yerel ekonomik örgütlenme olan davacı S.S. Gölarmara ve Çevresi Su Ürünleri Kooperatifi toplam 163 üyeye sahip olduğu tespit edilmiştir. Dava tarihi itibarıyla diğer tespitler şu şekilde olmuştur. Kayıtlı 35 kayak üzerinde 105 üye balıkçılık yapmaktayken, kuruma nedeniyle balıkçılık tamamen bitmiştir. Yaklaşık 25 aile balıkçılık yanında tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadır. Sadece balıkçılıkla geçinen beş aile göç etmiştir. Diğer aileler tarım işçisi olarak hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadır.

Marmara Gölü'nün göz göre göre, akademik uyarılara ve bilimsel raporlara rağmen kurutulmuş olması dava dilekçesinde vurgulanmış ve iddialar akademik çalışmalarla desteklenmiştir. 2011 tarihli bir akademik çalışmada Marmara Gölü'nün kuruyor olmasına dair önemli bulgu ve uyarılar mevcuttur. "Marmara Gölü ve çevresinde sürdürülebilir olmayan tarım yöntemleri, su rejimine müdahaleler ve atıklar önemli tehditler olarak görülmektedir. Bu tehditleri ortadan kaldırmak ve alanı sulak alanların akılcı kullanımı prensipleri çerçevesinde yönetecek sistemli bir planlama maalesef gerçekleştirilememiştir. Dünyada özellikle 1960'lerden itibaren sulak alan algısında ve korunması konusunda oldukça önemli gelişmeler yaşanırken, Marmara Gölü bir sulak alanın nasıl yönetilmemesi gerektiğinin adeta örneği olmuştur."¹³

Bu konudaki bir diğer akademik çalışma 2019 yılında Hasibe Körbalta tarafından yapılmıştır. Yazara göre Marmara Gölü yüzyıllardır bölgesindeki toplumlara önemli bir su ve yaşam kaynağıdır. Sulak alan niteliğiyle biyolojik yaşam içerisinde pek çok türe ev sahipliği yapmakta ve yerli halka geçim kaynağı sağlamaktadır. Zaman içerisinde doğal ve yapay etmenlerle büyüme ve küçülme eğilimlerine girmiş göl, son yıllarda sadece küçülme eğilimiyle yok olma tehdidi yaşamaktadır. Bu olumsuz durum, sulak alan yapısına ve biyoçeşitliliğine zarar vermekte ve diğer yandan göl çevresindeki bölge halkının sosyal ve ekonomik

13 Arı, Y. ve Derinöz, B. (2011). Bir Sulak Alan Nasıl Yönetilmez? Kültürel Ekolojik Perspektif ile Marmara Gölü (Manisa) Örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi* içinde, 9(1), s. 41-60.

sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır. Yazarın çalışmasında Marmara Gölü sulak alanında yaşanan bu olumsuz durumun doğal ve beşeri nedenlere dayandığı tespit edilmiştir. Doğal nedenler arasında; bölgedeki yağışların zaman içerisinde azalma eğiliminde olurken, sıcaklıkların artma eğiliminde olması, bunların yanında bölge ikliminin yarı-nemli iklimden kurak iklime doğru değişim göstermesi sayılmıştır. Beşeri nedenlerin ise insan faaliyetleri sonucu gölün beslenmesini sağlayan yeraltı ve yerüstü sularının azalması ile bu suların kontrolsüz kullanımı olduğu söylenmiştir.¹⁴ Tüm bu çalışmalarla Marmara Gölü'nün uzun zamandır kurumakta olduğu, bu konuda akademik çalışmaların yapıldığı, sulak alanların korunmasının iklim değişikliğiyle mücadele, afet risk azaltma planlarının ayrılmaz bir parçası olduğu, kurumaya idarenin hatalı su politikalarının ve iklim değişikliğiyle mücadeleye aykırı eylemlerinin sebep olduğu tespit edilmiştir. Davadaki iddialar akademik raporlar ve yayınlarla delillendirilmiştir.

Davanın iklim davası olma niteliği sulak alanların önemli karbon yutak alanları olması özelliğinden kaynaklanmaktadır. İklim değişikliğiyle mücadele, iklim değişikliğinin etkilerini azaltma (*mitigation*) ve iklim değişikliğine uyumlanma (*adaptation*) olarak iki eksende gerçekleştirilir. Azaltım çoğu zaman sadece sera gazının azaltımı olarak düşünülmekte ise de bu düşünce hatalıdır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli tarafından hazırlanan terimler sözlüğünde “azaltım” kelimesi, parantez içinde “iklim değişikliğinin azaltımı” eklemesiyle birlikte tanımlanmıştır. Bu tanıma göre azaltım, “emisyonları azaltmaya veya sera gazlarının yutak alanlarını geliştirmeye yönelik bir insan müdahalesi” demektir.¹⁵

Marmara Gölü'nün de içinde bulunduğu, bol miktarda karbon depolayan önemli bir arazi kullanımı olan sulak alanlar, büyük karbon depolama kapasitesi nedeniyle küresel karbon döngüsünde önemli bir rol oynamaktadır. Karbonu yakalama ve depolamaya yönelik yüksek potansiyelleri nedeniyle iklim değişikliğinin hafifletilmesi ve CO2 yoğunluğunun azaltılması için hayati önem taşımaktadırlar. Ramsar Bilimsel ve Teknik İnceleme Paneli'ne göre, sulak alanlar gezegenin kara yüzeyinin yaklaşık %6-%9'unu kaplamaktadır ancak küresel karasal karbonun %35'ini depoladıkları tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, yoğun insan faaliyetleri ve iklim değişiklikleri nedeniyle, dünya çapındaki sulak alan ekosistemleri son birkaç on yılda çok fazla zarar görmüştür. Sulak alanların bozulması ve kaybı atmosfere sera gazı salımına yol açarak karbon depolama kaybına neden olmakta-

14 Körbalta, H. (2019). Marmara Gölü Neden Kuruyor?. *Kent Akademisi Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi* içinde, 12(3), s. 441-459.

15 IPCC. (2018). *Annex I: Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on Impacts of Global Warming of 1.5°C*. Cambridge University Press.

dır.¹⁶

Davanın temel yasal dayanağını oluşturan Paris İklim Anlaşması, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 21. Taraflar Konferansı'nda kabul edilmiştir. Türkiye anlaşmayı 2016 yılında imzalamış, ancak o tarihte onaylamamıştır. Onay süreci daha sonra tamamlanmış ve Paris Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun 7 Ekim 2021 tarihli ve 31621 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.¹⁷ (Milletlerarası Andlaşma, 2021) İklim değişikliğinin bir insan hakları meselesi olması ve anlaşma düzenlemelerinin temel hakları etkilemesi nedeniyle Paris Anlaşması bir insan hakları sözleşmesi olarak kabul edilmelidir ve iç hukukta uygulanması mümkündür. Paris Anlaşması'nın önsözünde, iklim değişikliğini ele almak üzere harekete geçerken Devletlere "insan haklarına ilişkin kendi yükümlülüklerine saygı göstermeleri, bunları teşvik etmeleri ve dikkate almaları" çağrısında bulunmaktadır. Dava dilekçesinde Paris Anlaşması'nın bir iç hukuk normu olarak doğrudan uygulanması talep edilmiş ve Türkiye'nin iklim değişikliği konusundaki ulusal ve bölgesel stratejik ve eylem planlarına atıflar yapılarak idarenin sulak alanların korunmasındaki yükümlülüklerine dayalı sorumluluğu belirlenmiştir.

Paris Anlaşması, uzun vadeli sıcaklık hedefinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla sera gazı emisyonlarında küresel düzeyde en iyi seviyeye ulaşmayı ve bu seviyeye ulaşılmasının ardından, hakkaniyet temelinde ve sürdürülebilir kalkınma ile yoksulluğun ortadan kaldırılması bağlamında, bu yüzyılın ikinci yarısında antropojenik emisyon kaynakları ile yutaklar tarafından tutulan sera gazı emisyonları arasında dengeye erişmek için mevcut en iyi bilimsel olanaklarından faydalanarak hızlı bir şekilde azaltım çalışmaları gerçekleştirmeyi amaçlar. Anlaşmanın 5. maddesinin 1. fıkrası aşağıdaki gibidir:

"1. Sözleşme'nin 4. Maddesi 1(d) paragrafında belirtildiği üzere Taraflar, uygun olan şekilde, ormanlar da dahil olmak üzere sera gazı yutak ve rezervlerini korumak ve güçlendirmek için eyleme geçmelidir."

Bu maddelerden hareketle davanın iklim değişikliği bağlantısı kurulmuş ve sulak alanların karbon yutağı olması işlevine odaklanılmıştır. Çünkü Marmara Gölü, Ulusal Sulak Alan Komisyonu tarafından, "ulusal öneme haiz sulak alan" olarak tescil edilmiş bir sulak

16 Deng, Y., Jiang, W., Wu, Z., Peng, K., Ling, Z., Li, Z. ve Wang, X. (2022). Assessing and Characterizing Carbon Storage in Wetlands of the Guangdong-Hong Kong-Macau Greater Bay Area, China, During 1995-2020. *IEEE Journal Of Selected Topics In Applied Earth Observations And Remote Sensing* içinde, (15).

17 Milletlerarası Andlaşma. (2021, Ekim 7). Resmi Gazete. 31621 (Mükerrer), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/10/20211007M1-1.pdf>

alan olmasına, BM Ramsar Sözleşmesi ve Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği hükümleri kapsamında mutlaka korunması ve yaşatılması gereken bir göl olmasına rağmen idarenin hatalı su politikaları nedeniyle tüm bilimsel uyarılara rağmen Türkiye'nin BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nden ve Paris Anlaşması'ndan kaynaklı taahhütlerine tamamen aykırı politikaları sonucunda kurutulmuştur. Davayı iklim davası yapan özelliği de bu tespitlerin ve iddiaların mevcudiyeti ve idareyi iklim değişikliğiyle mücadelede aykırı politikalarından sorumlu tutma çabasıdır. Davadaki iddiaların Marmara Gölü Dava Dilekçesi içinde ayrıntılı olarak incelenmesi mümkündür.¹⁸

Dava ve idari başvuru süreçlerine yerel yönetimler destek vermiş, duyurular konusunda medya etkili şekilde kullanılmış, aralarında Doğa Derneği'nin de bulunduğu çeşitli sivil toplum kuruluşları bu savunuculuk ve kampanya desteği sunmuştur. Dava, "azaltım" meselesini sadece sera gazı azaltımına indirgeyen anlayışa karşı bütüncül bir bakış sunarak alternatif oluşturması ve yutak alanların iklim değişikliğindeki işlevini öne çıkarmış olması sebebiyle bir stratejik dava olarak emsal teşkil etmektedir. Marmara Gölü davasının bir stratejik iklim davası olduğu rahatlıkla söylenebilir çünkü azaltıma bakışı genişletmiş, bütüncül bir bakış sunmuş, yutak alanların azaltımdaki rolünü gündeme getirmiş, sulak alanlara ilişkin Türkiye'nin iklim politikasını sorgulamış ve idarenin en önemli yutak alanların başında gelen sulak alanları korumamış olmasından kaynaklı sorumluluğunu yargısal merciler önünde tartışmıştır.

Manisa 1. İdare Mahkemesi'nde görülen davada öncelikle yürütmenin durdurulması kararı verilmiş, daha sonra 02.11.2022 tarih Esas No: 2022/545 Karar No: 2022/1084 kararı ile dava kabul olunmuş ve ödeme emri iptal edilmiştir. İptal gerekçesinde iklim değişikliği tartışma konusu yapılmamıştır.¹⁹ Karar metninde "söz konusu alacağın ancak genel hükümlere göre adli yargıda açılacak bir dava ile tahsilinin mümkün olduğu, nitekim gerek yukarıda aktarılan mevzuat düzenlemelerinde gerekse davacı ile yapılan sözleşmelerde 6183 sayılı Kanun uyarınca tahsil yapılacağı yönünde bir düzenlemeye yer verilmediği, sadece 6183 sayılı Kanunun 51 inci maddesine göre belirlenen oranda gecikme zammı uygulanacağını belirtildiği, bu nedenle genel hükümlere göre tahsili yoluna gidilecek bir konuda, davalı idareye tek yanlı kamu kudreti kullanılarak tesis edilen dava konusu ödeme emrinde hukuka uyarlık bulunmadığı sonucuna varılmıştır." denilmiştir.

18 Bkz. Marmara Gölü Dava Dilekçesi, https://altiparmakhukuk.org/public/back_end/filemanager/uploads/Marmara%20G%C3%B6l%C3%BC%20Dava%20Dilek%C3%A7esi.pdf

19 Bkz. Manisa 1. İdare Mahkemesi'nin 02.11.2022 tarih Esas No: 2022/545 Karar No: 2022/1084 kararı, https://altiparmakhukuk.org/public/back_end/filemanager/uploads/Marmara%20G%C3%B6l%C3%BC%20Gerek%C3%A7eli%20Karar.pdf

Yani kararda idarenin alacağıının genel hükümlere tabi olduğu ve alacak davası açması gerektiği söylenmiştir. Karar, istinaf incelemesi neticesinde İzmir Bölge İdare Mahkemesi Altıncı İdari Dava Dairesi Esas No: 2022/2938 Karar No: 2023/411 kararı ile 23.02.2023 tarihinde kesinleşmiştir.²⁰

Davayı takip eden hukuk bürosunda genel mahkemelerde iklim değişikliğini odağına alan bir menfi tespit davası açılması planlanırken, ödeme emrinin gönderilmesine sebep olan Su Ürünleri Üretiminde Kiralama Yönetmeliği'nde bir yasa değişikliği yapılmıştır. Su Ürünleri Üretiminde Kiralama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (Su Ürünleri Üretiminde Kiralama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 2023) 11 Şubat 2023 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.²¹ Bu değişikliğe göre mevcut yönetmeliğe “*Su miktarındaki azalma veya tamamen kurumunun teknik rapor ile tespit edilmesinden sonra kiracının talebi ile sözleşme tazminat ödenmeden karşılıklı feshedilebilir.*” maddesi eklenmiştir. Bununla yetinilmeyerek Marmara Gölü'ne özel bir madde daha eklenmiş ve geriye dönük olarak sözleşmeyi feshetme hakkı tanınarak kooperatifin borçtan kurtulması sağlanmıştır. Madde metni aşağıdaki gibidir.

“GEÇİCİ MADDE 3- (1) Bu maddeyi ihdas eden Yönetmelik ile 5 inci maddenin on dördüncü fıkrasında yapılan düzenleme, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içerisinde başvurulması halinde 1/1/2020 tarihinden sonra yapılmış resmî müraacaatlara ilişkin kiralamalara esas geçmiş borçları da kapsar.”

Dava ve yargılama sürecinde iklim değişikliğiyle mücadelede yutak alanların korunması argümanı tartışılmamış olmasına rağmen, davanın önemli sonuçları olmuştur. Yasa değişikliğinin yapılması, davanın medyada geniş yankı bulması, sulak alanların iklim değişikliğiyle mücadele ekseninde korunması gerekliliğinin anlaşılması açısından dava Türkiye iklim değişikliği ve savunuculuk tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.

4. SAVUNUCULUK FAALİYETLERİ VE STRATEJİK YAKLAŞIMLAR

20 Bkz. İzmir Bölge İdare Mahkemesi Altıncı İdari Dava Dairesi Esas No: 2022/2938 Karar No: 2023/411 kararı, https://altiparmakhukuk.org/public/back_end/filemanager/uploads/Marmara%20G%C3%B6l%C3%BC%20%C4%B0stinaf%20Kara%C4%B1.pdf

21 Su Ürünleri Üretiminde Kiralama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. (2023, Şubat 11). Resmî Gazete. 32101, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/02/20230211-1.htm>

Marmara Gölü dava süreci kurgulanırken, yargısal yollara ek olarak yarı yargısal yollar, uluslararası insan hakları mekanizmaları ve Anayasa Mahkemesi başvurusu gibi tüm savunuculuk imkanları değerlendirilmiştir. İzlenen hukuki süreç ve girişimler aşağıdaki gibidir:

a. Marmara Gölü'nün kuruması ile ilgili olarak idarenin işlem ve eylemlerine karşı Kamu Denetçiliği Kurumu'na (Ombudsman) başvuruda bulunulmuştur. Kurum, başvuruyu kabul edilebilir bulmuş ve 27.12.2022 tarihinde "Dostane Çözüm Kararı" vermiştir.²² İdarenin hatalı politikalarının tespiti açısından karar önem taşımaktadır. Çevre hakkının ihlali ve iklim değişikliğinde idarenin sorumluluğu açısından bu yolun bilinirliğinin artması ve kullanılabilmesi için başvuru ve karar kamuoyu ve medya ile paylaşılmıştır.

b. BM insan hakları raportörlükleri ve mekanizmaları nezdinde başvuru yapılarak Marmara Gölü'nün kurumasının ve yaşanan insan hakkı ihlallerinin sonlandırılması talep edilmiştir.

c. Manisa 1. İdare Mahkemesi'nde kooperatif adına açılan davada kooperatifin borçlarını ödeyememesi ve maddi durumunun davayı yürütmeye uygun olmaması nedeniyle idari yargıda "adli yardım" talebinde bulunulmuştur. Mahkeme kooperatiflerin adli yardımdan yararlanmasının yasa gereği mümkün olmadığı gerekçesiyle talebi reddetmiştir. Üst mahkemeye yapılan itirazın oy çokluğuyla reddedilmesi üzerine adil yargılanma hakkının ihlali nedeniyle Anayasa Mahkemesi başvuru yapılmıştır. Bu başvuru neticesinde ihlal kararı verilmesi hâlinde, karar tüm sivil toplum kuruluşları için emsal teşkil edecektir.

Çünkü İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun atfıyla idari yargıdaki adli yardım taleplerinde Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 334. maddesi uygulanmaktadır. Aşağıdaki madde metninden görüleceği üzere adli yardım talebinde bulunabilecek kişiler sadece gerçek kişiler ve kamuya yararlı dernek ve vakıflar ile sınırlıdır.

"Kamuya yararlı dernek ve vakıflar, iddia ve savunmalarında haklı göründükleri ve mali açıdan zor duruma düşmeden gerekli giderleri kısmen veya tamamen ödeyemeyecek durumda oldukları takdirde adli yardımdan yararlanabilirler."

Çevre savunuculuğunda sivil toplum kuruluşları tarafından açılan davalarda tüm der-

22 Bkz. Dostane Çözüm Kararı, https://altiparmakhukuk.org/public/back_end/filemanager/uploads/Marmara%20G%C3%B6l%C3%BC%20Dostane%20%C3%87%C3%B6z%C3%BCm%20karar%C4%B1.pdf

nek ve vakıflar için adli yardım imkânı sunulması adalete erişim açısından çok önemlidir.

d. Dava süreci boyunca Doğa Derneği başta olmak üzere sivil toplum kuruluşları, yerel örgütlenmeler, yerel yönetimler ile iletişimde kalınmış ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen kampanyalara destek verilmiştir. Medyaya tüm dava süreci ve gelişmelerle ilgili güncel ve düzenli bilgi akışı sağlanmıştır. Bu sayede dava sürecinin tüm kamuoyu tarafından yakından takibi sağlanmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İklim davaları, hükümetlerin ve şirketlerin iklim değişikliğiyle mücadelede sorumluluklarını belirleme ve adımlar atmaya teşvik açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu davaların stratejik yargılama bağlamında değerlendirilmesi gereklidir çünkü iklim davaları, iklim değişikliği ile mücadelede politika değişikliği ve toplumsal farkındalık oluşturma amacı taşır. İklim davalarının gezegeni koruma mücadelesinde giderek artan bir öneme sahip olacağı açıktır. Çünkü hukuk, hükümetleri ve şirketleri iklim değişikliği ile ilgili olarak daha sorumlu davranmaya, bağlayıcı taahhütlerde bulunarak hesap verebilir politikalar belirlemeye teşvik eder. Buna ek olarak bu davalar, sonuçları itibarıyla halkın kararlara katılımında ve politika yapım süreçlerine dahil olmasında etkin bir rol oynayabilir. Marmara Gölü davasından hareketle iklim davaları ve iklim değişikliğiyle ilgili stratejik yargılamalar için öneriler aşağıdaki gibidir:

- a.** Çevre hukukçuları tarafından açılacak davalarda sadece proje bazı düşünmek yerine, iklim değişikliğini merkeze alan yaratıcı davalar kurgulanmalı ve multidisipliner çalışmalar yapılarak bu davaların alt yapısı kuvvetlendirilmelidir.
- b.** İklim değişikliğinin insan hakları meselesi olduğundan hareketle iklim değişikliğine bağlı kurgulanan davalarda savunuculuk faaliyetlerinde insan hakları sözleşmelerinden ve mekanizmalarından yararlanılmalıdır.
- c.** Kuvvetler ayrılığı ilkesi, idare hukukunda mahkemelerin idare yerine geçecek nitelikte karar alamayacağı ve idare hukukun sınırları gibi yasal nedenlerle iklim davasının açılmayacağı argümanlarına karşı uluslararası alanda açılmış olan davalar incelenmeli ve uluslararası sözleşme, BM kararları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları düzenli takip edilmelidir.

- d.** İklim davalarında ve stratejik yargılamalarda hem yargısal hem de yarı yargısal yollar denenmelidir. Davalara ek olarak kamu denetçiliği ve ulusal insan hakları kurumları gibi ulusal başvuru mekanizmaları araştırılmalı ve bu mekanizmalar çevresel adalete erişim için etkin kullanılmalıdır.
- e.** İklim politikaları, ulusal katkı beyanları, iklim mevzuatı, stratejik planlar, eylem planları gibi iklim değişikliğiyle mücadelede idarenin tüm işlem ve eylemleri düzenli olarak takip edilmelidir.
- f.** İklim değişikliğinin bütüncül bir mücadele olduğu ve bu mücadelenin sadece fosil yakıttan çıkış veya sera gazı azaltımıyla sınırlı olmadığı bilinerek davalar ve savunuculuk faaliyetleri planlanmalıdır.
- g.** Hukuk mücadelesinde iklim davalarının tek bir tanımının bulunmadığı, bu davaların iklim değişikliğiyle mücadelede stratejik öneme sahip davalar olduğu akılda tutularak bu alanda değişim yaratmaya yönelik hukuki girişimler desteklenmelidir.
- h.** İklim yargılamalarını kurgularken ve dava süreçlerinde sivil toplum kuruluşlarıyla ve yurttaş gruplarıyla yakın ilişki geliştirilmeli ve sürdürülmelidir. Sivil toplum kuruluşları ve yurttaş gruplarının yargılama süreçlerine sahip çıkmasının hukuki savunuculuk faaliyetlerinin etkisinin arttıracağı dikkate alınmalıdır.
- i.** Medyaya düzenli ve doğru bilgi aktarımında bulunulmalı, yargılamalara dair verilecek bilginin bu konuda açılacak benzer davalarda ve savunuculuk süreçlerinde örnek teşkil edeceği dikkate alınmalıdır.

Çevre adaleti arayışının farklı
hukuki araçları ve yeni ufuklar

JEOTERMAL ENERJİ SANTRALLERİNE İLİŞKİN ÇEVRE ADALETİ MÜCADELELERİNDE AYDIN İLİ ÖRNEĞİ: HUKUKUN İMKÂN LARI VE SINIRLILIK LARI

KUTAY KUTLU¹

1. GİRİŞ

Hukukun toplumsal mücadelelerdeki rolü üzerine yapılan çalışmalardan bazıları, hukuku iktidar sahiplerinin hizmetinde bir tahakküm aracı olarak konumlandırmaktayken, hukuku statik ve tek yönlü bir baskı aracından ziyade dinamik bir mücadele alanı olarak ele almakta olan çalışmalar da mevcuttur. Bu araştırma, Aydın ilindeki jeotermal enerji santrallerine (JES) ilişkin karar alım süreçlerine katılım üzerine gerçekleştirilen bir saha çalışmasından ve çeşitli ikincil kaynaklardan hareketle, JES'lere dair çevre adaleti mücadelesinde hukuki mekanizmaların siyasi iktidar, sermaye ve toplumsal hareketlerce nasıl kullanıldığını ele almaktadır. Bu çerçevede, öncelikle hukukun toplumsal mücadelelerdeki rolü üzerine dünyada ve Türkiye'de yapılan çalışmalara temas edilecektir. İkinci olarak, Aydın'daki JES karşıtı mücadelelere dair bulgular üzerinden, devlet ve sermayenin projelerin önünü açma amaçlı kullandıkları hukuki araçlar ile yerel halkın projelere karşı başvurduğu hukuki stratejilere değinilecektir. Üçüncü olarak, yerel halkın direnişiyile karşılaşan devletin devreye soktuğu, hukuksal mücadelelerin etkinliğini sınırlandırma amaçlı düzenleme ve müdahalelerden söz edilecektir. Ardından, JES'lere dair çevre adaleti mücadelesinde şu ana kadar fazla başvurulmayan uluslararası boyutu olan bazı hukuksal mekanizmalara değinilecektir. Son olarak, değinilen yaklaşım ve bulgulardan varılan sonuçlar ele alınacaktır.

Özetle, Türkiye'deki mevcut neoliberal otoriter kalkınmacı rejim, çevre sorunlarına dair bilgi edinme, katılım ve yargıya başvuru haklarına getirdiği kısıtlamalarla JES'lere dair çevre adaleti mücadelelerinin kalıcı kazanımlar elde etmesini güçleştirmektedir. Bununla birlikte, bu mücadeleler, farklı hukuki mekanizmalar ve söylemlerin sürekli yeniden tanımlanıp kullanıldığı, toplumsal muhalefete de belirli alan ve imkanlar sunan hegemonik mücadeleler niteliğindedir.

---

1 Tez döneminde doktora öğrencisi, Sosyo-Hukuki Çalışmalar, York Üniversitesi, Kanada, kcutlu@yorku.ca

Bu tebliğ, yazarın Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulan “‘Yeşil Devlet’ Kavramı ve Türkiye'deki Yenilenebilir Enerji Politikası” başlıklı doktora tezi kapsamında gerçekleştirdiği saha araştırmasında yaptığı görüşmelerde elde ettiği bulguların şu anda içinde bulunduğu doktora çalışmasındaki akademik literatür ışığında yorumlanmasıyla hazırlanmıştır. Yazar, Türkiye'deki doktora çalışmalarını TÜBİTAK-BİDEB'in 2211-A Yurt İçi Genel Doktora Burs Programı'nın desteğiyle tamamlamış, Kanada'daki doktora çalışmalarını SSHRC Doktora Bursu'nun desteğiyle sürdürmektedir.

Koç Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Kutay Kutlu, King's College London Hukuk programından yüksek lisans derecesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'ndan doktora derecesi almıştır. York Üniversitesi'nde Sosyo-Hukuki Çalışmalar alanında tez döneminde doktora öğrencisidir. Çalışma ve ilgi alanları, hukuk ve toplum çalışmaları, çevre politikası ve hukuku, çevre adaleti, çevre hareketleri, hukuksal direniş stratejileri, enerji dönüşümleri, yenilenebilir enerji projeleridir.

2. HUKUK VE TOPLUMSAL MÜCADELELERE DAİR FARKLI YAKLAŞIMLAR

Ortodoks Marksist-yapısalcı değerlendirmelerde hukuk, üstyapının bir parçası olup, altyapıyı oluşturan üretim ilişkilerinin gereklerine göre şekillenmekte, böylelikle fiilen egemen sınıfın aracı olarak işlev görmektedir.² Hukuk, suç ve mülkiyet gibi tanımlamalar üzerinden hâkim sınıfın işçi sınıfı üzerindeki iktidarını kurup pekiştirmekte olup, toplumsal muhalefetin bu hukuk düzeni ile ilişkilenmesi, onu ortadan kaldırmaya çabalamaktan ibaret olmalıdır.³

Gramsci'nin hegemonya kavramı ile ortaya koyduğu bakış açısı, iktidarın yalnızca devlet tarafından, yönetici sınıfların çıkarlarıyla uyumlu biçimde kullanıldığı yönündeki kabullerin gözden geçirilmesine vesile olmuştur.⁴ Böylelikle hukukun zor kullanımı veya egemen sınıfların çıkarlarına hizmet ile özdeşleştirilmesine dair yaklaşımlara karşı hukukun barındırdığı direniş olanaklarını da ön plana çıkaran görüşler ortaya çıkmıştır.⁵

Söz gelimi, Thompson, hukukun salt kurumsal bir yapı olarak düşünüldüğünde egemen sınıfla özdeşleştirilebileceğini kabul etmekle birlikte, hukukun aynı zamanda bir ideoloji olarak da görülebileceğini savunmaktadır.⁶ Bu bağlamda hukuk, toplumsal kurullarla aktif bir ilişki hâlinde olup bunun doğası da bir çatışma alanı niteliğindedir. Hukukun egemen güçlerin iktidarını meşrulaştıracak bir ideoloji olarak işlev görmesi için kitlelere zaman zaman da olsa adalet ve hakkaniyet duygusu vermesi gerekecek, aksi takdirde direnişle karşılaşacaktır.⁷

Hirsch ve Lazarus-Black, hukuku “eşzamanlı olarak bir hegemonya kurucu ve direniş mecrası” olarak konumlandırmaktadır.⁸ Yazarlar, tahakküme direnenlerin sıklıkla adalete erişim için yasal kurumlara başvurduğunu, bunun dava yoluyla olduğu kadar gündelik yaşamda hukuksal referanslara başvurarak da gerçekleşebildiğini vurgulamaktadır.⁹ Toplumsal hareketlerle birlikte hukuk mücadelesi yürüten avukatlar, davalar yoluyla hak arama-

2 Thompson, E. P. (1975). *Whigs and hunters: the origin of the Black Act*. Allen Lane; Fine, R. (2013). Marxism and the social theory of law. (Der. R. Banakar, M. Travers) *Law and social theory* (s. 95-109) içinde. Hart Publishing.

3 A.g.y.

4 Hirsch, S. ve Lazarus-Black, M. (1994). Performance and paradox: Exploring law's role in hegemony and resistance. (Der. M. Lazarus-Black, S. F. Hirsch) *Contested states: law, hegemony and resistance* (s. 1-34) içinde. Routledge.

5 A.g.y.

6 Thompson, E. P., a.g.y.

7 A.g.y.

8 Hirsch, S. ve Lazarus-Black, M. a.g.y., s. 9.

9 A.g.y.

nın tek başına bir direniş aracı değil, aktivizmin başka araçlarıyla birlikte kullanılabilir bir yol olarak görülmesi, hukuki stratejinin toplumsal hareket inşasıyla el ele gitmesi gereğine işaret etmektedir.¹⁰ Bazen dava kazanılamasa bile hukuki mücadele yoluyla toplumsal hareketin ağlarını ve failliğini pekiştirmenin, hikaye anlatıcılığı yoluyla farkındalık yaratmanın, duruşma salonunda olmasa dahi kamuoyu mahkemesinde kazanmanın önemine dikkat çekilmektedir.¹¹

Bununla birlikte, son yıllarda otoriter neoliberalizm kavramsallaştırması üzerine yapılan çalışmalar, devletlerin neoliberal politikalara karşı toplumsal direnişin önüne geçmek için çeşitli idari, hukuki ve cebri mekanizmalara başvurabildiğini vurgulamaktadır.¹² Bu bağlamda, devletlerin hukuki veya hukuk dışı sindirme yollarını kullanma ve temel hakları kısıtlama eğiliminde bir artıştan söz edilmektedir.¹³ Bu durumdan çevre hareketleri de etkilenmekte, ekoloji aktivistlerine dönük şiddet,¹⁴ bilgi edinme hakkına ve yargıya erişime dönük sınırlamalar¹⁵ ve çevrecilerin 'eko-terörist' gibi yaftalarla suçlaştırılmasına¹⁶ dönük küresel eğilimler göze çarpmaktadır.

3. TÜRKİYE'DE ÇEVRE İHTİLAFLARINDA HUKUKUN ROLÜNE DAİR ÇALIŞMALAR

Türkiye'deki çevre ihtilaflarına ilişkin çalışmalarda hukuki stratejilerin çevre adaleti mücadelesine katkılarında ve barındırdığı kısıtlılıklara değinilmektedir. Bu çerçevede, son dönemde kısıtlamalarla karşılaşmakla birlikte, çevre davaları, çevresel karar alım mekanizmalarına katılım yollarından biri olarak ele alınmaktadır.¹⁷ Ayrıca, bu davaların, çevre adaleti uyumsuzluğunun özüne dair kalıcı ve anlamlı bir sonuç üretmese bile, projeleri geciktirerek toplumsal hareketlere zaman kazandırabildiği ve sermayeyi zaman baskısı altına

10 Gevisser, M. ve Redford, K. (Der., 2023). *The revolution will not be litigated: people power and legal power in the 21st century*. OR Books.

11 A.g.y.

12 Tansel, C. B. (2017). Authoritarian neoliberalism: Towards a new research agenda. (Der. C. B. Tansel) *States of discipline: authoritarian neoliberalism and the contested reproduction of capitalist order* (s. 1-28) içinde. Rowman & Littlefield International.

13 A.g.y.

14 Gelderloos, P. (2022). Ecological terror and pacification: Counterinsurgency for the climate crisis. (Der. A. Dunlap ve A. Brock) *Enforcing ecocide: power, policing & planetary militarization* (s. 269-303) içinde. Palgrave Macmillan.

15 Brisman, A. (2013). The violence of silence: Some reflections on access to information, public participation in decision-making, and access to justice in matters concerning the environment. *Crime, Law and Social Change*, 59(3), 291-303.

16 Szalai, A. (2021). A social control perspective for the study of environmental harm and resistance. (Der. V. Weis) *Criminalization of activism: historical, present and future perspectives* (s. 30-41) içinde. Routledge.

17 Orhan, G. (2014). Public participation as a depoliticisation process: The case of environmental policy. (Der. K. Görmön, O. Sazak). *Centralization decentralization debate revisited* (s. 262-291) içinde. Istanbul Policy Center

alabildiği savunulmaktadır.¹⁸ Çevre davalarının, hak temelli karşı-hegemonik söylemlerin geliştirilmesine zemin hazırladığı belirtilmekte, buna neoliberal su politikalarına karşı su hakkı temelli savların öne sürüldüğü Doğu Karadeniz'deki hidroelektrik santrallere karşı hukuk mücadeleleri örnek gösterilmektedir.¹⁹ Bununla birlikte, diğer ülkelerdeki meslektaşlarının dile getirdikleriyle benzer şekilde, Türkiye'deki çevre davalarında yerel halkları temsil eden avukatlar da yalnızca davaların başarısına havale edilen bir mücadelenin etkili olamayacağını, yargı sürecinin sadece daha geniş anlamda kamusal tartışmaya ve toplumsal mücadeleye zemin ve olanak tanıyan bir yol olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²⁰

Öte yandan, son yıllarda özellikle enerji projelerinden kaynaklı arazi ihtilaflarında yargı yollarına başvuruda görülen artış, hükümeti yerel çevre hareketlerinin bu alandaki hareket alanını sınırlamak için çeşitli hukuksal araçlara başvurmaya itmiştir.²¹ Bu yöntemlerden bazıları, çevre mevzuatındaki kural dışılaştırmalar, idari yargının kamu yararını gerekçe göstererek projeleri iptal etmesini engellemek için mahkemelerin bu konudaki takdir yetkisini sınırlandıran 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği, idari yargıda uygulamaya konulan ivedi yargılama usulü, acele kamulaştırmanın giderek artan yaygınlıkla kullanılması ve yerel hareketlere yönelik devlet veya özel güvenlik güçleri eliyle şiddet kullanımındır.²² Son olarak, 2022 yılında yapılan Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliği değişikliğiyle, halkın katılımı çerçevesindeki halk tanımı daraltılarak, yerel halka çevre adaleti mücadelesinde destek veren dernekler, barolar ve diğer meslek kuruluşlarının sürecin dışında bırakılması amaçlanmıştır.²³

Bergama ve Cerattepe'deki maden karşıtı mücadelelerde çevre davalarının stratejik kullanımını inceleyen Gönenç, her iki hareketin mahkemeler önünde elde ettiği olumlu kararlara karşın maden projelerinin hayata geçirilmesinin önüne geçemediklerini vurgulamaktadır. Yazar, çevrenin korunması ve demokratik talepler yerine sermaye birikimi

18 Erenşü, S. (2016a). *Fragile energy: power, nature, and the politics of infrastructure in the 'new Turkey'*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. University of Minnesota.

19 Kivilcım, Z. (2017). Articulating human rights discourse in local struggles in a neoliberal age. (Der. B. Golder, D. McLoughlin). *The politics of legality in a neoliberal age* 1st ed. (s. 184–205) içinde. Routledge.

20 Erenşü, S. (2016b). Ölçüyü doğru koymanın hukuku: Avukat Yakup Okumuşoğlu ile söyleşi. (Der. C. Aksu, S. Erenşü, E. Evren) *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler* (s. 433-450) içinde. İletişim; Erenşü, S. (2016c). Hareket, devlet ve sermaye arasında bir imkân olarak hukuk: Avukat Fevzi Özlüer ile söyleşi. (Der. C. Aksu, S. Erenşü, E. Evren) *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler* (s. 451-469) içinde. İletişim.

21 Erenşü, S. (2018). Powering neoliberalization: energy and politics in the making of a new Turkey. *Energy Research & Social Science*, 41, 148-157.

22 Erenşü, S. (2016a), a.g.y.; Erenşü, (2018), a.g.y.

23 Altıparmak, C. (2022, 31 Temmuz). Yönetmelik yeni, yeşile boyanmış kalkınma hevesi eski. *gazete duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yonetmelik-yeni-yesile-boyanmis-kalkinma-hevesi-eski-haber-1575519> (Erişim tarihi: 8 Ocak 2024).

ve kısa dönemli karı önceleyen bir tutum alındığını belirtmektedir.²⁴ Elazığ'daki Pembelik Barajı'na dair acele kamulaştırmalarla ilgili Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuruları değerlendiren bir çalışma, Avrupa insan hakları hukukunun temelindeki liberal ideolojinin çevre hakkının tartışmaya yeterince dahil edilmesini önleyerek tartışmayı mülkiyet hakkı ve usule dair savlarla sınırlandırdığı sonucuna varmaktadır.²⁵ Özlüer, Türkiye'de devletin bir piyasa aktörü gibi davranarak sermaye faaliyetlerinin yarattığı hak ihlallerini, bilgi edinme ve hak arama mekanizmalarını aşındırarak görünmez kılmaya çalıştığını savunmaktadır.²⁶ Türkiye'deki neoliberal politikaların otoriterlik, popülizm ve kalkınmacılık sacayağı üzerinde yükseldiğini belirten Adaman ve Akbulut da bunun çevre alanındaki yansımalarının hak arama ve protesto yollarının kısıtlanması olduğunu vurgulamaktadır.²⁷

4. JES'LER, ÇEVRE ADALETİ MÜCADELESİ VE HUKUK: AYDIN İLİNDE BİR SAHA ÇALIŞMASI

Türkiye, JES kurulu gücü yönünden, Amerika Birleşik Devletleri, Endonezya ve Filipinler'in ardından dünyada dördüncü sıradadır.²⁸ 2007'de yasalayan Jeotermal Kaynaklar ve Doğal Mineralli Sular Kanunu²⁹ sonrasında 2008-2019 döneminde ülkedeki JES kurulu gücü 30 MW'tan 1.5 GW'a yükselmiş, bu artışın 1.1 GW'lık bölümü 2015 sonrasında gerçekleşmiştir.³⁰ Türkiye, 2016-2021 döneminde işletmeye alınan 0.9 MW JES kurulu gücü ile yeni jeotermal kurulu gücü ilavesi yönünden dünyada lider konumdadır.³¹ Öte yandan, JES'lerin sayısının önemli bir artış gösterdiği anılan dönem, bunların çevresel etkilerine karşı kamuoyu tepkisinin de yoğunlaşmasına sahne olmuştur. JES'lerin sondaj ve işletme faaliyetleri esnasında toprağa bıraktığı iddia edilen gaz ve akışkanların incir ve zeytin gibi tarım ürün-

24 Gönenc, D. (2022). Litigation as a strategy for environmental movements questioned: an examination of Bergama and Artvin-Cerattepe struggles. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 24(2), 303-322.

25 Kutlu, K. (2021). The need to look beyond the right to property: an assessment of the Constitutional Court of Turkey's judgments on urgent expropriations for hydropower plants. (Der. İ. Borsuk, P. Dingç, S. Kavak ve P. Sayan) *Authoritarian neoliberalism and resistance in Turkey* (s. 129-150) içinde. Palgrave Macmillan.

26 Özlüer, F. (2021). Ekolojik, Ekonomik ve Siyasi Krizler Eşliğinde 2020'de Yaşanan Hukuki Dönüşüm. *Haklar ve Araştırmalar Derneği*. <https://haklarvearastirmalar.org/wp-content/uploads/2021/03/rapor-1.pdf> (Erişim tarihi: 1 Ocak 2024).

27 Adaman, F. ve Akbulut, B. (2021). Erdoğan's three-pillared neoliberalism: authoritarianism, populism and developmentalism. *Geoforum*, 124, 279-289.

28 Renewable Energy Policy Network For the 21st Century (REN21) (2023). *Renewables 2023 global status report energy supply module*, https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/GSR-2023_Energy-Supply-Module.pdf (Erişim tarihi: 10 Ocak 2024).

29 Jeotermal Kaynaklar ve Doğal Mineralli Sular Kanunu (2007, 13 Haziran) *Resmî Gazete*, sayı: 26551, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070613-1.htm> (Erişim tarihi: 10 Ocak 2024).

30 REN21, (2023), *A.g.y.*

31 REN21, (2022). *Renewables 2022 global status report*, https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/GSR2022_Full_Report.pdf (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

leri üzerindeki etkileri³², JES'lerin havaya saldığı gazlarla ilgili koku ve kirlilik Őikâyetleri,³³ kümülatif etkiler göz önüne alınmadan belirli bir bölgeye çok sayıda JES planlanmasının yerel halkta yarattığı “Aydın topraklarının gözden çıkarıldığı” algısı³⁴ gibi sebeplerle JES'lere karşı çevre hareketleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca, JES'lerin iklim dostu enerji olarak sınıflandırılmasına karşıın Büyük Menderes ile Gediz grabenlerindeki jeotermal sahaların karbonatlı kayaç yapısı nedeniyle bölgedeki santrallerin birim enerji üretimi başına karbondioksit salımının kömürlü termik santraller kadar yüksek olduğuna işaret eden bulgular³⁵ da tartışma konusu olmuştur. Bununla birlikte, Dünya Bankası, yayımladığı bir çalışmada bölgedeki JES'lerin karbondioksit salımlarının zamanla azaldığını, işletme ömrü boyunca oluşacak salımların dünyadaki diğer JES'lerin ortalama salımıyla eŐdeđer düzeyde gerçekleşmesinin öngöröldüğünü ileri sürerek, bu bulguların JES yatırımlarının sürdürölmesini destekler nitelikte olduğunu savunmuştur.³⁶

*Nazilli'ye karayoluyla girişte yer alan, yöre insanının doğa ve tarımla güçlü bağlarını anlatan karşılama mesajı.
K. Kutlu*

*Nazilli – Buharkent karayolu üzerinde bir JES ve gaz salımları.
K. Kutlu*

32 Erdil, M. (2015, 20 Haziran). Aydın'da jeotermal su çevre katliamına neden oluyor. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/aydin-da-jeotermal-su-cevrekatliamina-neden-oluyor-29325041> (10 Aralık 2023).

33 JES davalarında yerel halkı temsil eden avukatla görüşme, 13 Kasım 2019; Meslek odası temsilcisiyle görüşme, 14 Kasım 2019.

34 JES davalarında yerel halkı temsil eden avukatla görüşme, 14 Kasım 2019.

35 World Bank (2016). *Energy sector management assistance program technical report 009/16 greenhouse gases from geothermal power production*, <http://documents.worldbank.org/curated/en/550871468184785413/pdf/106570-ESM-P130625-PUBLIC.pdf> (2 Aralık 2023).

36 Idrissi, O., Orucu, Y., Hallgrimsdottir, E., Mateos Merino, A., Akin, S. (2021). *Understanding CO2 emissions from geothermal power generation in Turkey*. Live Wire; 2021/118. World Bank, Washington, DC. <http://hdl.handle.net/10986/36083> (Erişim tarihi: 25 Şubat 2024).

*Pamukören'de araziye bırakılan jeotermal akışkanlar nedeniyle kuruduğu iddia edilen incir ağaçları.
K. Kutlu*

*Pamukören'de yerleşim alanlarından geçen jeotermal akışkan iletim boruları.
K. Kutlu*

*Pamukören'de tarım arazilerinden geçen jeotermal akışkan
iletim boruları.
K. Kutlu*

*Pamukören'de bir jeotermal sondaj kuyusu ve uyarı levhaları.
K. Kutlu*

Bu çalışmada, yazarın “Yeşil Devlet” Kavramı ve Türkiye’deki Yenilenebilir Enerji Politikası başlıklı doktora tezi kapsamında gerçekleştirdiği saha araştırmasında yaptığı görüşmelerde elde ettiği bulgulardan yararlanılmaktadır.³⁷ Anılan araştırma, “yeşil devlet” (“çevreci devlet”) kavramı ışığında Türkiye’nin yenilenebilir enerji politikalarındaki karar alım ve uygulama süreçlerinin katılımcılık ve çevre duyarlılığı gibi unsurları ne denli karşıladığını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmada JES'lere odaklanılmış ve bu sebeple Türkiye’de işletme hâlindeki 60 JES’ten 31’inin bulunduğu³⁸ Aydın ili mercek altına alınmıştır. Araştırmada öncelikle belirlenen bazı anahtar isimlerle nitel görüşmeler gerçekleştirildikten sonra bu kişiler aracılığıyla başka katılımcılara ulaşılması biçiminde bir kartopu örneklem yöntemi izlenmiştir. Saha çalışması esnasında sosyo-hukuki çalışmalar literatüründen yola çıkılmamıştır, belirli davalara odaklı bir tahlil yapılmamıştır. Bununla birlikte, çalışmada karar alım süreçlerine katılım yollarından biri olarak hukuki yollar da incelenmiştir. Ayrıca, o dönemde yeni jeotermal kaynak arama çalışmalarına karşı aktif bir mücadelenin bulunduğu Aydın’ın Kuyucak ilçesinin Pamukören mahallesinde yöre sakinleriyle görüşmeler yapılmıştır.

a. Devlet ve Sermayenin JES Projelerinin Önünü Açmakta Kullandığı Düzenleyici Araçlar

Devlet ve sermayenin JES’lerle ilgili izlediği hukuksal stratejilerin başında diğer enerji projelerinde olduğu gibi kamu yararı, enerjide dışa bağımlılığın giderilmesi ve son dönemde daha da belirginleşen yeşil kalkınma söylemi gelmektedir. JES’lerin, kurulduğu bölgenin özellikleri, planlama, inşa ve işletme yöntemlerine bakılmaksızın kategorik olarak yenilenebilir enerji olarak sınıflandırılması, santrallerin çevreye zararsız olduğu izlenimini vererek çevre mevzuatındaki düzenlemelerde projeler lehine kuralsızlaştırma girişimlerine kapı aralamaktadır. Ayrıca, yenilenebilir enerji olarak sınıflandırılan diğer bazı kaynaklardan farklı olarak elektrik üretiminin mevsimsel koşullardan o denli etkilenmemesi de bir avantaj olarak görülmektedir. 2022 yılında yenilenen ÇED Yönetmeliği öncesinde yürürlükte olan yönetmelikte,³⁹ JES’lerin ölçeklerine göre farklı ekler altında yer aldığı bir düzenleme yöntemi söz konusuydu. Böylelikle, küçük ölçekli projelerin önü, halkın hiçbir

37 Kutlu, K. (2020). “Yeşil devlet” kavramı ve Türkiye’deki yenilenebilir enerji politikası. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.

38 Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) (t.y.). Elektrik piyasası üretim lisansları <https://lisans.epdk.gov.tr/evpyv-web/faces/pages/lisans/elektrikUretim/elektrikUretimOzetSorgula.xhtml> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

39 [Mülga] Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği (2014, 25 Kasım) *Resmî Gazete*, sayı: 29186, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/11/20141125-1.htm> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

katılımı olmaksızın, yalnızca bir idari kararla açılabilirdi. 2022 yılında yenilenen yönetmelikle tüm JES'ler, ÇED süreci başlatılmasını gerekli kılan EK-1 listesine dahil edilmiştir.⁴⁰ Bununla birlikte, ilk ÇED Yönetmeliği'nin yürürlüğe girdiği 1993 yılından itibaren alınan ÇED kararlarına dair istatistikler incelendiğinde son derece az sayıda projeye dair ÇED Olumsuz kararı verildiği görülmektedir.⁴¹

Devletin JES'ler lehine bir diğer düzenleyici müdahalesi, santrallere sağlanan ekonomik teşviklerdir. Türkiye'deki pek çok JES, Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması'nın (YEKDEM) öngördüğü sabit fiyat garantisinden yararlanmaktadır. 2011-2022 döneminde YEKDEM'den yararlanan JES sayısı dörtten 57'ye yükselmiştir.⁴² Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı'na uyum gerekçe gösterilerek hayata geçirilen Yeşil Tarife (YETA) uygulaması ve Yenilenebilir Enerji Kaynak Garanti Belgesi (YEK-G Belgesi) ile yenilenebilir kaynaklardan üretilen elektrik enerjisi tüketiminin sertifikalandırılmasına dönük yapılan düzenlemeler,⁴³ bu kategoride değerlendirilen JES'ler bakımından da yeni bir teşvik işlevi görebilecektir. Aynı şekilde, İklim Kanunu ile oluşturulması planlanan ulusal emisyon ticareti sistemi⁴⁴ de yenilenebilir enerji alanındaki yatırımların daha agresif bir biçimde sürdürülmesine önyak olabilecektir.

JES'lerle ilgili devlet ve sermayenin izlediği önemli stratejilerden biri de JES'lerin çevresel etkilerine dair bilgiye erişimin zorlaştırılmasıdır. Bu tebliğe kaynaklık eden tez çalışmasında da Türkiye'nin çevre yönetiminde katılımcılık ve şeffaflığı esas alan bir yeşil devlet değil, çevre sorunlarına dair bilgi toplanması ve denetimde eylemsiz kalarak bu alanda belirsizliğin hüküm sürmesi yoluyla ekonomik faaliyetlerin devamlılığını sağlayan bir gri devlet niteliğinde olduğu sonucuna varılmaktadır.⁴⁵ Aydın ilindeki JES'ler özelinde gerçekleştirilen görüşmelerde de yapılan şikâyet ve suç duyurularına karşın santrallere dair denetimlerin yetersizliği, denetimcilerin konu hakkında gerekli uzmanlığa sahip olmaması, denetimcilerin baskı altında etkin çalışamaması, JES'lerin etkileriyle ilgili olumsuz geri bildirimlerde bulunan bazı denetçilerin görev yerlerinin değiştirilmesi gibi iddialar

40 Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği (2022, 29 Temmuz) *Resmi Gazete*, sayı: 31907, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/07/20220729-2.htm> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

41 T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü (t.y.). İlk ÇED Yönetmeliği'nin yayımlandığı 1993 yılından 2022 yılı sonuna kadar verilen ÇED kararları. <https://ced.csb.gov.tr/ced-istatistikleri-i-111186> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

42 EPDK (2023b), *a.g.y.*

43 T.C. Ticaret Bakanlığı (2021). Yeşil Mutabakat Eylem Planı. <https://ticaret.gov.tr/data/60f1200013b876eb28421b23/MUTA-BAKAT%20YE%C5%9E%C4%B0L.pdf> (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

44 Özgenç, Ö. (2023, 7 Eylül). İklim kanunu geliyor: Av. Gayretli: "Taslakta ticari faaliyetler için emisyon ticaret sistemi düzenleniyor, adına da iklim kanunu diyorlar". *Medyascope*. <https://medyascope.tv/2023/09/07/iklim-kanunu-geliyor-av-gayretli-taslakta-ticari-faaliyetler-icin-emisyon-ticaret-sistemi-duzenleniyor-adina-da-iklim-kanunu-diyorlar/> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

45 Kutlu, K. (2020). *a.g.y.*

katılımcılarca gündeme getirilmiştir.⁴⁶ Araştırmada görüşülen kamu görevlilerinden biri, halktan gelen şikâyetler üzerine denetimlerin artırıldığı ve yaptırımlar uygulandığını ileri sürse de⁴⁷ avukat katılımcılardan biri, ihlallerle ilgili cezaların caydırıcılıktan uzak olduğunu savunmuştur.⁴⁸ Bu konuda çarpıcı bir diğer örnek, JES'lerin tarıma etkilerine dair tartışmalar üzerine Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü'nün (TAGEM) yürüttüğü bir araştırma projesinde çalışan bir akademisyenin aktardıklarıdır.⁴⁹ Araştırmacının iddiasına göre TAGEM, toprak ve yeraltı sularında yüksek bor yoğunluğuna rastlanan araştırma sonuçlarının yayınlanmasına olur vermemiştir.⁵⁰

b. Yerel Çevre Hareketlerinin Hukuksal Direniş Stratejileri

Aydın'da yerel çevre hareketlerinin JES'lere karşı mücadelesinde başvurdukları hukuki araçlardan bazıları, diğer çevre hareketlerinde olduğu gibi, ÇED ve kamulaştırma kararlarına karşı açılan iptal davaları olmaktadır. JES'lere dair ÇED davalarında atıfta bulunulan düzenlemelerden biri de zeytinliklerin çevresindeki en az üç kilometrelik mesafenin korunmasına dair mevzuattır.⁵¹ Kıta Avrupası hukuk düzeninin hüküm sürdüğü Türkiye'de Anglo-Sakson hukuk sisteminden farklı olarak yargılamalarda yazılı usulün ağırlığı söz konusudur. Bununla birlikte, halkın duruşma salonlarında olmasa bile halkın katılımı toplantılarında, davalar için yapılan inceleme ve keşiflerde veya duruşmalar vesilesiyle yapılan basın açıklamalarında ile kendi karşı-hegemonik söylemlerini ortaya koyma imkanları olmaktadır. Aydın Kızılcaköylü kadınlar, bunu daha ileri taşıyarak JES karşıtı direnişlerini anlattıkları bir tiyatro oyunu hazırlayıp sahnelemişlerdir.⁵²

Halkın izlediği bir diğer yol olan JES'lerin etkilerinin denetlenmesi yönündeki baskıların bazı sonuçlar verdiği görülmekle birlikte, bunların yeterliliği tartışmalıdır. Halktan gelen tepkiler üzerine o dönemde ana muhalefet partisine mensup başkanlarca yönetilen Efeler Belediyesi, yetki alanındaki çeşitli mevkilerde hava kalitesi ölçümleri gerçekleştir-

46 Jeoloji yüksek mühendisiyle görüşme, 9 Kasım 2019; Mestek odası temsilcisiyle görüşme, 12 Kasım 2019; Pamukören Mahallesi sakinleriyle grup görüşmesi, 16 Kasım 2019.

47 JES davalarında yerel halkı temsil eden avukatla görüşme, 13 Kasım 2019.

48 Kamu kurumu temsilcisiyle görüşme, 15 Kasım 2019.

49 Pamukören Mahallesi sakiniyle görüşme, 14 Kasım 2019.

50 *A.g.y.*

51 3573 sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabancılarının Aşılattırılması Hakkında Kanun <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.3573.pdf> (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

52 Ekoloji Birliği. (2020, 31 Ocak). *Kızılcaköylü kadınlar JES'lere karşı direnişlerini tiyatro ile anlatıyor*. <https://ekolojibirligi.org/kizilcakoylu-kadinlar-jeslere-karsi-direnislerini-tiyatro-ile-anlatiyor/> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

rek sonuçları internet sitesinde yayınlamış,⁵³ Aydın Büyükşehir Belediyesi de çeşitli noktalarda ölçümler yaptırarak, bunlardan bazılarında mevzuattaki sınır değerleri aşan bulgulara ulaştığını öne sürmüştür.⁵⁴ Bununla birlikte, Aydın Valiliği, o dönemde yayınladığı bir açıklamaıyla bu iddiaları yalanlamıştır.⁵⁵

Öte yandan, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (ÇŞİDB), bu konudaki şikâyetlere tamamen kayıtsız kalamayarak JES'lerin hava kalitesi üzerindeki etkilerinin izlenmesiyle ilgili çeşitli düzenlemelere gitmiştir. Bu çerçevede, Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği⁵⁶ ve Sürekli Emisyon Ölçüm Sistemleri Tebliği'nde⁵⁷ değişikliklere gidilerek, JES'lerde hidrojen sülfür emisyonlarının sürekli olarak izlenmesi zorunluluğu getirilerek bu ölçümlere dair standartlar belirlenmiştir. Ayrıca, Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği'nde de değişikliklere gidilerek "kurulu gücü 5MWe ve üzerinde olan jeotermal enerji üretim tesisleri", Yönetmeliğin "Çevreye kirlenici etkisi olan işletmeler" başlıklı Ek 2 listesinin kapsamına alınmıştır.⁵⁸

Ancak, düzenlemelerde yapılan bu değişikliklerin uygulamada ne denli karşılık bulduğu tartışmalıdır. Zira izleyen yıllarda Aydın, hava kirliliği bakımından ön sıralardaki illerden olmayı sürdürmüş, bölgedeki yerel halk ve sivil toplum temsilcileri bu konuda JES'lerin etkisini dile getirmeye devam etmiştir.⁵⁹ Ayrıca, ÇŞİDB, yönetmeliklerde yapılan değişikliklerde tüm JES'lerdeki hava kalitesinin Bakanlıkça internet üzerinden anlık olarak izlenir hâle geleceğini savunsa da⁶⁰ veriler kamuoyuna açık olarak paylaşılmadıkça denetimin ne denli etkin gerçekleştirildiğinin tespiti güçtür.

JES'lerle çevre adaleti mücadelesinde izlenen bir diğer hukuki strateji, Aydın Barosu Çevre ve Kent Hukuku Komisyonu'nca, JES'lerin iskân ruhsatı veya işyeri açma ve çalıştır-

53 T.C. Efeler Belediyesi. (2020, 5 Mayıs-b). Jeotermaller üst sınırın da üstünde. <https://www.efeler.bel.tr/guncel/haberler/jeotermaller-ust-sinirin-da-ustunde> (Erişim tarihi: 3 Ocak 2024).

54 BirGün (2020, 10 Şubat). Aydın'ın hava kirliliği raporu: Sınır değeri aşıldı. <https://www.birgun.net/haber/aydin-in-hava-kirliligi-raporu-sinir-deger-asildi-287404> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

55 Jeotermal Haber (2020, 12 Mart). Aydın Valiliği jeotermal ölçüm sonuçlarını açıkladı. Jeotermal Haber. <https://www.jeotermalhaber.com/aydin-valiligi-jeotermal-olcüm-sonuclarini-acikladi/> (Erişim tarihi: 3 Ocak 2024).

56 Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (2020, 6 Kasım). *Resmî Gazete*, sayı: 31296, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/11/20201106-2.htm> (Erişim tarihi: 3 Ocak 2024).

57 Sürekli Emisyon Ölçüm Sistemleri Tebliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (2020, 6 Kasım). *Resmî Gazete*, sayı: 31296, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/11/20201106-5.htm> (Erişim tarihi: 3 Ocak 2024)

58 Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (2020, 6 Kasım). *Resmî Gazete*, sayı: 31296, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/11/20201106-1.htm> (Erişim tarihi: 3 Ocak 2024).

59 Ses Gazetesi (2021, 7 Haziran). Aydın'da hava kirliliği limiti aştı. <https://www.sesgazetesi.com.tr/haber/7266243/aydin-da-hava-kirliligi-limiti-asti> (Erişim tarihi: 3 Ocak 2024); Aydın, M. (2021, 21 Aralık). Aydın'da jeotermal elektrik üretimi. *Ses Gazetesi*. <https://www.sesgazetesi.com.tr/makale/8889402/aydinda-jeotermal-elektrik-uretimi> (Erişim tarihi: 3 Ocak 2024).

60 Zeyrek, S. (2020, 25 Temmuz). Bakan Kurum: Tüm jeotermal tesislerine hava kirliliği ölçüm cihazı zorunluluğu getiriyoruz. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bakan-kurum-tum-jeotermal-tesislerine-hava-kirliligi-olcüm-cihazı-zorunluluğu-getiriyoruz/1922151> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

ma ruhsatı bulundurulması gerekliliğine ve buna uymayan bazı santrallerin varlığına dair iddiaların gündeme getirilmesi olmuştur. Aydın Barosu, bir basın açıklaması ile il genelinde 23 JES'in gayrisihhi işletme ruhsatının, 15 JES'inse iskân ruhsatının bulunmadığını kamuoyuna ilan etmiştir. Ayrıca, bu JES'lere ilişkin işlem yapmayan idari makamlar ve yerel yönetimler hakkında suç duyurusunda bulunulduğunu duyurmuştur.

Aydın Barosu'nun bu girişimi, JES'lerin ruhsatlandırılma süreçlerine dair farklı hukuکی görüşleri gündeme getirmiştir. İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelik incelendiğinde, Gayrisihhi Müesseseler Listesi başlıklı EK-2 listesinde "jeotermal enerji santralleri ile bu enerjiden 5 MW ve üzerinde kullanan tesisler"ın İkinci Sınıf Gayrisihhi Müesseseler kategorisi altında anıldığı görülmektedir.⁶¹ Araştırma kapsamında görüşülen avukat katılımcı, bu kategoride yer alan tesislerin işyeri ruhsatlarının ilçe belediyelerince verildiğini ifade etmiştir.⁶²

Buna karşılık, Jeotermal Elektrik Santral Yatırımcıları Derneği (JESDER), yaptığı açıklamada JES'lerin "3572 Sayılı İş Yeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun'un 2. maddesi'nin b bendi gereği" gayrisihhi müessese izni ruhsatından muaf olduğunu iddia etmiştir.⁶³ İlgili bentte kanunun "Nerede açılırsa açılısın, yakıcı, parlayıcı, patlayıcı ve tehlikeli maddelerle çalışılan işlerle oksijen LPG dolum ve depoları, bunlara ait dağıtım merkezleri, perakende satış yerleri, taşocakları, akaryakıt istasyonları ve benzeri yerlere," uygulanmayacağı ifade edilmektedir.⁶⁴ JESDER Yönetim Kurulu Başkanı Ufuk Şentürk, katıldığı bir televizyon yayınında, Aydın'daki JES'lerin büyük çoğunluğunun "binary" tipte olduğunu ve bu tesislerde kaynama noktası suya göre daha düşük olan pentan gibi petrol türevi yanıcı sıvıların ısıtılarak türbinleri çalıştırdığını savunmuştur. Bu nedenle, JES'lerin anılan kanundaki istisnaya girdiğini ve aslında gayrisihhi müessese izni ruhsatına göre daha ağır koşullar içeren izinlere tabi olduğunu öne sürmüştür.⁶⁵

Aydın Barosu Çevre ve Kent Hukuku Komisyonu'nca ruhsatsız işletildiği iddia edilen JES'ler hakkında işlem yapmayan idari makamlar ve yerel yönetimlere ilişkin suç duyurusuyla ilgili, Aydın Cumhuriyet Başsavcılığı'nın Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Mü-

61 İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelik <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20059207.pdf> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

62 JES davalarında yerel halkı temsil eden avukatla görüşme, 14 Kasım 2019.

63 *Milliyet* (2019, 20 Kasım). Jeotermal yatırımcılarından "ruhsat" açıklaması. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/jeotermal-yatirimcilarindan-ruhsat-aciklamasi-6083563> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

64 İş Yeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3572.pdf> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

65 Aydın, M. (2 Haziran 2020). Gündem özel [Televizyon Programı]. Aydın: tvDEN. <https://www.youtube.com/watch?v=jxFL9v-9rG4> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

dürlüğü'nün teknik personeli hakkındaki soruşturma izni talebi Aydın Valiliği'nce reddedilmiştir.⁶⁶ Ardından, Aydın Cumhuriyet Başsavcılığı da “soruşturma yapılmasını gerektirecek nitelikte yeterli ve makul şüphe bulunmadığı” gerekçesiyle takipsizlik kararı vermiş, buna yapılan itiraz da reddedilmiştir.⁶⁷ Aydın Barosu, daha sonra Köşk ilçesinde bulunan ruhsatsız çalıştırıldığı öne sürülen üç JES'le ilgili Köşk Belediyesi yetkililerine dair görevi kötüye kullanma iddiasıyla suç duyurusunda bulunmuş, ancak bununla ilgili de savcılıkça soruşturma izni verilmemiştir.⁶⁸ SOL Parti Aydın İl Teşkilatı üyeleri de ilde ruhsatsız ve denetimsiz işletildiğini iddia ettikleri JES'lere dair yerel yönetimler, Aydın Valiliği ve ÇŞİDB hakkında suç duyurusunda bulunmuştur.⁶⁹ Ancak, İçişleri Bakanlığı, yalnızca Efeler Belediyesi'nin, 2014-2019 döneminde görev yapan önceki başkanı ve 2019'dan bu yana görevde olan mevcut başkanı ile ilgili soruşturma izni vermiştir.⁷⁰

JES'lere karşı çevre adaleti mücadelesinde, dava süreçleri ve şirketin arazilere erişimini önleme amaçlı çadır nöbeti gibi eylemlerle gelişen yerel halkın birlikte hareket etme alışkanlığı, onların devlet, hukuk ve kamu yararına dair kendi söylem ve bakış açılarını ortaya koymalarına da vesile olmaktadır. Pamukören sakinleriyle yapılan görüşmelerde bir katılımcı, “Ben varsam devlet var” sözleriyle vatandaşların emek ve vergileriyle faaliyet gösteren devletin, bireylerin haklarını ve sağlığını muhafaza etmek yükümlülüğünde olduğunu dile getirmektedir.⁷¹ Bir diğer katılımcı, devletin denetim ödevini gereği gibi yerine getirmediği koşullarda kendilerinin inisiyatif aldığını vurgulayarak, “Kendi kendimize devlet kurduk. Muhtar da biziz belediye başkanı da” demiştir.⁷² Ayrıca, güvenlik güçlerinin yaşam alanlarını korumaya çalışan halka karşı tutumunun yarattığı hayal kırıklığı katılımcılardan birinin “Kolluk kuvvetleri adeta yatırımcı firmanın savunucusu gibi hareket ediyor” sözlerinde somutlaşmakta,⁷³ böylelikle devletin yatırımları savunurken çokça başvurduğu kamu yararı kavramının içeriği ve asıl yarar sağlayanın hangi kesimler olduğu tartışmaya açılmaktadır.

Pamukören'de halkın başvurduğu bir diğer hukuki strateji, mülkiyet hakkına dair sav-

66 Pektaş, G. (14 Mayıs 2020). Ruhsatsız JES'lere soruşturma izni yok. *Aydın Ses Gazetesi*. <https://www.sesgazetesi.com.tr/haber/4364704/ruhsatsız-jeslere-sorusturmaizni-yok#> (30 Ağustos 2020).

67 A.g.y.

68 Evrensel (2021, 10 Şubat). Aydın'da savcılık, ruhsatsız jeotermaller için soruşturma izni vermedi. <https://www.evrensel.net/haber/425670/aydinda-savcilik-ruhsatsız-jeotermaller-icin-sorusturma-izni-vermedi> (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

69 Baştan, G. (2023, 29 Ocak). Ruhsatsız JES'lerde sorumlular kollandı. *BirGün*. <https://www.birgun.net/haber/ruhsatsız-jes-lerde-sorumlular-kollandi-419317> (20 Aralık 2023); Aydın, M. (2023, 14 Şubat). Aydın'da JES'ler ruhsatsız, suçlu kim? *Ses Gazetesi*. <https://www.sesgazetesi.com.tr/makale/14018322/aydinda-jesler-ruhsatsız-suclu-kim> (20 Aralık 2023).

70 A.g.y.

71 Pamukören Mahallesi sakinleriyle grup görüşmesi, 16 Kasım 2019.

72 A.g.y.

73 A.g.y.

lardan faydalanarak, jeotermal enerji çalışmalarını önleme çabalarıdır. Jeotermal kaynak arama şantiyesine inşaat araçlarının intikal ettiği yolun bir bölümünün bir yurttaşın arazisinden geçtiğini gerekçe göstererek yolun belirli bir bölümünü bariyer ve şeritlerle ulaşım kapatan vatandaşlar, büyük ve geniş inşaat araçlarının geçişine engel olmuştur. Buna karşılık, kolluk güçleri, bölgeye gelerek yolun tamamen açılmasını talep etmiş, şirket temsilcileri de bariyerler kaldırılmazsa yurttaşlar hakkında dava açılacağı tehdidinde bulunmuştur. Bunun üzerine bariyerleri bir süre kaldıran Pamukören sakinleri, daha sonra bir avukattan görüş alarak vatandaşın kendi mülkiyetindeki arazisini erişime kısıtlamaktan ötürü yaptırımla karşılaşmayacağını öğrendikten sonra yolun arazi sınırları dahilinde kalan kısmını yeniden kapatmıştır. Bölgeye Aydın Büyükşehir Belediyesi'nden gelen yetkililerin yaptığı ölçümlerde yolun ilgili kısmının gerçekten de yurttaşın arazisi içinde kaldığı belirlenmiş ve zemin üzerinde bunu gösteren işaretlemeler yapılmıştır.⁷⁴ Ancak, daha sonraki süreçte kolluk güçleri ve yatırımcı firmanın süregelen baskıları sonucunda bu yol kapatma eylemi uzun soluklu olarak sürdürülememiştir.⁷⁵

*Pamukören'de bir bölümü bariyerle kapatılan yol ve yetkililerin ölçümler sonucunda yaptığı arazi sınırı işaretlemeleri.
K. Kutlu*

74 A.g.y.

75 Pamukören Mahallesi sakiniyle çevrimiçi görüşme, 22 Ocak 2024.

c. Devletin JES'lere dair Çevre Adaleti Mücadelesini Güçleştirmek için Başvurduğu Düzenleyici Stratejiler

Devletin JES'lere karşı hak arayışını zorlaştırmakta başvurduğu yollardan biri, arazi edinimini direnişle karşılaşmadan tamamlamak için kamulaştırma yoluna gitmektir. Ayrıca, tıpkı diğer pek çok altyapı projesinde görüldüğü üzere, olağan kamulaştırmanın yanı sıra acele kamulaştırma yolunun da neredeyse olağan bir yol gibi kullanıldığı gözlemlenmektedir. Enerji projelerinde olağan ve acele kamulaştırmaya başvurmanın yaygın bir eğilim hâline gelmesi, yerel halk üzerinde oluşturduğu baskı ile bunlara gerek olmaksızın arazilerin el değiştirmesini de sağlayabilmektedir. Saha araştırması çerçevesinde görüşülen bir Pamukören sakini, ilk aşamada arazilerini gönüllü olarak şirkete satmak istemediklerini, ancak şirket temsilcilerinin, böyle bir durumda arazilerinin daha düşük bedelle kamulaştırılacağı tehdidi ile karşılaştıklarını ifade etmiştir.⁷⁶ JES'ler söz konusu olduğunda yalnızca santralin kendisi değil, sondaj kuyuları, jeotermal akışkan iletim boruları ve enerji nakil hatları gibi yapılar için de kamulaştırmalara başvurulabilmektedir.

Devletin başvurduğu bir diğer düzenleyici strateji, ÇED süreçlerinde katılımı sınırlandırmak ve ÇED onaylarına karşı alınan yargı kararlarını etkisizleştirmektir. Bu bağlamda, diğer projelerde görüldüğü gibi JES'lerde de halkın katılım toplantılarında bölge sakinlerinin dile getirdiği kaygıların nihai kararda göz önüne alınmadığı görülmektedir. Ayrıca, ÇED sürecine dair onay kararlarının idari yargı tarafından iptali durumunda idarece 2009/7 sayılı genelge devreye sokulmaktadır.⁷⁷ Bu genelgeyle, iptal edilen ÇED kararı, yeni bir süreç başlatılmaksızın ve halkın katılımı toplantısı gibi evreler yenilenmeksizin, yalnızca ÇŞİDB'de gerçekleştirilen bir toplantı ile bir kez daha onaylanabilmektedir.⁷⁸ Yargı kararlarının yeni idari veya düzenleyici işlemlerle etkisizleştirilmesi ve tekraren yargı yollarına başvurmak durumunda kalmanın beraberinde getirdiği dava masrafları gibi külfetler, yerel halkta yılgınlık oluşturabilmektedir.⁷⁹

Devletin bir diğer stratejisi, ceza hukuku, idari yaptırımlar veya kolluk şiddeti yoluyla çevre hareketini baskı altına alma çabasıdır. Saha araştırmasına katılan bir avukatın aktardıklarına göre, JES'lerin etkilerine dair halkı bilgilendirmek amacıyla Aydın'ın bir ma-

76 Pamukören Mahallesi sakiniyle görüşme, 16 Kasım 2019.

77 T. C. Çevre ve Orman Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü. (2009, 13 Şubat). Genelge 2009/7. https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/2009-7_say-l-_genelge-20180729174058.pdf (10 Aralık 2023).

78 Cangı, A. A. (2015, 7 Aralık). Çevrenin düşmanı; 2009/7 sayılı genelge. *Haber Ekspres*. <https://www.haberekspres.com.tr/cevenin-dusmani-20097-sayili-genelge> (30 Aralık 2023).

79 Pamukören Mahallesi sakiniyle çevrimiçi görüşme, 22 Ocak 2024.

hallesindeki kahvehanede gerçekleştirdikleri toplantı hakkında ilgili ilçe kaymakamınca, 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na aykırılık iddiasıyla, savcılığa suç duyurusunda bulunulmuştur.⁸⁰ Sonuçta bu başvuru takipsizlik kararıyla sonuçlanmış olsa da böylesi bir başvurunun yapılmış olması dahi başlı başına bir gözdağı niteliğindedir. Öte yandan, ceza hukukunun yanı sıra idare hukuku çerçevesindeki kimi yaptırımlar da çevre savunucularını yıldırma amaçlı kullanılabilir. Bu çerçevede, pandemi döneminde bir yandan JES şantiyelerinde çalışmalar herhangi bir yaptırımla karşılaşmaksızın sürdürülürken, diğer taraftan bunları önlemek için sokağa çıkan yerel halka salgın kısıtlamalarını ihlal gerekçesiyle idari para cezaları kesilmiştir.⁸¹ Ayrıca, yerel halka JES karşıtı eylemlerle bağlantılı olarak trafik cezaları da kesilmiştir.⁸² Bunun dışında, JES karşıtı eylemlere kolluk güçlerinin müdahale ettiği ve eylemcilere karşı şiddet kullandığına dönük haberler basına yansımaktadır.⁸³

d. JES'lere Dair Çevre Adaleti Mücadelelerinde Başvurulabilecek Uluslararası Boyutlu Hukuki Mekanizmalar

Bu bölümde JES'lere dair çevre adaleti mücadelelerinde henüz fazla gündeme gelmemiş uluslararası boyutu olan çeşitli hukuki mekanizmalara değinilecektir. Bu kapsamda öncelikle Türkiye'nin de artık taraf olduğu Paris Anlaşması'na temas etmek gerekir. Paris Anlaşması'nın önsözü, taraf ülkelerin iklim değişikliğine dair eylemlerinde insan haklarına dair sorumluluklarına saygı göstermeleri gereğine işaret etmektedir.⁸⁴ Bu yükümlülük, sadece iklim değişikliği ile ilgili olarak yeterli düzeyde önlem alınıp alınmadığını değil, atılan adımların niteliğini de kapsamaktadır. Ayrıca, yine Anlaşmanın önsözünde biyolojik çeşitliliğin korunması ve iklim adaleti vurgusu yer almaktadır. Anlaşmanın ikinci maddesinin birinci fıkrasının b bendinde ise düşük salımlı kalkınmanın gıda üretimini tehdit etmeyecek şekilde planlanması gerektiği vurgulanmaktadır.⁸⁵

Paris Anlaşması'nın içeriğindeki bu düzenlemeler, ülkelerin iklim politikalarına dair

80 JES davalarında yerel halkı temsil eden avukatla görüşme, 13 Kasım 2019.

81 Akdemir, Ö. (2020, 18 Haziran). JES'e direnen köylülere para cezaları gelmeye devam ediyor. *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/407403/jese-direnen-koylulere-para-cezolari-gelmeye-devam-ediyor> (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

82 *A.g.y.*

83 *Yeşil Gazete* (2022, 22 Ağustos). Jandarma, tarlalarını JES şirketinden korumak için direnen Mezeköy halkına saldırdı. <https://yesilgazete.org/jandarma-tarlalarini-jes-sirketinden-korumak-icin-direnen-mezekoy-halkina-saldirdi/> (Erişim tarihi: 10 Ocak 2024).

84 Ekoloji Kolektifi Derneği (2016). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 21. Tarafklar Konferansı – COP21 Paris Anlaşması 12 Aralık 2015. (Der. I. Özkaya Özlüer, E. Turhan ve F. Özlüer) (Çev. Y. B. Çamurdan). https://ekolojikolektifi.org/wp-content/uploads/2017/11/Paris_Anlasmasi-ISBN-978-605-83799-1-6.pdf (Erişim tarihi: 20 Aralık 2023).

85 *A.g.y.*

toplumsal mücadelelerde hak temelli dava stratejilerine başvurulabilmesi açısından olanaklar yaratmaktadır. Nitekim bu çerçevede açılan bir davada *PSB ve diğerleri v. Brezilya (İklim Fonu'na dair)* davasında Brezilya Yüksek Mahkemesi, Paris Anlaşması'nın aralarında bulunduğu çevre anlaşmalarını, uluslararası insan hakları anlaşmaları statüsünde konumlandırarak,⁸⁶ Brezilya Anayasasına göre bu tür anlaşmaların normlar hiyerarşisinde ulusal kanunların üzerinde yer aldığını vurgulamıştır.⁸⁷ Buradan hareketle federal hükümetin, Ulusal İklim Fonu'na yeterince kaynak aktarmamasının bir ihlal oluşturduğuna hükmetmiştir.⁸⁸

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 90. maddesinin son fıkrası da temel hak ve özgürlüklere dair uluslararası anlaşmalarla ulusal kanunlar arasında doğabilecek farklılıklarda uluslararası anlaşma hükümlerinin esas alınacağını düzenlemektedir.⁸⁹ Dolayısıyla, sera gazı salımı azaltımı gerekçesine dayanılarak planlanan JES'lerin de aralarında bulunduğu yenilenebilir enerji projeleri bakımından Anlaşmanın insan hakları ve iklim adaleti temalı yükümlülükleri, ulusal mahkemelerdeki davalarda bağlayıcı düzenlemeler olarak gündeme getirilebilecektir. Böylelikle, sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı ve onunla ilintili temel haklara ek olarak, başvuruçuların bir diğer anayasal dayanağı olabilecektir. Ayrıca, hâlihazırda Anayasada yer alan sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkının içeriğine dair olarak da Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin Bir İnsan Hakkı Olarak Güvenli, Temiz, Sağlıklı ve Sürdürülebilir Çevre Hakkı ilke kararı temelinde yeni savunuculuk söylemleri geliştirilmesi mümkündür.⁹⁰

JES'lerle ilgili çevre adaleti mücadelelerinde göz önünde bulundurulabilecek bir diğer uluslararası düzenleme, çok taraflı kalkınma bankalarının (ÇKB'ler) şikâyet mekanizmalarıdır. Türkiye'deki diğer bazı yenilenebilir enerji projeleri gibi JES projelerinin kimileri de ÇKB'lerin sürdürülebilirlik finansmanlarından yararlanmaktadır. Bu çerçevede, Dünya Bankası (WB),⁹¹ Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD),⁹² Asya Altyapı Yatırım Bankası

86 Moreira, D. D. A., Nina, A. L. B., Garrido, C. D. F. ve Neves, M. E. S. B. (2023). Rights-based climate litigation in Brazil: An assessment of constitutional cases before the Brazilian Supreme Court. *Journal of Human Rights Practice*, XX, 1-24.

87 Rutherford, A. ve Nobrega, F. F. B. (2022). The Paris Agreement as a Human Rights Treaty: The Ruling in PSB et al v Brazil (on Climate Fund). *Jus Corpus LJ*, 3(2), 456-466.

88 *A.g.y.*

89 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> (30 Aralık 2023).

90 Birleşmiş Milletler (t.y.) '*Bir insan hakkı olarak güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevre hakkı' sorular ve savunuculuk özeti* (Çev. Stj. Av. Ceren Naz Büyükgöbüz), *Altıparmak Hukuk Law Office*, <https://altiparmakhukuk.org/blog/bir-insan-hakki-olarak-guvenli-temiz-saglikli-ve-surdurulebilir-cevre-hakki-65> (30 Aralık 2023).

91 World Bank (2015). *Turkey's energy transition: Milestones and challenges*, <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/publication/assessing-turkeyenergy-transition> (8 Aralık 2023).

92 Erkul, N. (2016, 25 Ocak). Turkey to avail of EBRD's \$125 m. for geothermal proj.s., *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/en/energy/finance/turkey-to-avail-of-ebrds-125-m-for-geothermal-projs/7715#> (8 Ağustos 2020).

(AIIB) ve Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası (BSTDB),⁹³ JES'lere finansman sağlayan kuruluşlardır. Bunlar, maddi destek oluşturduğu kadar, projelerin temiz enerji kaynağı olduğuna dair algının yerleşikleşmesinde ve meşruiyet üretiminde de rol oynamaktadır.

ÇKB'lerin finansman sağladıkları projelerin uygulanmasında gözetilecek çevresel ve sosyal ilkelerle ilgili politika belgeleri ve bunlara uyulmadığına dair iddiaları inceleme amaçlı şikâyet mekanizmaları mevcuttur.⁹⁴ Çevresel ve toplumsal sorumluluk politikaları, resmi anlamda kanun niteliğinde olmamakla birlikte kurallara uygunluğa yaptıkları vurgu, onları hukuki sistemlere yakınlaştırmaktadır.⁹⁵ ÇKB'lerin desteklediği projelerle ilgili yaşanan mağduriyetlere dair toplumsal hareketlerin başvurduğu direniş stratejilerinden biri küresel sivil toplum örgütlerinin desteğini alarak ÇKB'lerin şikâyet mekanizmalarına başvurmak olmuştur. Buna yenilenebilir enerji projeleri de dahil olup, örneğin Gürcistan'da EBRD'nin finansman sağladığı üç hidroelektrik santral projesine yönelik kurum bünyesindeki proje şikâyet mekanizmasına (PCM) başvurular yapılmıştır.⁹⁶

2020'den itibaren PCM'nin yerini Bağımsız Proje Hesap Verebilirlik Mekanizması (IPAM) almış, PCM'ye yapılan başvurulara dair süreçler IPAM bünyesinde sürdürülmüştür. Mekanizmaya Türkiye'den de başvurular yapılmıştır. Bunlardan biri, Balıkesir'in İvrindi ilçesinin Değirmenbaşı köyünden 372 kişinin bölgedeki altın madeninin olumsuz ekolojik ve toplumsal etkilerine dair yaptıkları başvurudur.⁹⁷ Bununla birlikte, başvuruçuların köyde değişen üretim ilişkileri, köylülerden bazılarının madende istihdam edilmesi ve karşılaştıkları baskılar sonucunda başvuruyu geri çekmesi üzerine dosya kapatılmıştır. Yine de süreç içerisinde EBRD'nin yetkilileri köyü ve madeni ziyaret ederek gözlem ve görüşmelerde bulunmuş ve bu incelemeleri daha ayrıntılı aşamalara götürmek mümkün olmasa da o dönemde gözlemediklerini raporlayarak kayda geçirmiştir.⁹⁸

Aydın'daki JES projelerinden bazıları da ÇKB'lerden finansman alan enerji santralleri arasında yer almaktadır. Bu bakımdan ilgili projelerin olumsuz etkileri ve karar alım süreçlerindeki katılımcılığa dair sorunlar gerekçe gösterilerek bu kuruluşların şikâyet me-

93 Rosca, O. (2019, 25 Haziran). *EBRD, AIIB and BSTDB co-finance expansion of Turkey's largest geothermal power plant*. <https://www.ebrd.com/news/2019/aiib-ebrdand-bstdb-cofinance-expansion-of-turkeys-largest-geothermal-power-plant-.html> (15 Aralık 2023).

94 Park, S. (2020). *Environmental Recourse at the Multilateral Development Banks*. Cambridge University Press.

95 Jokubauskaite, G., Rossati, D. (2022). A tragedy of juridification in international development finance. *Canadian Journal of Development Studies/Revue canadienne d'études du développement*, 43(1), 39-58.

96 A.g.y.

97 Tuzad Gold Mines Development Loan, IPAM case number: 2020/07 <https://www.ebrd.com/work-with-us/projects/ipam/2020/07.html> (Erişim tarihi: 10 Ocak 2024).

98 A.g.y.

kanizmalarına başvuru yapılması mümkündür. EBRD, şikâyet mekanizmalarına başvuru olmamasına rağmen, JES'lere karşı toplumsal hareketlerin artışı sebebiyle ÇŞİDB ile işbirliği hâlinde Türkiye'de Jeotermal Kaynakların Kümülatif Etki Değerlendirmesi başlıklı bir proje yürütmüştür.⁹⁹ Bununla birlikte, proje kapsamında çeşitli ilçelerde düzenlenen paydaş katılım toplantılarında bazı yurttaşlar, projenin yeni JES'lere zemin hazırlamak amaçlı olduğu kanısıyla protestolar düzenlemiştir.¹⁰⁰ Benzer bir güven sorununun, EBRD veya başka ÇKB'lerin şikâyet mekanizmaları yönünden de yaşanması mümkündür. EBRD'nin şikâyet mekanizmasını inceleyen Jokubauskaite ve Rossati, başvurular sonucunda verilen kararlarda, projenin durdurulması veya gözden geçirilmesi gibi yerel halkın mağduriyetlerini giderecek esasa ilişkin çözümler getirilmemekte ve EBRD'nin iç işleyişine dair düzenleme değişiklikleri, ek yönergeler gibi usuli önerilerle yetinilmekte olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰¹ Yine de zaman zaman ulusal makamlara nazaran toplumsal hareketlerin baskısına daha duyarlı olabilen ÇKB'lerin ve onlar aracılığıyla finansman kullanan yatırımcıların belirli ölçüde baskı altına alınabilmesi, projelerle ilgili çevresel ve toplumsal sorunların kayda geçirilebilmesi açısından böylesi bir başvuru yolu da bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada hukuksal stratejilerin toplumsal hareketlerde oynayabileceği role dair farklı yaklaşımlardan hareketle Aydın ilindeki JES karşıtı çevre adaleti mücadelesindeki çeşitli tarafların pratikleri ele alınmıştır. Buna göre devlet, sermayenin projeleri hayata geçirmesini kolaylaştırmak amacıyla çevre mevzuatında esneklikler ve enerji mevzuatında teşvikler gibi düzenlemelere başvurmaktadır. Ayrıca, kamuoyunun JES'lerin çevresel etkilerine dair bilgi almasını zorlaştırmak amacıyla denetim ve ölçümleri yeterince etkin gerçekleştirilmemekte veya hâlihazırda yapılmış ölçümleri şeffaf bir şekilde paylaşmaktan kaçınılmaktadır. Buna karşılık yerel çevre hareketleri, JES'ler lehine verilen ÇED ve kamu-laştırma kararlarına karşı açtıkları davalar ve JES'lerin olumsuz etkilerine dair hukuk yollarına başvurarak sonuç almaya çalışmaktadır. Bunun yanında, Aydın Barosu Çevre ve Kent Hukuku Komisyonu'nun JES'lerin ruhsatsız işletilmesi iddialarına dair girişimleri olmuştur.

99 Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (Aralık 2020). *Türkiye'de jeotermal kaynakların kümülatif etki değerlendirilmesi: Kümülatif etki değerlendirme raporu*. <https://yenader.org/wp-content/uploads/2020/10/CSB-EBRD-Jeotermal-KED-Raporu-Nihai-Aralik-2020.pdf> (Erişim tarihi: 10 Ocak 2024).

100 Kutlu, K. (2020). *a.g.y.*

101 Jokubauskaite, G., Rossati, D., *a.g.y.*

Öte yandan, çevre adaleti mücadelesi veren yurttaşlar, yalnızca yargı süreçleriyle yetinmeyip, gündelik yaşamda ve sohbetlerde de hak ve vatandaşlık kavramlarına referanslarda bulunmaktadırlar. Böylelikle, siyasal iktidarın ve sermayenin kendilerine dayatmak istediği pasif vatandaşlık anlayışına karşı kendi alternatif devlet-birey ilişkisi tahayyüllerini inşa eden bir karşı-hegemonik söylem ortaya koymaktadırlar. Ayrıca, JES inşaatlarını önlemeye dair eylemler gerçekleştirmekte, bunlarda zaman zaman kendi arazilerinin mülkiyet hakkına dair savlara da başvurumaktadırlar.

Bununla birlikte, devlet, yurttaşların bu direnişleri karşısında olağan veya acele kamulaştırma, ivedi yargılama usulü, 2009/7 sayılı ÇED Genelgesi, kolluk kuvveti şiddeti, soruşturmalar ve idari para cezaları gibi çeşitli araçlarla çevre adaleti savunucularının hak aramasını güçleştirip onları yıldırmaya çalışmaktadır. Ayrıca, JES'lerin olumsuz etkilerine dair başvurularla santrallerin ruhsatsız çalıştırıldığı iddialarına dair suç duyuruları da büyük ölçüde sonuçsuz bırakılmıştır.

Tüm bu bulgular karşısında, otoriter neoliberal kalkınmacı bir rejim koşullarında hukuksal yolların çevre adaleti mücadelesinde tek başına sihirli bir çözüm yolu oluşturmadığını ve kısıtlılıklar içerdiğini kabul etmek gerekmektedir. Yine de bu stratejilere başvurmanın kolektif mücadele ve dayanışma pratiklerini güçlendirme, karşı-hegemonik söylem inşası, kamuoyuna sorunları aktarma amaçlı platform işlevi görme gibi toplumsal hareketleri destekleyici yönleri olduğu göz ardı edilmemelidir. Paris Anlaşması gibi uluslararası çevre anlaşmalarına yapılacak atıflar ve ÇKB'lerin şikâyet mekanizmaları gibi başvuru yolları da çevre adaleti hareketlerince gerektiğinde başvurulabilecek diğer seçenekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

mekandaadalet.org